

BROJ

Prilozi

za proučavanje
historije Sarajeva

5

God. 2008.

Glavni i odgovorni

urednik: Mevlida Serdarević

Redakcija: dr. Behija Zlatar
dr. Adnan Busuladžić
mr. Smajo Halilović
Adnan Muftarević
Amra Madžarević

Lektor: Nedim Zlatar

Prevod na engleski: Saba Risaluddin

Realizacija: Studio Art 7

Muzej Sarajeva

Prilozi

za proučavanje historije Sarajeva

God. 2008.

SADRŽAJ:

1. Dri. sci. Salmedin Mesihović „Prapovijesne i protohistorijske gradine Sarajeva; Značenje, istraženost i potencijali budućih istraživanja“	3
2. Dr. sci. Adnan Busuladžić „Arheološka istraživanja u Kantonu Sarajevo u posljednjih 15 godina“	10
3. Adnan Muftarević „Stanje istraženosti antičkog stakla na prostoru Bosne i Hercegovine“	16
4. Mirsad Avdić „Urbana i industrijska arheologija“	20
5. Dr. sci. Sabira Husedžinović „Metodološki pristup zaštiti i očuvanju arheoloških ostataka u urbanim cjelinama“	22
6. Dr. sci. Galib Šljivo „Nemiri u Sarajevu 1814. godine“	29
7. Mr. Smajo Halilović, Mr. Mustafa Dervišević „Sarajevo kao sjedište vjerskih i kulturno-obrazovnih institucija“	39
8. Amra Madžarević „Stalna muzejska postavka u Brusa bezistanu“	65
9. Žanka Dodig Karaman „Fenomen kolekcionarstva kroz priču o Istvan/Stjapnu, Stefanu/Mezo/1877 - 1967/	73
10. Mr. Smajo Halilović „O nekim aspektima obilježavanja historijskih događaja i ličnosti Sarajeva (u prošlosti i sadašnjosti)	76
11. Nedim Mašić „Virtualizacija i vizualizacija u muzejskoj djelatnosti“	82
12. Žanka Dodig Karaman, Ajnija Omanić „Doprinos zdravstvenih radnika jevrejskog porijekla razvoju zdravstvene djelatnosti u Bosni i Hercegovini“	85
13. Sejdalija Gušić „IN MEMORIAM - Mustafa (Halid) Dervišević 1952 - 2006“	93
14. Žanka Dodig Karaman „IN MEMORIAM - Bajro Gec“	94
15. Žanka Dodig Karaman „IN MEMORIAM - Ahmed Grebo“	95

PRAPOVIJESNE I PROTOHISTORIJSKE GRADINE SARAJEVA ZNAČENJE, ISTRAŽENOST I POTENCIJALI BUDUĆIH ISTRAŽIVANJA

THE PREHISTORIC AND PROTOHISTORIC HILLFORTS OF SARAJEVO MEANING, EXTENT OF INVESTIGATION AND POTENTIAL FOR FUTURE STUDY

Abstract:

This paper is based on an overview of hillfort culture in the inner Sarajevo area and how it evolved into Mediterranean-type urbanity following the establishment of Roman rule. Several dozen hillfort settlements have already been identified in the inner Sarajevo area, dating from the Neolithic to the Roman period. Some were of particular importance for the local populace and remained in use for long periods.

Foremost among these is the complex of settlements at Zlatište, Debelo Brdo and Soukbunar, which was of great importance for Upper Bosnia. Known to have been settled continuously for two millennia, this complex was probably the economic, cultural, communications, social and very likely also the political centre of the Upper Bosnian region. It could thus be connected with centre of the Illyrian Daesitiates tribe that is corroborated by epigraphic sources. The findings set out in this paper suggest that the inner Sarajevo region has been settled for several millennia, though it has been known by different names at different times.

Sažetak:

Rad «Prapovijesne i protohistorijske gradine Sarajeva - Značenje, istraženost i potencijali budućih istraživanja» se bazira na sagledavanju gradinske kulture na užem sarajevskom području, kao i njenom prerastanju u urbanitet mediteranskog tipa nakon uspostave rimske vlasti. Do danas je registrirano par desetina gradinskih naselja koja su na užem sarajevskom području egzistirala od vremena neolitika pa sve do rimskog doba. Pojedina od tih naselja su imala i posebno značenje za lokalne populacije a imala su i dugi kontinuitet trajanja. U prvom redu ovo se odnosi na naseobinski kompleks Zlatište - Debelo Brdo - Soukbunar čije je postojanje imalo veliko značenje za prostor Gornje Bosne. Vjerojatno je ovaj dokazano dvomilenijumski kontinuitet naseljenosti bio gospodarsko, kulturno, komunikaciono, društveno, pa vjerojatno i političko središte u pojasu Gornje Bosne. U tom slučaju možda bi se mogao povezati i sa u epigrafskim izvorima potvrđenim središtem ilirskog naroda Dezitijata. Na osnovi svega izloženo u radu može se tvrditi da uže sarajevsko područje ima višemilenijumsku razvijenu kulturu naseljenosti, koja se u različitim razdobljima manifestirala pod različitim imenima.

Značenje:

Na prostoru administrativne nadležnosti današnje četiri gradske općine uz Ilidžu i Vogošću, po Arheološkom leksikonu BiH (na osnovi granica iz 1990. god.) registrirano je postojanje 22 gradine.¹ Pored sigurno rekognosciranih gradina može se pretpostaviti i njihovo postojanje na još nekim lokalitetima na području općine Stari Grad, koje radi zemljopisnih uvjeta pruža

¹ Arheološki leksikon BiH, 1988, Tom III, regija 15. Mapa III - Regija 15, Praistorijsko doba.

dobre mogućnosti za podizanje gradinskih naseobina. Tako se može pretpostaviti da su gradine postojale i na lokalitetima: Močila, uz željeznodobnu nekropolu, zatim Bastion na Da Rivi, Gradište Han Bulog, Grdonj, Gradina Goropeč, Meterizi-Hreša, Bijela Tabija. Veliki broj registriranih, djelimično istraženih i pretpostavljenih gradina ukazuje na iznimnu i kontinuiranu prisutnost sjedilačkog i naseobinskog načina života na sarajevskom području u jednom dugom razdoblju od eneolita do uspostave rimske vlasti. Pored kvantitativnih pokazatelja, dosadašnji rezultati istraživanja pokazuju i visoku kvalitetu naseobinske tradicije na sarajevskom području. Pojedina od ovih gradinskih naselja su iznimnih veličina, a nalazi u njima pokazuju kontinuirani i svestrani razvitak.

Sarajevsko područje je od najranijih vremena bilo komunikaciono čvorište na kome su se križale komunikacije: jug (jadranska obala) - sjever (panonski bazen) i istok (Gornje Podrinje) - zapad (središnja Bosna). Samim tim je i razumljivo da je ono bilo privlačno za uspostavljanje stalnijih nastambi i stvaranje naselja još od najranijih razdoblja sjedilačkog načina života. Za razliku od neolitskog doba, ta naseobinska kultura se sa počecima eneolitika iz sigurnosnih razloga i prelaska na stočarstvo kao dominirajući segment gospodarstva pomjera na visinske predjela istočnih dijelova Sarajeva. Apsolutni oblik naselja u eneolitiku, brončanom i željeznom dobu na sarajevskom području je gradina, odnosno u pojedinim slučajevima naseobinski kompleks sa utvrđenom gradinom (akropoljem) i podgrađem. Ova gradinska, naseobinska kultura prapovijesnog i protohistorijskog Sarajeva nesumnjivo je bila i osnova na kojoj se razvila i antička naseobinska kultura Sarajeva, koja je dobila (i imala više stoljeća) odlike razvijenog urbaniteta. Dosadašnja istraživanja jasno su utvrdila bar osnovne smjernice na kojima se razvijala ta prapovijesna i protohistorijska naseobinska kultura Sarajeva.

Istraženost:

Istraživanja predosmanske tradicije naseobinske kulture (u okviru tog i gradinskog tipa naseljenosti) Sarajeva započela su odmah po uspostavi zvaničnih znanstvenih institucija i traju, nažalost u zadnjih 15-tak godina znatno usporenijim tokom, sve do danas.² U prvo vrijeme arheološka istraživanja gradinske kulture sarajevskog područja su bila u zasjenku velikih kampanja izvođenih na Butmiru, Glasincu i rimskoj Ilidži. Tek je sa slučajnim otkrivanjem velikog prapovijesnog i protohistorijskog naseobinskog kompleksa Zlatište - Debelo Brdo - Soukbnar i njegovim istraživanjem u periodu 1888. - 1896. god. (pod vodstvom Franje Fiale), djelomično fokusirana pažnja i na istočne dijelove sarajevskog polja i padine koje se spuštaju u njega.³ Nakon Fialine kampanje na potezu Zlatište - Debelo Brdo - Soukbnar prezentiran je od strane Vejsila Čurčića 1908. god. i prvi opsežniji pregled gradinskih naselja Sarajeva.⁴ U organizaciji Zavoda za zaštitu kulturnog i historijskog nasljeđa izvršeno je rekognosciranje većine starogradskih prapovijesnih gradina i probno, sondažno istraživanje na lokalitetu Gradac - Hodidjed, pod vodstvom Lidije Fekeže. Pod vodstvom Blagoja Govedarice i Lidije Fekeže izvršeno je i manje reviziono iskopavanje lokaliteta Debelo Brdo, a isti istraživači su vršili istraživanja u periodu 1984. - 1986. i na lokalitetu Gradac (Ilinjača), Gornji Kotorac.

Istraživanja gradinske naseobinske kulture Sarajeva, kao uostalom i sva druga arheološka istraživanja na sarajevskom području moraju se suočiti sa problemom da se ona više-manje moraju obavljati unutar urbane i naseljene zone. A kako se gradsko urbano područje između

² Posljednja su izvedena u organizaciji Odsjeka za historiju Filozofskog fakulteta (prof.dr.sc. Enver Imamović, dr.sc. Salmedin Mesihović, mr.sc. Snježana Vasilj) i Muzeja Grada Sarajeva (arheolog Adnan Muftarević) u novembru 2006. god. na lokalitetu Zidine u Krivoglavicima kod Vogošće, gdje su pored natpisa pronađeni i ostaci keramike, crijepova, sistema za grijanje, zidine najmanje dvije zgrade itd.

³ Fiala, 1889, 92-93; Isto, 1890, 212-220; Isto, 1891, 424-431; Isto, 1894, 107-140; Isto, 1895, 123-137; Isto, 1896, 97-107;

⁴ Čurčić 1908,.

1945. i 1990. god. enormno proširilo, prostor za eventualna rekognisciranja i istraživanja se sve više smanjivao. Tako da su i danas naša opažanja i mogućnosti istraživanja prilično uvjetovana i ograničena ovim faktorom i više orijentirana na rubna područja koja nije u potpunosti prekrila nagla urbanizacija nakon II svjetskog rata. To stvara opasnost da možda pogrešno procjenjujemo značenje pojedinih područja Sarajeva u različitim periodima prapovijesti, protohistorije, antike i srednjeg vijeka.

Ni narodna tradicija nije ostala ravnodušna prema mnogobrojnim ostacima prapovijesnog i protohistorijskog života na prostoru oko urbanog jezgra Sarajeva. Uglavnom su gradinska naselja povezivana sa pričama o zakopanom blagu, (što je imalo prilično negativan efekt po sama nalazišta), prokletoj Jerini, divovima, Grcima itd.

Potencijali:

Pojedina gradinska naselja ili složeniji naseobinski kompleksi pokazuju i iznimnu kvalitativnu vrijednost. U prvom redu, riječ je o naseobinskom kompleksu Zlatište - Debelo Brdo - Soukbunar, čije je postojanje imalo veliko značenje za prostor Gornje Bosne. Vjerojatno je ovaj dokazano dvomilenijumski kontinuitet naseljenosti bio gospodarsko, kulturno, komunikaciono, društveno, pa vjerojatno i političko središte u pojasu Gornje Bosne. Ovaj naseobinski kompleks posjeduje čitav niz vrijednosti da se sasvim realno može uzeti i u razmatranje pitanja lokaliziranja HE[.... ?]ASTEL[.... ?] DAESITIATIVM poznatog preko solinskog natpisa *CIL III 3201=10159+3198, b=10156 b*. U slučaju istinitosti lokaliziranja HE..., dezitijatskog kastela na prostor spomenutog naseobinskog kompleksa, značenje sarajevskog područja u protohistorijskom i ranom antičkom dobu dobiva novo svjetlo.

Zanimljiva je i situiranost i međusobna uvezanost i uvjetovanost niza gradina na današnjem području padina Starog Grada i Centra, koje svojim razmještajem čine polukružni pojas prema našem naseobinskom kompleksu. Ova mreža suhozidnih gradina štiti prilaze u istočne dijelove sarajevskog polja, osobito preko uvala rijeka i potoka, te klanaca preko brda i planinskih obronaka.

Dugi kontinuitet i značenje pokazuje i Hodidjed na krajnjem istoku sarajevskog područja, situiran na mjestu koje nadgleda ulaz u zonu Sarajeva. Uz Hodidjed jedna od najvažnijih starogradskih gradina je Fortica na Ravnim Bakijama. Sa nje su bile vidljive sve gradine koje su bile podignute oko Sarajeva, dok se opet sama gradina Fortica nije sa svoje strane nalazila ni suviše daleko od same Miljacke, a zauzimala je i dovoljno prostora da se u nju može smjestiti brojnija populacija. Četvrta gradina koju je potrebno posebno istaći je Ilinjača sa isto dugim tokom trajanja. Značenje Ilinjače se ogleda u činjenici da se lokalitet Gornjeg Kotorca, kojem ona pripada, povezuje sa ranosrednjovjekovnom Katerom iz «Spisa o narodima» Konstantina Porfirogeneta. Ilinjača se nalazi i u blizini urbanog središta antičke municipalne jedinice *Aquae S...* (Akvisa), pa je sasvim moguće bila i kasnoantički refugij za stanovništvo urbanog središta *R.P. Aquarum S...*

Narodnosna pripadnost stanovnika sarajevskih gradina u protohistorijskom dobu je etnički bila ilirska, a narodnosno najvjerojatnije dezitijatska. I u ranoantičkom dobu sarajevsko područje i njegova naselja, koja se nalaze u procesu transformiranja u kulturu stanovanja i življenja po grčko-rimskom obrascu, pripadaju dezitijatskoj *civitas*. I to sve do trenutka kada se uklopljavaju u rimski municipalni sustav, odnosno postaju sastavni dio Akvisa. Samim tim je i logično pretpostaviti da su sarajevske gradine koje postoje u protohistoriji bile središta i nekih od onih po Pliniju Starijem, odnosno zvaničnom popisu čije je rezultate ovaj rimski enciklopedista koristio, 103 dezitijatske dekurije, preživjele nakon velikog stradanja u Ilirskom ustanku od 6. do 9. god. n. e.

U slučaju mogućnosti nastavka istraživanja fokus bi se trebao posvetiti gradinskim naseljima koja su do sada bila samo rekogniscirana, ali ne i istraživana (poglavito na području općine Stari Grad), a zatim i na obilasku i analizi lokaliteta na kojima se pretpostavlja postojanje gradina. Nažalost, objektivne okolnosti (stupanj urbanizacije ali i postojanje minske polja)

na nisku razinu svode najvažnije moguće istraživanje ⇒ na kompleksu Zlatište - Debelo Brdo - Soukbunar koje bi direktno bilo uvezano sa istovremenim ili vremenski koordiniranim istraživanjem antičkog naselja i nasljeđa na prostoru Centra, i uopće istočnog dijela Sarajeva. U slučaju da se takva istraživanja budu izvodila prioritet bi bilo obraćanje pažnje na mogućnost postojanja kontinuiteta prapovijesni i protohistorijski naseobinski kompleks - antičko naselje. Poseban problem bi predstavljalo istraživanje šireg pojasa Gornjeg Kotorca, iako u budućnosti ne bi trebalo isključivati za realizaciju ni ovaj projekt.

Zaključak:

Sarajevo nije nastalo *ex nihilo*, niti se može smatrati da se naseobinski, sjedilački, urbani način života pokrenuo tek od sredine XV. st. Naprotiv, i taj period predstavlja samo jednu od faza razvitka Sarajeva, kada ono dobiva na i na kvantitetu i na kvalitetu života. Sličnu novu fazu razvoja (naravno u znatno većem opsegu, dimenzijama i brzini razvitka) imamo i u periodu od 1945. - 1990. god. Naseobinska kultura Sarajeva postoji već više hiljada godina, samo različito nominirana (možda kao i He...dezitijatski kastel i Katera, a sigurno kao Akvis, naselja župe Vrhbosne, Sarajevo), sa različitim kvalitetima i kvantitetima postojanja i razvitka, opsezima obuhvata i načelima opstojnosti, modalitetima naseljenosti i tipu naselja. Ali i pored tih različitosti to je jedna kontinuirana razvijena, prepoznatljiva, priznata i poštovana naseobinska kultura. Sarajevo iz početaka XXI st. je samim tim samo jedna od faza sjedilačke naseljenosti koja je nesumnjivo naslonjena na ranije fazne nadogradnje sarajevskog područja počevši još od neolitika. A da bi se shvatilo to Sarajevo sa kraja XX st. i početka XXI st., i pripremilo za novu, razvijeniju faznu nadogradnju Sarajeva potrebno je proniknuti i u te ranije faze i nadogradnje. Radi svega toga, smatram da je esencijalno potrebno da znanstvene i obrazovne institucije zajedno pokrenu opsežni i ambiciozni projekt istraživanja predosmanskih faza naseobinske kulture Sarajeva, kako bi se dobila kvalitetna i svestrana sinteza, a koja bi istovremeno bila dostupna javnosti. Postojanje takvog projekta i sinteze proizašle iz njega bi nesumnjivo podiglo relativno nisku svijest stanovništva o prošlosti prostora na kojem žive, a uvjetovalo bi i mogućnosti daljeg razvitka Sarajeva. Istraživanje gradinske faze Sarajeva, kojoj pripada i vrijeme ilirske samostalnosti, do danas prilično zanemareno, u tome kontekstu predstavlja i prioritet.

Spisak gradina:

Stari grad:

1. Gradac, Hodidjed: Mandić, 1927., 10-11; L.Fekeža, Neobjavljeni izvještaj sa iskopavanja iz septembra 1981. god, na lokalitetu Gradac-Hodidjed,
2. Gradina Čavljak, Hreša: Arheološki leksikon, Tom III, 1988., 46, čl. L. Fekeža
3. Velika Gradina, Faletići: (riječ je ustvari o dvije gradine međusobnoj vezanim), Arheološki leksikon, Tom III, 1988., 47, čl. L. Fekeža
4. Gradina, Donje Biosko: Arheološki leksikon, Tom III, 1988., 44, čl. L. Fekeža
5. Fortica: Ćurčić, 1908., 375-378; Čović, 1965., 34; 79-82
6. Obhoda: Ćurčić, 1908., 365-367
7. Gradac, Bistrik: Ćurčić, 1908., 365

Centar:

1. Gradina, Mrkovići: Ćurčić, 1908., 367
2. Kokorevac, Nahorevo: Ćurčić, 1908., 367-368
3. Gradac, Nahorevo: Ćurčić, 1908., 367
4. Naseobinski kompleks Zlatište - Debelo Brdo - Soukbunar: Fiala, 1889., 92-93; Isto, 1890., 212-220; Isto, 1891., 424-431; Isto, 1894., 107-140; Isto, 1895., 123-137; Isto, 1896., 97-107; Ćurčić, 1908., 364-365; Sergejevski, 1947., 39-40; Čović, 1976., 75, 78, 98; 193-194; Isto, 1976. A, 105-115+Tbl.I-III; Isto, 1983., 170-182; Isto, 1983. A; Isto, 1983. B, 390-412; Isto, 1987.; Sakellarakis-Marić, 1975., 153-156; Arheološki leksikon BiH, Tom III, 1988., 42

Novi Grad:

1. Gradac, Dvor: Skarić, 1937., 22; 26
2. Rečica, Rečica: Skarić, 1937., 22

Vogošća:

1. Gradina, Lokve: Mazalić, 1950., 409
2. Grad, Svrake: Mandić, 1933.; Korošec, 1943., 56-60; Čović, 1965., 87-89; Perić, 2002., 188

Iliđza:

1. Gradina, Blažuj: Arheološki leksikon BiH, Tom III, 1988., 44, čl. L.Fekeža
2. Rogoš, Blažuj: Radimsky, 1892., 225-226
3. Gubavac, Vrelo Bosne: Arheološki leksikon BiH, Tom III, 1988., 47, čl. L.Fekeža
4. Mala Gradina, Zenik: Arheološki leksikon BiH, Tom III, 1988., 51, čl. B.Čović
5. Velika Gradina, Zenik: Skarić, 1937., 26; Čović, 1983. B, 392; 396; Marijanović, 1984., 89-96
6. Gradac (Ilinjača), Gornji Kotorac: Ćurčić, 1908., 364; Korošec, 1940., 77-81; Benac, 1963., 25-31; Čović, 1965., 73; 79; 84; Čović, 1966., 9-17; Ferjančić, 1959., 58, Čače, 1998., 27-28
7. Gradina, Hrasnica-Lasica: Bajo, 1974., 45; 57, 60; 65

BIBLIOGRAFIJA

Kratice

- ANU BiH - Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo
CBI - Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo
GZM - Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo
HAZU - Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
N.S. - Nova serija GZM od 1945. sv. I - VIII; od sv. IX (1954. god.) naziva se N.S. Arheologija (izdanje Glasnika Zemaljskog muzeja posvećeno arheologiji), Sarajevo
PJZ - Praistorija jugoslavenskih zemalja, Tom I - V, glavni urednik Alojz Benac, Sarajevo: ANU BiH, CBI
SANU - Srpska akademija nauka i umjetnosti, Beograd
SKA - Srpska kraljevska akademija, Beograd

Literatura

- ARHEOLOŠKI LEKSIKON BIH, Tom (broj toma), 1988.: *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom I- III; Mape 1-4; Sarajevo : Zemaljski muzej
BAJO 1974.; I. Bajo, Karta arheoloških nalazišta u okolini Sarajeva, *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva IV*, Sarajevo. 43 - 68
BENAC 1963.: Alojz Benac, Gradac Ilinjača kod Kotorca, *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva I*, Sarajevo. 25 - 31
ČAČE 1998.: Slobodan Čače, Promjene u naseobinskom sustavu kasnorimske Dalmacije, tragovi u toponimiji. *Folia onomastica Croatica*, Zagreb: HAZU, Razred za filološke znanosti, 23 - 40
ČOVIĆ 1965.: Borivoj Čović, Uvod u stratigrafiju i hronologiju praistorijskih gradina u Bosni, *GZM N.S. Arheologija XX*. 27 - 145+Prl. 2
ČOVIĆ 1966.: Borivoj Čović, Novi podaci o praistorijskom naselju «Gradac» kod Kotorca, *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva, II*, Sarajevo. 9 - 17
ČOVIĆ 1976.: Borivoj Čović, *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo.
ČOVIĆ 1976. A.: Borivoj Čović, Metalurška djelatnost vučedolske grupe u Bosni, *Godišnjak ANU BiH, knjiga XIII, CBI knjiga 11*. 105 - 115+Tbl. I - III
ČOVIĆ 1983.: Borivoj Čović, Regionalne grupe ranog bronzanog doba, *PJZ IV-bronzano doba*. 114 - 190
ČOVIĆ 1983. A.: Borivoj Čović, Srednjobosanska kulturna grupa, *PJZ IV-bronzano doba*. 433 - 457
ČOVIĆ 1983. B.: Borivoj Čović, Prelazna zona, *PJZ IV-bronzano doba*. 390 - 412
ČOVIĆ 1987.: Borivoj Čović, Srednjobosanska grupa, *PJZ V-željezno doba*. 481 - 528+Tbl. LI - LIII
ČURČIĆ 1908. : Ćurčić Vejsil, Prehistoričke utvrde oko Sarajeva, *GZM, XX*, 3, 363-381+Tab. I-II,
FERJANČIĆ 1959.: B, Ferjančić.: Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije. Tom 2, SANU, VII-XII, 1-98 (*Posebna izdanja CCCXXIII, Vizantološki institut 7*), Beograd.
FIALA 1889.: František-Franjo Fiala, Nova predhistorijska naseobina kod Sarajeva, *GZM, god. I, sv. 2*. 92 - 93

- FIALA 1890.: František-Franjo Fiala, Prehistorijski nalazi na Sobunaru kod Sarajeva, GZM, god. II, sv. 2. 212 - 220
- FIALA 1891.: František-Franjo Fiala, Prehistorijska istraživanja na Sobunaru kod Sarajeva u godini 1891., GZM, god. III, sv. 4. 424 - 431
- FIALA 1894.: František-Franjo Fiala, Jedna prehistorička naseobina na Debelom brdu kraj Sarajeva, GZM, god. VI, sv. 1. 107 - 140
- FIALA 1895.: František-Franjo Fiala, Izvještaj o iskopinama na Debelom brdu kod Sarajeva god. 1894., GZM, god. VII, sv. 2. 123 - 137
- FIALA 1896.: František-Franjo Fiala, Izvještaj o prekopavanju na Debelom brdu kod Sarajeva, GZM, god. VIII, sv. 1. 97 - 107
- KOROŠEC 1940.: Josip Korošec, Bericht über die bisher unveröffentlichten vorgeschichtlichen Funde auf der Gradina „Gradac“ bei Kotorac, GZM sv. 1 god. LII. 77 - 81
- KOROŠEC 1943.: Josip Korošec, Noviji neobjavljeni predmeti predpoviestne zbirke (Nekoliko novih nalaza sa gradine "Grad" iznad Semizovca), GZM, god. LIV. 51 - 59
- MANDIĆ 1927.: Mihovil Mandić, Arheološke crtice iz Bosne, Starinar SKA, III, ser IV, 1926-1927, 9 - 13
- MANDIĆ 1933.: Mihovil Mandić, Prehistorijski nalazi prigodom rekognosciranja u okolini Kaknja, Semizovca i Novog Šehera kod Žepča, GZM, god. XLV, sv. 2. 1 -6+Tbl. I - III
- MARIJANOVIĆ 1984.: I. Marijanović, Rimska nekropola sa spaljenim pokojnicima u Zeniku kod Rakovice, GZM, N.S. Arheologija, XXXIX. 89 - 96
- MAZALIĆ 1950.: Đoko Mazalić, Semizovac i okolina. Arheološke bilješke. GZM N.S. IV-V. 403 - 410
- PERIĆ 2002.: Slaviša Perić, O problemu sahranjivanja u gornjem toku rijeke Bosne tokom bronzanog i gvozdenog doba, Zbornik Alojza Benca, ANU BiH, knj. XXXII, CBI knj. 30. 179 - 197
- RADIMSKY 1892.: Vjenceslav (Vaclav) Radimsky, Arheološke crtice, GZM, god. IV, sv. 3. 221 - 230
- SAKELLARAKIS-MARIĆ 1975.: J.A. Sakellarakis- Z. Marić, Zwei fragmente mykenischer Keramik von Debelo brdo in Sarajevo, Germania, Berlin. 153 - 156
- SERGEJEVSKI 1947.: Dimitrije Sergejevski, Arheološki nalazi u Sarajevu i okolini, GZM, N.S. Društvene nauke, sv. II. 13 - 50
- SKARIĆ 1937.: Vladislav Skarić, Sarajevo i njegova okolina od nastarijih vremena do Austro-Ugarske okupacije, Izdanje opštine grada Sarajeva.

ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA U KANTONU SARAJEVO U POSLJEDNJIH 15 GODINA

ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS IN SARAJEVO CANTON IN THE PAST 15 YEARS

Abstract:

The administrative area now constituting Sarajevo Canton has been the subject of archaeological investigations since the National Museum of Bosnia and Herzegovina first began its operations. During the Austro-Hungarian period, archaeological excavations began on the toponymic site of Butmir. Another important archaeological site where several continuous stages of human habitation have been identified is Soukbunar and Debelo Brdo. Between the two world wars, the antique villa rustica at Stup was also excavated. Since then, excavations have been carried out in several sites in and around Sarajevo. One of the most important sites to be excavated and conserved is the antique settlement of Aqua S..., in Ilidža. In later times, too, the area of Ilidža municipality has had much of interest to offer the discipline of architecture. During the 1970s, excavations were carried out at Pavlovac near Kotorac, Mihaljevići near Rajlovac, and the churches at Rogačići and Vrutci. In 1991 soundings were begun at the Aqua S... site in Ilidža on the outskirts of Sarajevo.

Sažetak:

Administrativno - teritorijalno područje Kantona Sarajevo je od početka aktivnog djelovanja Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine bilo predmetom arheoloških istraživanja. Tako su u vrijeme Austro-Ugarske monarhije započeta arheološka istraživanja toponimskog lokaliteta Butmir.¹ Drugi značajan arheološki lokalitet u kojem je konstatirano kontinuirano postojanje više etapa ljudskog života je Soukbunar i Debelo Brdo.² U vremenu između dva svjetska rata istražen je i lokalitet antičke rustikalne vile na Stupu.³ U kasnijem periodu u više navrata su vršena istraživanja na više različitih lokaliteta u Sarajevu i njegovoj okolini. Jedno od najznačajnijih istraženih i konzerviranih nalazišta je i antičko naselje Aqua S... na Ilidži.⁴ Prostor općine Ilidža je i u kasnijem periodu bio vrlo interesantan za arheološku struku. Tokom 60-tih godina vršena su iskopavanja na Pavlovcu kod Kotorca⁵, Mihaljevićima kod Rajlovca⁶ kao i crkve u Rogačićima i Vrutcima.⁷ Godine 1991. započeta su sondažna istraživanja na lokalitetu Aqua S... na Ilidži kod Sarajeva.⁸

¹ V. Radimsky 1895 i B. Čović 1976., 29 - 71.

² F. Fiala 1889., 92 - 93, isti 1890., 212 - 220, isti 1891., 424 - 431, isti 1894., 107 - 140, isti 1896., 97 - 107.

³ G. Čremošnik 1930., 211 - 225.

⁴ E. Pašalić 1959., 113 - 136.

⁵ L. Žeravica 1982., 179 - 205.

⁶ N. Miletić 1956., 9 - 39, ista 1961., 249 - 257.

⁷ M. Gavrilović 1999., 113 - 120 sa literaturom.

⁸ Započeta arheološka istraživanja vodio je M. H. Ćeman u organizaciji Kantonalnog zavoda za zaštitu kulturno - historijskog nasljeđa. Kao rezultat ovih aktivnosti proistekao je i pisani Izvještaj koji se čuva u arhivu Kantonalnog zavoda.

Tašlihan

Prva arheološka iskopavanja iza rata predstavljala su zaštitna istraživanja lokaliteta „Tašlihan“ u bašti hotela „Evropa“. Istraživanje je obavljeno u periodu od 8.06. - 13.07.1998. godine. Istraživani prostor odnosio se na područje istočnog platoa bašte hotela, neposredno uz rekonstruirani zapadni zid Bezistana. Ukupne dimenzije su iznosile 10 x 30 m.⁹ Prilikom istraživanja konstatirani su ostaci arhitekture - zidovi, podnice oblikovane ciglama sa dopunom kreča i kamenih ploča, te kaldrma. Jedini zid koji je ostao cjelovit je onaj koji se prostirao u pravcu sjever - jug i orijentaciono je paralelan sa zapadnim zidom Bezistana. Njegova dužina je iznosila 22 m.¹⁰ Zidovi su u svojim nadzemnim dijelovima bili građeni od lomljenog kamena krečnjaka. Lica su slagana u pravilne redove, visoke oko 15 cm. Unutrašnjost je bila ispunjena trpancem. Temelji su bili od lomljenog sitnijeg i krupnijeg kamena izmješanog sa krečom. Zidovi su u nivou temelja imali po dva paralelna pravokutna kanala, koja su imala funkciju zračne ventilacije.¹¹ Korišteno vezivo je predstavljao krečni malter sa dodatkom majdanskog krupnijeg pijeska.

Sitni materijal se u najvećoj mjeri odnosio na recentne predmete; gledosane ploče, porculanski tanjuri, prozorska stakla, ulomci, klinovi, brončani okovčići, željezni ključevi, i sl. Neposredno nad kaldrmom pronađena su i tri novčića iz 1882. godine. Materijal koji se sa većim stepenom sigurnosti može datirati, jesu keramičke lulice, kojih je pronađeno 15. Među najstarije nalaze spadaju pronađeni novčići cara Maksimilijana (1564. - 1576.).¹² Na temelju svega iznesenog, može se konstatirati da je čitav lokalitet kroz dugi vremenski interval bio predmetom destrukcija i naknadnih građevinskih intervencija i adaptacija.¹³

Marijindvor

Prostor Marijin Dvora je uže gradsko područje na kojem je konstatirano postojanje arheoloških nalaza iz antičkog i srednjovjekovnog perioda. Nalazi su slučajnog karaktera i pronađeni su prilikom različitih građevinskih radova. Na samom lokalitetu Tvornice duhana prilikom izgradnje 1880. - 1891. godine otkrivene su kasnoantičke zidane grobnice, rimski novci, te srednjovjekovni grobovi. Probna arheološka istraživanja rađena su samo tokom gradnje tvornice, bez bilo kakvih rezultata. Ponovna reviziona arheološka istraživanja vođena su u dvije faze: od 3.12. - 16.12.1997. i od 22.04. - 16.05.1998. godine. Tokom istraživanja je ustanovljeno da cjelokupan prostor nije intaktan, tj. pretrpio je različite intervencije (kanalizacija, nivelacioni radovi i sl.). Od sitnog materijala konstatirana je keramika, staklo i metal. Pronađen je veliki broj ulomaka srednjovjekovne i ranoosmanske keramike, ulomci kanalice i pečnjaka kao i fragmenti keramičkih lulica, veoma fine crvene fature i reljefne ornamentike. Od metala pronađeni su fragmenti mamuza, potkovic, eksera i sl. Vrlo interesantan je nalaz od staklene paste, koji predstavlja dio narukvice. U istraženim sondama nije konstatirano postojanje arhitekture.¹⁴

⁹ M. Gavrilović 1998., 1.

¹⁰ M. Gavrilović 1998., 2.

¹¹ M. Gavrilović 1998., 5.

¹² M. Gavrilović 1998., 6.

¹³ Historijski izvori govore da je Tašlihan građen oko 1540 - 1543 godine. Gorio je 1697. Godine 1879 je definitivno uništen, nakon čega nije obnavljan. Vidi: H. Kreševljaković 1957.

¹⁴ Detaljniji opis toka istraživanja vidi: M. Gavrilović - S. Pudarić 1997. i M. Gavrilović 1998.

Gazi Isabegova tekija na Bentbaši

Probna arheološka istraživanja na lokalitetu „Isabegova tekija“ vršena su u periodu od 2.06. - 30.06.1999. godine. Cilj istraživanja je bio da se odredi tačna mikro lokacija ovog objekta. Istraživanja su dala samo djelomične rezultate, obzirom da ostaci arhitekture nisu otkriveni u cjelosti, jer su se zidovi produžavali u profile. Čitav prostor je tokom stoljeća izgrađivan, dograđivan i pregrađivan. Prvobitna arhitektura je u potpunosti nepoznata kao i situacija iz nedavne prošlosti. Jedan od značajnijih objekata koji je prilikom istraživanja nađen, najvjerovatnije se odnosi na ostatke cisterne za vodu, koja je pripadala nekoj drugoj građevinskoj cjelini. Konstatirani arhitektonski ostaci su neočekivani u postojećoj situaciji. Dubina na kojoj se u toku eventualnih budućih istraživanja može očekivati kulturni sloj, nije manja od 4 metra.¹⁵

Butmir

Tokom zime 2000. godine na dijelu trase s lijeve strane potoka Tilava na lokaciji poznatoj kao Bare, rovokopačem su otkriveni ostaci prahistorijskog naselja. Na najvišoj pleistocenskoj terasi rijeke Željeznice ležali su ostaci neolitskih zemunica, vanjska ognjišta i krupnim oblucima popločane ulice između stambenih objekata. Od sitnog materijala pronađeni su ostaci neolitske keramike, tegova i kremenih alatki. Pored neolitskih objekata, pronađena je i jedna veća ovalna latenska zemunica. Unutar navedene zemunice pronađeno je nekoliko fragmenata šolja, bronzani luk i latenske fibule sa lukovicom na nozi. U neposrednoj blizini zemunice pronađena je jama ispunjena garežom i pepelom, najvjerovatnije ostaci manje kovačke radionice iz latenskog doba. Na temelju analize lokaliteta i nalaza, može se pretpostaviti da je riječ o periferiji već poznatog prahistorijskog naselja u Butmiru. Dokaz ovoj tvrdnji je i otkrivanje tri rova sa ostacima palisada.¹⁶

Kantonalni zavod za zaštitu kulturne baštine je organizirao zaštitna istraživanja tokom 2001. godine na lokalitetu između Doma zdravlja i Poljoprivrednog instituta na Ilidži. Navedeni prostor je bio predviđen za izgradnju zabavno rekreativnog centra „Terme Čatež“. Prilikom arheoloških istraživanja otkriveni su veoma zanimljivi arheološki objekti, osnove staništa, jame za vatrišta, ognjišta, jame za lov životinja, kultne jame, fragmenti keramike, koštane i kremene alatke, osteološki materijal domaćih i divljih životinja. Posebno treba naglasiti otkrivanje dvije „kultne jame“. U njima su bile položene lobanje medvjeda te prekrivene riječnim školjkama. Pored lobanja u jamama su pronađene i alatke od kostiju i kremenja.

Tokom 2001. godine u toku prve faze arheoloških istraživanja na projektu „Butmirska kultura - neolitske populacije centralne Bosne“ obavljena su i revizionarna sondažna istraživanja naselja Butmir. Tom prilikom je otvorena jedna manja sonda na mjestu gdje su vršena sistematska istraživanja 1893. - 1896. i zaštitna istraživanja 1978. Utvrđena je tačna vertikalna stratigrafija kulturnih slojeva. Analize C14 su vršene u Njemačkoj i Holandiji i utvrđena je datacija cjelokupnog lokaliteta od 4800. do 4000. godine p. n. e.¹⁷

¹⁵ Detaljan tok arheoloških istraživanja vidi: M. Gavrilović 1999.

¹⁶ Arheološka istraživanja je u cjelosti vodila muzejski savjetnik Z. Kujundžić - Vejzagić.

¹⁷ Ova istraživanja koja su izvođena u sklopu navedenog projekta plod su suradnje između Njemačkog arheološkog instituta i Zemaljskog muzeja. Vođa projekta kao i obavljenih istraživanja je muzejski savjetnik Zilka Kujundžić - Vejzagić.

Arheološka istraživanja na lokalitetu „Saobraćajnica novi most Ćumurija“ vršena su u IV fazi, od 2004. - 2006. godine. Cilj terensko istraživačkih radova je bio da se utvrdi postojanje mezarja i džamijskog kompleksa¹⁸ na potezu buduće saobraćajnice i lijevog trotoara uz kolovoz. Taj prostor je od ranije poznat pod imenom Atmejdan i predstavlja njegov krajnji zapadni dio. Ovo područje je jedino i dostupno za arheološka istraživanja jer se zapadnije od njega nalazi zgrada „Papagajka“. Ovim je potpuno onemogućeno istraživanje na tom prostoru. Tokom istraživanja pronađen je veći broj nišana, pet intaktnih mezara koji su posjedovali neoštećene „santraće“. Od kamene plastike može se navesti baza stupa u obliku trapeza, izvjestan broj bridova, masivni dovratnik. Od keramičkog materijala najznačajniji pronađeni predmeti odnose se na fragmentirane lulice sa plastičnim i utisnutim elementima dekoracije, cijevi, keramikom rađenom na brzom i sporom vitlu, kao i onu rađenu ručno. Pored ovoga nađen je znatan broj pečatnjaka, ulomci ibrika i sl. Od metalnih predmeta pronađen je manji broj eksera, klamfi, kopčica i bakarnih novčića. Najvrijednije nalaze predstavljaju ogrlica ili dijadema sa brušenim dijamantima u malim košaricama, mađarski „dinari“ i nekoliko srebrenih akči. Na temelju analize djelomično očuvanog natpisa na reversu može se pretpostaviti da potiču iz perioda od sredine 17. do početka 18. stoljeća. Mađarski „dinari“ su sigurno atribuirani u period 1516. - 1526. godine. U fazi II arheoloških istraživanja na lokalitetu Atmejdan, istražen je i dio objekta koji predstavlja dio medrese koju je sagradio 1741./42. hadži Ismail Misrija. Ovo se prije svega odnosi na istraženi prostor sanitarnog kompleksa medrese tj. neke vrste praonica sa odvojenim prostorima kloaka te kolektorom sa šahtom za otpadne vode. Ovaj dio je konstatiran na istočnoj strani lokaliteta. U južnom dijelu lokaliteta pronađena je „deponija“ nišana. Izvađeno je čak 47 nišana ili fragmenata nišana.¹⁹

Kalin hadži Alijina džamija

Prilikom početka radova na sređivanju Prešernovog parka od strane slovenačkih donatora u jesen 2004. godine, pronađen je dio slomljenog nišana. Sondažna arheološka istraživanja obavljena su u periodu od 1.09. - 17.09.2005. godine. Cilj ovih radova je bio da se utvrdi eventualno postojanje ostataka temelja ili zidova Kalin hadži Alijine džamije kao i harema uz nju.²⁰ Prostor predviđen za ove aktivnosti odnosio se na slobodno područje - park ispred dvije zgrade. Arheološkim istraživanjima ustanovljeni su arhitektonski elementi prilaza džamiji, sofa i osnova džamije sa munarom. Do ulaza u džamiju vodio je prilazni put formiran kao kaldrmisana staza. Ova staza je pravljena od oblutaka. Ulaz u trijem je bio popločan sa većim pločama izrađenim od miljevine. Prostor džamije je bio rasčlanjen na trijem i na prostor same džamije. Važan segment prilikom ovih istraživanja predstavlja otkrivanje ostataka osnove munare.²¹ Od pokretnih nalaza može se nabrojiti kamena plastika - nišani, sitni ulomci keramike, staklo,

¹⁸ Atmejdan se spominje kao stari gradski trg. Ime je dobio po hipodromu. Zvanični status parka dobija tek 1925. godine. Na zapadnom dijelu je bila Hadži Alija Bakrbabina džamija od 1544. godine. Uz džamiju je sagrađen i mekteb. Džamija je gorila 1697. a oko 1700. godine je ponovo izgrađena, nakon čega ponovo gori. Uz harem džamije hadži Ismail Misrija podiže medresu koja se sastojala od dershane i deset soba za učenike. Preko puta medrese i džamije Abdulah efendija Kantamirija je 1774. godine sagradio biblioteku. Već od 1850. godine džamija je u ruševnom stanju, a od 1878. godine je pretvorena u vojno skladište. Džamija je srušena 1895. a mezarje je ekshumirano 1939. godine. Do drugog svjetskog rata je postojala medresa i biblioteka.

¹⁹ Arheološka istraživanja i detaljne elaborate sa opisom toka istraživanja vodila i napisala M. Gavrilović maj 2004., juli 2005., novembar 2005., juni 2006.

²⁰ Kalin hadži Alijina džamija sagrađena je oko 1535. godine. Godine 1697. džamija gori. Rušenje ovog objekta desilo se 1947. godine. Uz rušenje džamije izvršena je i ekshumacija groblja.

²¹ M. Gavrilović 2006., 1 - 3.

željezo, ekseri, sjekira, kovani novac recentnije provenijencije i malter.²² U sadašnjem stepenu istraživanja ostalo je nejasno da li se mekteb nalazio na istočnoj ili zapadnoj strani džamije. Ovu činjenicu bi se moglo ustanoviti tek nastavkom arheoloških istraživanja.

Umjesto zaključka

Na prostoru Kantona Sarajevo u posljednjih 15 godina vršeno je više, uglavnom zaštitnih arheoloških istraživanja, koja su polučila i neke do sada nepoznate rezultate. Pored navedenog, dokazane su neke činjenice kao i tačne ubikacije pojedinih objekata za koje se do arheoloških istraživanja nije sa sigurnošću moglo ustvrditi tačno mjesto izgradnje. Ovo se prvenstveno odnosi na lokalitet Kalin hadži Alijine džamije, kao i kompleks na Atmejdanu.

Neki od arheoloških istraživanja nisu polučili očekivane rezultate. Lokaliteti na Marijin Dvoru i Gazi Isabegovoj tekiji na Bentbaši ostavili su otvorenim mogućnost da se nastave arheološka istraživanja, kako bi se došlo do egzaktnijih podataka o prošlosti uže gradske jezgre grada.

U ovom prilogu nisu detaljnije navedene ni aktivnosti koje su se odvijale tokom 2000. i 2001. godine na lokalitetu Šabići na planini Bjelašnici. Na navedenom lokalitetu izvršeno je istraživanje kao i revitalizacija srednjovjekovne nekropole stećaka koja je bila predmetom devastacije mirovnih snaga međunarodne zajednice. Isti su finansirali i ova istraživanja.²³

Kao rezultat kontakata načelnika općine Ilidža sa predstavnicima EUFORA, otpočeta je saradnja na realizaciji projekta „Ponovljena okolišna kvalifikacija lokaliteta Aqua S... na Ilidži kod Sarajeva“. Navedenim projektom cilj je bio najsuvremenijim metodama utvrditi eventualno postojanje do sada neistraženih ostataka antičkih arhitektonskih objekata na pomenutom lokalitetu.²⁴

Obzirom da su u toku arheološka istraživanja na još dva lokaliteta u gradu Sarajevu: Bijela Tabija i Tašlihan, ove aktivnosti nisu detaljnije pominjana u radu.²⁵

²² M. Gavrilović 2006., 4.

²³ Istraživanja je vodila mr. sc Lidija Fekeža, a kao saradnici su učestvovali mr. sci. Mirsad Sijarić i doc. dr Krešimir Filipec sa Filozofskog Fakulteta u Zagrebu. U toku 2001. revitalizaciju kompleksa vodila je L. Fekeža i M. Gavrilović.

²⁴ Ispred Zemaljskog muzeja u projektu je participirao mr. sci. Adnan Busuladžić. Sa talijanske strane projekat je organizirao i finansirao Politehnički univerzitet u Torinu pod vodstvom prof. dr. Paolo Mellano i prof. dr. Cezare Romeo.

²⁵ Lokalitet Bijela Tabija vode stručnjaci Zemaljskog muzeja BiH, mr. sci. Lidija Fekeža i mr. sci. Mirsad Sijarić. Arheološka istraživanja na navedenom lokalitetu započela su u 2006. godini. Istraživanja lokaliteta Tašlihan vode stručnjaci Muzeja Sarajeva Adnan Muftarević i Mirsad Avdić. Navedeni projekat započinje u 2007. godini.

LITERATURA:

- B. Čović „Od Butmira do Ilira“ Veselin Masleša, Sarajevo 1976.
- G. Čremošnik „Nalazi iz rimskog doba na Stupu kod Sarajeva“ Glasnik Zemaljskog Muzeja 1930., 211 - 225.
- F. Fiala „Nova predhistorijska naseobina kod Sarajeva“ Glasnik Zemaljskog Muzeja 1889., 92 - 93.
- F. Fiala „Predistorijski nalazi na Soukbunaru kod Sarajeva“ Glasnik Zemaljskog Muzeja 1890., 212 - 220.
- F. Fiala „Predistorijska istraživanja na Soukbunaru kod Sarajeva u godini 1891.“ Glasnik Zemaljskog Muzeja 1891., 424 - 431.
- F. Fiala „Jedna prehistorička naseobina na Debelom Brdu kraj Sarajeva“ Glasnik Zemaljskog Muzeja 1894., 107 - 140.
- F. Fiala „Izveštaj o prekopavanju na Debelom Brdu kod Sarajeva“ Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1896., 97 - 107.
- M. Gavrilović - S. Pudarić „Izveštaj sa iskopavanja na lokalitetu „Stara fabrika duhana“ Sarajevo“ 1997.
- M. Gavrilović „Izveštaj sa arheoloških istraživanja na lokalitetu Marijin Dvor - tvornica duhana“ 1998.
- M. Gavrilović „Izveštaj sa arheoloških istraživanja na lokalitetu Tašlihan. 1998.
- M. Gavrilović „Izveštaj sa arheoloških istraživanja na lokalitetu Marijih Dvor - Tvornica Duhana“ 1998.
- M. Gavrilović „Izveštaj sa arheoloških istraživanja lokaliteta Bentbaša - Gazi Isabegova tekija“ 1999.
- M. Gavrilović „Dvije predromaničke crkve iz okolice Sarajeva“ Hrvatska misao br. 11/12 1999., 113 - 120.
- M. Gavrilović „Sondažna arheološka istraživanja lokaliteta Atmejdan“ maj 2004.
- M. Gavrilović „Sistematska arheološka istraživanja lokaliteta Atmejdan faza II“ juli 2005.
- M. Gavrilović „Sondažna arheološka istraživanja lokaliteta Atmejdan faza III“ novembar 2005.
- M. Gavrilović „Sondažna arheološka istraživanja lokaliteta Atmejdan faza IV“ juni 2006.
- M. Gavrilović „Sondažna arheološka istraživanja harema Kalin hadži Alijine džamije 2005.“ april 2006.
- H. Kreševljaković „Hanovi i karavansaraji u BiH“ 1957.
- N. Miletić „Nekropola u selu Mihaljevići kod Rajlovca“ Glasnik Zemaljskog Muzeja XI 1956., 9 - 39.
- N. Miletić „Nekropola u selu Mihaljevićima kod Rajlovca (Rezultati naknadnih istraživanja)“, Glasnik Zemaljskog Muzeja XV - XVI, 1960/61., 249 - 257.
- E. Pašalić „Rimsko naselje u Ilidži kod Sarajeva. Prvi prethodni izvještaj o iskopavanjima 1955. - 1958.“ Glasnik Zemaljskog Muzeja XIV, 1959., 113 - 136.
- V. Radimsky „Die neolitische Station von Butmir bei Sarajevo in Bosnien“ Wien, Herausgegeben von Bosnisch - Herzegovinischen Landesmuseum, 1895., 53 und Tfl. I - XX.
- L. Žeravica „Grobovi ispod stećaka na Pavlovcu kod Sarajeva“ Glasnik Zemaljskog Muzeja, n. s. A. 37, 1982., 179 - 205.

STANJE ISTRAŽENOSTI ANTIČKOG STAKLA NA PROSTORU BOSNE I HERCEGOVINE

THE STATE OF RESEARCH INTO ANTIQUE GLASS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract:

After many years' work gathering archaeological material, systematic research, and acquisitions by purchase, gift etc., Bosnia and Herzegovina now has a considerable quantity of intact or fragmentary examples of antique glass.

The antiquities collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina houses the greatest number of antique glass artefacts - more than 450 intact or fragmentary glass artefacts of various types and dates originating from Bosnia and Herzegovina.

Reference works dealing with antique glass fall into three chronological stages: the Austro-Hungarian period in Bosnia and Herzegovina (1878-1918), the period between the two world wars, and the post-World War II period.

Sažetak:

Nakon višegodišnjih aktivnosti na polju sakupljanja arheološkog materijala, sistematskim istraživanjima, otkupom, poklonima i sl. u Bosni i Hercegovini je do danas sakupljeno puno očuvanih ili fragmentiranih primjeraka antičkog stakla.

U antičkoj zbirci Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine čuva se najveći broj antičkih predmeta od stakla. Riječ je o preko 450 cijelih ili fragmentiranih staklenih objekata različitog tipa i datacije, koji potiču sa prostora Bosne i Hercegovine.

Radove u kojima se obrađuje antičko staklo hronološki dijelimo na tri faze. Prva je iz perioda austrougarske uprave 1878 - 1918 u Bosni i Hercegovini, druga je između dva svjetska rata i treća period nakon njih.

Bilo bi krajnje apsurdno početi informaciju o stanju istraživanja antičkog stakla u Bosni i Hercegovini, a ne osvrnuti se na samom početku na rad Veljka Paškvalina «Antičko staklo s područja Bosne i Hercegovine», koji je objavljen u «Arheološkom Vestniku»¹.

Taj rad najvećim dijelom obuhvata čitave staklene posude i one fragmente koji bi pouzdano upućivali na oblik posude. To su stakleni objekti s područja Bosne i Hercegovine, koji su ili u izložbenim vitrinama ili u depoima Zemaljskog muzeja. Osim tih «domaćih» tu su i oni stakleni predmeti koji su dospjeli u muzej iz drugih bivših jugoslovenskih krajeva ili stranih zemalja putem poklona ili na neki drugi način. Osim toga, spomenuti rad još uvijek ne sadrži sve nalaze rimskog stakla koji se danas čuvaju u Zemaljskom i drugim muzejima Bosne i Hercegovine².

Paškvalin navodi potrebu za jednom kompletnijom publikacijom kojoj bi prethodila

¹ V. Paškvalin, *Antičko staklo s područja Bosne i Hercegovine*, «Arheološki Vestnik», SAZU, Institut za arheologiju, XXV (1974), Ljubljana 1976, str. 109.

² Na osnovu Paškvalinova rada saznajemo da neobjavljenog antičkog stakla nalazimo još u Franjevačkom samostanu na Humcu kod Ljubuškog. Stakleni objekti u drugim muzejima BiH nisu mu poznati.

regionalna istraživanja u kojim se misli na uticaj većih i jačih kulturnih centara³ kao što su Salona, Narona⁴, Sirmium⁵ i Siscia. Staklo se u Saloni proizvodilo, sigurno se može tvrditi zbog brojnih dokaza sa sistematskih istraživanja uz Forum i na lokalitetu Ilinac kod *Porta Caesarea*. Na zapadnoj granici šire aree Foruma pronađena je staklarska peć s masom polufabrikata, dok se na drugom spomenutom lokalitetu nije pronašla peć, ali je preostalo dosta ostataka lijevanja stakla⁶. Naravno, ovo su podaci objedinjeni 1974. godine i dakako da će na njih uticati kasnija istraživanja spomenutih centara.

Što se tiče radionica stakla iz antičkog doba na području Bosne i Hercegovine treba se ukazati i na mogućnost postojanja istih. U dosadašnjim istraživanjima nikom još nije pošlo za rukom da otkrije takve radionice.

Naime, geološka istraživanja i njihovi rezultati u tom pravcu govore da na području Bosne i Hercegovine postoje ležišta kvarcnog pijeska koji služi kao sirovina za dobivanje stakla. U tom smislu bogatiji su sjeverni krajevi Bosne i to uz same rijeke. Prema ocjeni geoloških stručnjaka najkvalitetnije nalazište kvarcnog pijeska nalazi se u Kozluku kod Zvornika. Zatim, tu su još poznata nalazišta kvarcnog pijeska kod Prijedora, Tuzle, Busovače, Sanskog Mosta, Pečnika kod Modriče, Klokočnice kod Doboja i Bistarca.⁷

Ali, da se ne bismo previše udaljili od teme tj. stanja istraženosti antičkog stakla u Bosni i Hercegovini naglasimo činjenicu da je od samih početaka arheoloških istraživanja na našem prostoru jedan od čestih nalaza bilo i staklo ili stakleni objekti. U antičkoj zbirci Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine čuva se najveći broj antičkih predmeta od stakla. **Riječ je o preko 450 cijelih ili fragmentiranih staklenih objekata različitog tipa i datacije, koji potiču sa prostora Bosne i Hercegovine.**

Ostali primjerci koji se čuvaju u Zemaljskom muzeju BiH su 11 posuda iz Narone, 1 (jedna) iz Podgorice⁸, 1 iz Solina i 1 iz Samobora kod Zagreba. Na temelju podataka iz Inventara stranih predmeta⁹ u zbirkama Zemaljskog muzeja Sarajevo, čuvaju se ove staklene posudice sa područja Albanije: balsamarija: inv. 785-789, zatim od 916-919 s područja Male Azije od inv. br. 782-784 isto balsamarija i iz Saida inv. br. 436-439 i 713.

Od staklenih objekata na području Bosne i Hercegovine čuvaju se još u Muzeju na Humcu¹⁰

³ V. Paškvalin, *O staklu iz rimskog doba u istočnoj Hercegovini*. Tribunia 3, 1977, str. 99

⁴ S obzirom na položaj antičke Narone, a vjerovatno i same sirovine kvarcnog pijeska, uz obale rijeke, mogli bi pouzdano pretpostaviti da su i na njezinom području djelovale radionice stakla. Vidi: V. Paškvalin, *O staklu iz rimskog doba u istočnoj Hercegovini*. Tribunia 3, 1977, str. 99-122

⁵ Prilikom učestvovanja u arheološkim istraživanjima Sirmiuma 1961. godine kolegi Paškvalinu su povjerena sondažna iskopavanja na jednom od sektora (sjeverni gradski dio Sirmiuma, sektor VIII) gdje je prvi konstatirao postojanje staklarskih peći u Sirmiumu o čemu postoji i dnevnik o sondažnom iskopavanju kao i kraći izvještaj. Spomenuti rezultat iznio je na Simpozijumu «O antičkom staklu u Jugoslaviji», kolega P. Milošević. Vidi: P. Milošević, *Radionice stakla u Sirmiumu*, *Arheološki Vestnik XXV* (1974), Ljubljana, 1976, str. 102.

⁶ Istraživanja su vođena od 1969-1972 u okviru američko-jugoslovenske saradnje. Na Forumu je istraživanja vodio Ch. Clairmont, profesor Rutgers University iz New Brunswicka, država New Jersey. Ostaci lijevanja stakla pronađeni su i na lokalitetu Ilinac kod *Porta Caesarea*. Istraživanjima su rukovodili Ž. Rapanić i N. Cambi. Vidi: N. Cambi, *Neki kasnoantički predmeti od stakla s figuralnim prikazima u arheološkom muzeju u Splitu*, *arheološki Vestnik XXV* (1974), Ljubljana, 1976, str. 139-157

⁷ Podaci od ing. Jovanovića koje je predao kolegi Paškvalinu

⁸ U inv. knjizi Titograd

⁹ Strani predmeti su u Zemaljski muzej dolazili u sklopu kolekcionarskih aktivnosti, što je u periodu s kraja XIX i početkom XX stoljeća bilo trend u evropskim muzejima.

¹⁰ Franjevačko starješinstvo provincije Hercegovine utemeljuje 30. novembra 1884. godine Muzej na Humcu.

jedna urna i tri staklena balsamarija; u Muzeju Sarajeva ima nešto ulomaka, a kako saznajemo u Muzeju grada Zenice¹¹ ima dosta staklenih predmeta. Ovi stakleni objekti su sa lokaliteta Putovići¹² i Mlinčići¹³. Ostali primjerci se čuvaju u raznim muzejima ili samostanskim zbirkama. Riječ je o pojedinačnim primjercima, vrlo često bez pouzdanog podatka o porijeklu i mjestu pronalaska.

Radove u kojima se obrađuje antičko staklo hronološki ćemo podijeliti na tri faze. Prva je iz perioda austrougarske uprave 1878 -1918 u Bosni i Hercegovini, doduše više usputno bez dubljih analiza i sintetskih radova, i to odmah nakon prvih arheoloških istraživanja.

Isti ćemo sljedeće: F. Fiala, «Rimski nahodaji kod Ljubuškog», *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 5 (1893) str.153, Prema izvještajima F. Topića napisao je F. Fiala, «Rimski grobovi u Donjim Vrtočama», *GZM* 6 (1894) str. 424-426 F.Fiala und C. Patsch, «Untersuchungen Fundorte in der Herzegovina», *WMBH* 3 (1895) S.520. C. Patsch, «Žara obretna u Bugojnu», *GZM* 19 (1907), Č. Truhelka, «Bazilika u Varošluku», *GZM* 1893. U nekim od prvih radova, posebno u prvim izdanjima *Glasnika Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, nakon obavljenih arheoloških istraživanja, objavljeni su prikazi i slike staklenih predmeta bez detaljnijih pojašnjenja. To su K. Patsch, *GZM* 1906, str. 377; isti, *WMBH* 9 (1904), str. 276; Č. Truhelka *GZM* 4 (1892), str 351; F. Fiala, *GZM* 6 (1894), str. 424-426;

Period između dva svjetska rata obilježen je radom Gregora Čremošnika i to nakon arheoloških istraživanja na Stupu. Rezultati tih istraživanja objavljeni su pod radom «Nalazi iz rimskog doba na Stupu kod Sarajeva», *GZM* 42 (1930), str. 218-219.

Nakon ovog perioda je urađeno nekoliko značajnijih radova na temu antičkog stakla i sigurno je i to da su se i ovi objekti obrađivali manje više usputno bez nekih značajnijih analiza, osim radova gosp. Paškvalina. Njegovi radovi su sljedeći: V. Paškvalin, «Antičko staklo s područja Bosne i Hercegovine», *Arheološki Vestnik, SAZU, Institut za arheologiju, XXV* (1974), Ljubljana 1976, str. 109. i V. Paškvalin, «O staklu iz rimskog doba u istočnoj Hercegovini», *Tribunia* 3, 1977, str. 99. Sem ova dva obimnija rada Paškvalin u radu «Kasnoantički grobovi iz Jajca», *GZM NS, Arheologija* 25 (1970), str. 32, Tabla I, 1. daje detaljan prikaz dva nalaza i to veoma specifična: staklena posudica sa sisaljkom i staklena posudica na trbuhu s ljudskim likom (pretpostavlja da je u pitanju lik Meduze¹⁴, dobro poznate likovne predstave u antičkoj umjetnosti).

Dr. Irma Čremošnik je objavila sljedeće radove koji obuhvataju opise staklenih predmeta pronađenih u višesezonskim istraživanjima: «Istraživanja na rimskom lokalitetu na Paniku» (*GZM, NS, Arheologija* 15-16, 1961, str.181); «Rimsko naselje na Paniku kod Bileća» (*GZM XXIX* 1974, str.41-164) i djelo «Rimski castrum kod Doboja» (*GZM* 39, 1984, str. 23-84). Osim ovih radova u kojima I. Čremošnik spominje staklo iz antičkog perioda su: I. Čremošnik, «Nešto o antičkim naseljima u okolici Konjica» (*GZM*, 1954, str. 179-188); «Arheološka istraživanja u okolici Bihaća» (*GZM*, 1958, str.117-136); «Arheološka istraživanja u Brodci», Članci i građa za kulturnu istoriju Istočne Bosne, 1959, str. 23-54; «Iskopavanja u Ljusini 1957. godine» (*GZM*, 1959, str. 137-147); «Rimska vila u Višićima» (*GZM*, 1965, str.147-260).

U radu «Rimsko naselje u Ilidži kod Sarajeva» (*GZM*, 1959, str. 113-136) dr. Esad Pašalić spominje staklene nalaze sa tog lokaliteta dobijene tokom arheoloških istraživanja od 1955. do 1958. godine.

Đuro Basler daje prikaz staklene posude¹⁵ u djelu «Rimski metalurški pogon i naselje u dolini Japre» (*GZM* 1975/1976, str. 121-216).

¹¹ Kolega mr. sci. Adnan Busuladžić dao je ove podatke, na čemu najljepša hvala.

¹² Istraživanja vršio V.Paškvalin

¹³ Istraživanja vršili D. i Č. Trajković

¹⁴ Poznate posudice s likom Meduze čuvaju se u zbirkama Kölna, a sličnu izradu imamo i na području Carnuntuma

¹⁵ Specifična posuda od tankog bezbojnog stakla u obliku ljudske glave iz koje se izvija zvonast produžetak

Dva su rada od Milice Baum i Dragoslava Srejića «Prvi rezultati ispitivanja rimske nekropole u Sasama», Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, 1959, str. 23-54, i «Novi rezultati ispitivanja rimske nekropole u Sasama», Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, 1960, str. 3-32. Ovi su radovi rezultat sistematskih istraživanja antičke Domavie.

Na osnovu objavljenih radova, dolazimo do zaključka da je najviše objekata od stakla zastupljeno na području Hercegovine, što je najvjerovatnije uslovljeno blizinom Narone kao luke i rijeke Neretve kao magistralnog puta. Naravno, ne treba zapostaviti ni blizinu većih urbanih centara rimske Panonije, koja je nesumnjivo vršila trgovački uticaj na sjeverne krajeve rimske provincije Dalmacije¹⁶.

U današnjem stanju istraženosti, antičko staklo, u Bosni i Hercegovini, pokazuje da je pripadalo urbanim naseljima. Znači da je bilo pristupačno isključivo imućnijim rimskim građanima. Osim ovoga, možemo da naglasimo da je glavna podjela staklenih objekata na one koji su se koristili u svakodnevnom životu (vrčevi, zdjele, vaze i čaše) i tipovi posudica koji su se koristili u pogrebnim ili kulturnim ritualima. Ova druga grupa nas uvlači u hronološki poredak vezan za dominaciju kultova incineracije¹⁷ i period kulta inhumacije¹⁸.

¹⁶ Uticaj koji se zapaža na staklenim posudicama nađenim u Jajcu. To su posudica sa sisaljkom i sa likom Meduze koji se susreću u Noricu i Panoniji.

¹⁷ Kult incineracije datira od I do III stoljeća n.e.

¹⁸ Ovaj kult je dominantan od IV stoljeća n.e.

URBANA I INDUSTRIJSKA ARHEOLOGIJA

URBAN AND INDUSTRIAL ARCHAEOLOGY

Abstract:

This report provides a brief overview of local archaeology and local attitudes to the discipline, and of the need to involve the whole community in the preservation of the material heritage. Since Bosnia and Herzegovina is an industrial country, where industrialization began in the late 19th century, a certain number of professionals should specialize in the subdiscipline that the world of new archaeology is much involved in - urban and industrial archaeology.

Sažetak:

Ovaj izvještaj je kratak osvrt na shvatanje domaće arheologije i naš odnos prema ovoj nauci, te potrebe uključivanja kompletne zajednice u očuvanje materijalnog kulturnog naslijeđa. Obzirom da je Bosna i Hercegovina industrijska zemlja (industrijalizacija započela krajem XIX st.) potrebno je stoga da se određen broj stručnjaka specijalizuje za ono čime se svjetska nova arheologija uveliko bavi a to je urbana i industrijska arheologija.

«Ko ne pamti iznova proživljava»

Ako je historija učiteljica života, onda mu arheologija dođe nešto kao profesoricica. Ovo nije potrebno posebno obrazlagati, obzirom da se zna da se historija u pravilu bavi pisanim spomenicima, te u svojoj metodologiji rada koristi pisane izvore na osnovu kojih pravi sinteze i zaključke, dok arheologija istražuje prošlost pomoću materijalnih ostataka, njihovom obradom i analizom. Veoma često ove dvije discipline djeluju zajedno kao pomoćne nauke jedna drugoj.

Slijedom navedenog, uvriježeno je mišljenje kako se arheologija bavi nečim veoma starim, nečim što je bilo prije pojave pisma, odnosno prahistorijom, zatim antikom i srednjim vijekom. Tako se kod nas u Bosni i Hercegovini, arheologija nije bavila periodom koji je uslijedio nakon propasti Bosanskog kraljevstva, niti osmanskim i austro-ugarskim periodom. Zbog toga se dešavalo da se kulturni slojevi ovih perioda naprosto previde u traženju kulturnih slojeva srednjeg vijeka, antike ili prahistorije. Ne ulazeći u motive ovakvog razumijevanja naše povjesti i materijalnih ostataka života na ovim prostorima, stoji začuđujuća činjenica da, iako je Bosna i Hercegovina, a Sarajevo posebno, imalo najeminentnije stručnjake iz arheologije na širim prostorima Balkana, ti stručnjaci nisu osnovali katedru za arheologiju u tom istom Sarajevu ili BiH. Stoga su i danas mladi stručnjaci primorani znanje iz ove oblasti da traže u Beogradu, Zagrebu ili nekom drugom stranom centru, a ideja opsega djelovanja arheologije i njenih istraživanja, praktično ostaje na već sada zastarjelim polazištima.

Slijedeći zahtjeve nove arheologije, arheolozi su otpočeli da izbjegavaju diskusije o bilo kom fenomenu kulture koji se ne može kontrolisati eksperimentom ili metodama ponuđenim od strane prirodnih nauka. Kako je kultura definisana kao manje ili više uspješna adaptacija ljudskih zajednica na prirodno okruženje, ta *nova arheologija* ne samo da je široko otvorila vrata prirodnim naukama već je otpočela da koristi njihove metodologije ističući u prvi plan eksperiment, kao i predviđanje i primjenjivost koji se na njima zasnivaju. Najglasniji zagovornici nove arheologije izložili su načelo da je preciznost arheoloških znanja o prošlosti mjerljiva,

odnosno da je mjera stepen do kog tvrdnje o prošlosti mogu biti dokazane ili odbačene kroz testiranje hipoteza. To znači da se svaka izložena hipoteza, kao u prirodnim naukama, mora organizovano testirati. Težilo se da arheologija postane rigorozna logička naučna disciplina, to jest da postane prava nauka koja otkriva osnovne zakone o kulturnim procesima.

Naime, novija svjetska arheologija se uveliko bavi onim što se zove urbana i industrijska arheologija, a tu spada sve što je starije od 50 godina. Nije poznato da se kod nas neko bavi ovim istraživanjem što bi bila jedna od prioritetnih stvari obzirom da je Bosna i Hercegovina zemlja u kojoj je industrijalizacija počela krajem XIX st. Tako imamo situaciju da ostaci starih industrijskih postrojenja, koja se opet nalaze u samom urbanom središtu, onako ruinirana nagrđuju izgled grada ili preko noći postaju gradilišta za nove tržne centre, naravno bez predhodno obavljenih arheoloških istraživanja.

Da bi ukazali na potrebu drugačijeg i sveobuhvatnijeg razumijevanja arheologije kao nauke, a potaknuli na izvjestan način iznudenim istraživanjima arheološke lokalitete iz osmanskog i austrougarskog perioda u Sarajevu (usput jedan takav lokalitet je smješten ispod prozora Muzeja Sarajeva), Muzej je pokrenuo kampanju u pravcu pravljenja plana arheoloških iskopavanja na području Kantona Sarajevo, kako bi se izbjegla neplanska i u osnovi nedovoljna zaštitna istraživanja koja slijede kad se digne prašina u javnosti u povodu nekih drugih javnih radova. Posljednji, najsvježiji primjer je izgradnja puta i parka na temeljima džamija iz XVI stoljeća - džamija Bakr babe i Kalin hadži Alina džamija.

Međutim, u ovom trenutku i ne samo za Muzej Sarajeva i njegove stručnjake jeste od iznimne važnosti budući auto-put, koridor 5C. Pored problema koji su uglavnom poznati javnosti, od pitanja projektovanja i određenja buduće trase, do finasiranja, ima jedan, ne manje značajan problem, koji nezapaženo prolazi pored javnosti, opšte i stručne. Naime, pitanje zaštitnih arheoloških iskopavanja koja bi se morala sprovesti na ruti ovog koridora nije uopšte postavljeno i ako jeste onda je to urađeno iza kulisa.

Kuća koja je i stručno i iskustveno kvalificirana za tako opsežne radove jeste prije svih Zemaljski muzej BiH, potom i Muzej Sarajeva i neki drugi muzeji koji posjeduju stručnjake za ovu oblast, a ove institucije nisu dobile nikakvu zvaničnu obavijest niti upit od nadležnih organa, niti su na neki drugi način uključene u rane faze ovog iznimno važnog i zahtjevnog projekta.

Ako znamo da je pitanje zaštite arheoloških nalaza i nalazišta jedno od iznimno važnih pitanja u Evropi o čemu svjedoči i posebna Konvencija o zaštiti arheološkog nasljeđa, onda je jasno da će Nacionalna komisija sa državnog nivoa morati da pokrene ovo pitanje, te da kao nadležna za valorizaciju i zaštitu, prati rezultate istraživanja. Naravno, kako će se istraživanja organizirati, a do njih će morati doći prije ili kasnije, jedino je jasno: prije izdavanja dozvole za radove, morat će se znati šta se nalazi na trasi i u blizini trase autoputa; Nacionalna Komisija će utvrditi status nađenog i načine njegove zaštite. Također, jasno je da ova istraživanja neće moći smjeti obavljati pojedinci ili privatna lica pored gore navedenih institucija, a o angažovanju stranih arheologa nećemo ni komentarisati.

Istraživanje takvog obima je jedinstvena prilika kako za edukaciju mladih stručnjaka, tako i za stručno napredovanje drugih, ali i ekonomski poticaj onim institucijama koje nemaju osnivače i koji nemaju adekvatno finasiranje. Začuđuje ovakav indolentan odnos prema arheologiji iako je poznata činjenica da je Prvi Kongres arheologa na svijetu održan upravo kod nas u Sarajevu 1894.godine i da je najjača institucija koja se bavila ovom oblašću na ovom podneblju dugo godina bio Zemaljski muzej BiH sa svojim eminentnim stručnjacima.

Pored teške socijalno-ekonomske situacije u našoj zemlji o ovim stvarima moramo brzo razmisliti i što prije djelovati, jer do sada smo malo računa vodili o našoj prošlosti koja je temelj naše kulture.

Na kraju, istina je da «narod koji ne vodi računa o prošlosti nema ni budućnost».

METODOLOŠKI PRISTUP ZAŠTITI I OČUVANJU ARHEOLOŠKIH OSTATAKA U URBANIM CJELINAMA

A METHODOLOGICAL APPROACH TO THE PROTECTION AND PRESERVATION OF ARCHAEOLOGICAL REMAINS IN URBAN AREAS

Abstract:

Along with the development of the idea of protecting and preserving the cultural heritage, so too there evolved the need to use or present it, whether as surviving properties or as archaeological remains - meaning, primarily, the preservation of remains in situ, as museum exhibits. In the past the approach to the archaeological remains of important buildings, or ruins, was more romantic than practical and scholarly.

Sažetak:

Sa razvojem ideje o čuvanju i zaštiti kulturnog naslijeđa, paralelno se razvijala i potreba za njegovim korištenjem ili prezentacijom, i to kako samih objekata, tako i arheoloških ostataka. Ovdje se prije svega misli na očuvanje ostataka „in situ”, u smislu njihovog muzejskog korištenja. Pristup očuvanju arheoloških ostataka vrijednih građevina, odnosno njihovih „ruševina”, bio je u prošlosti više „romantičarski”, a manje praktičan i naučan.

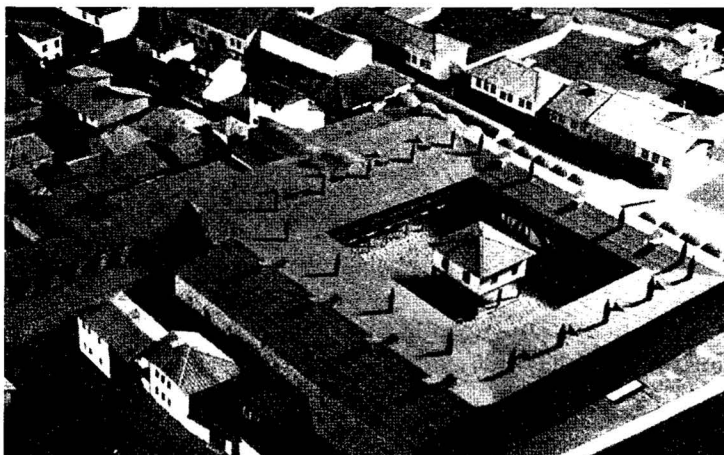
Proučavanje objekata kulturnog naslijeđa, odnosno njihova valorizacija, potisnula je emotivni odnos i postavila čitav niz uslova njihove prezentacije. Teoretski gledano, svaki objekat naslijeđa koji se konzervira ili djelomično restaurira u cilju prezentacije, poprima zapravo neku muzejsku namjenu. Da bi se to postiglo, potrebno je prije svega napraviti historijsku, a zatim prostorno-arhitektonsku valorizaciju objekta i to svih njegovih strukturalnih vrijednosti u vertikalnom i horizontalnom smislu, čime bi se osigurala njegova potpuna čitljivost.

Postoji veliki broj uspješnih primjera ovakvih postupaka u svijetu, kao i u državama Jugoistočne Evrope. Međutim, iako je na prostoru Bosne i Hercegovine izvršena konzervacija brojnih arheoloških lokaliteta vrijednih objekata, ponegdje kombinirana sa anastilozom kao metodom prezentacije, ipak se mora konstatirati da ovi objekti nisu u pravom smislu valorizirani, niti je osigurana već spomenuta njihova čitljivost. Na brojnim lokalitetima ne postoje skoro nikakve informacije o njihovim historijskim i ostalim vrijednostima, a često su u situaciji rušenja i devastacije.

Svjedoci smo stalnih planiranih i sporadičnih uništavanja arheoloških ostataka objekata kulturno-historijskog naslijeđa na našim prostorima, specijalno u gradovima. Svakako da ovakvi postupci imaju za posljedicu diskontinuitet prostornih odnosa urbanih struktura grada. Drastičan je slučaj uništavanja ostataka najvećeg karavan-saraja na našim prostorima, Gazi Husrev-begovog Tašli-hana u Sarajevu.

Danas su to samo skromni ostaci kamenih zidova nekadašnjeg objekta, koji su neka vrsta žalosnog hortikulturnog pejzaža bašte hotela „Evropa”. Ovakva prezentacija ostataka ne bi se mogla nazvati valorizacijom niti dostojnom prezentacijom, a nemoguće je naslutiti vrijednosti, niti izgled objekta koje je ovaj imao u prošlosti.

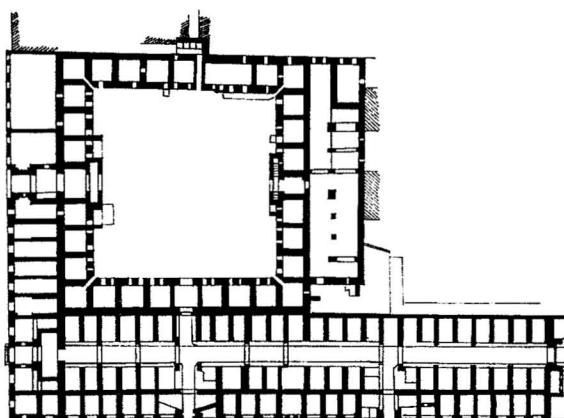
Tašli-han je izgrađen sa Gazi Husrev-begovim bezistanom, kao kompleks, u smislu kiltije (külliyesi - sistem izgradnje brojnih javnih i društvenih objekata u velikim gradovima u vrijeme Osmanskog carstva). O izgradnji ovog kompleksa postoji historijski dokument iz 1542. godine, koji govori, da je mutevelija Gazi Husrev-begovog vakufa, Murad-beg Tardić, u to vrijeme požeški sandžak-beg, tražio od dubrovačke vlastele da se pošalju u Sarajevo majstori za izgradnju ovog bezistana i hana, što je i učinjeno. Oba objekta bila su već izgrađena polovinom XVI v.

Tašli-han (maketa)

Gazi Husrev-begov bezistan pokriven je bačvastim svodom, dug 106,5 m, širok 19,5 m, sa 52 dućana, u čijem sklopu je izgrađen pomenuti karavan-saraj. Ovaj bezistan zapravo je arasta, longitudinalna građevina sa dućanima koji čine ulicu, a pokriveni su jedinstvenim krovom.

U njegovom sastavu, oslanjajući se na zapadni zid bio je Tašli-han, približno kvadratične osnove sa unutrašnjim dvorištem, u čijem centru se nalazio šadrvan, a iznad njega podignuta na stubove, mala džamija. Objekat je imao prizemlje i sprat, u koji se ulazilo kroz prolaz zasvođen lukom iz današnje ulice Branilaca Sarajeva. Prostorije u prizemlju bile su zasvođene bačvastim svodovima od opeke, dok su sobe na spratu imale kupole. U prizemlju su osim magazaa za skladištenje robe, bile štale za konje i dućani što je bila specifičnost. Na spratu su bile sobe za smještaj putnika.

Kompleks Tašli-hana i Gazi Husrev-begove araste (osnova)

Sigurno je, da je kompleks Gazi Husrev-begove araste sa Tašli-hanom bio najveća kamenom sagrađena cjelina osmanskog doba u Sarajevu. On je svojim prostornim i arhitektonskim gabaritom dominirao trgovačkim dijelom sarajevske čaršije. Ovakva kompozicija objekta ima veliku sličnost sa kompleksima u drugim krajevima Osmanskog carstva, a posebno sa Čukurhanom iz Bergama. Izrazita sličnost Gazi Husrev-begove araste i Tašli-hana je i sa zadužbinama Mehmed-paše Sokolovića, velikog vezira, za koga je brojne objekte gradio veliki arhitekta Osmanskog carstva Kodža Mimar Sinan, i to su u Lileburgazu, Beogradu, Havzi i Pajasu kod Alepa.

Gazi Husrev-begov bezistan i Tašli-han su tokom historije više puta stradali. Prvi put za vrijeme kaznenog pohoda Eugena Savojskog (1697.) kada su oba objekta teško oštećena, a poslije velikog požara 1879. Tašli-han nije više obnavljan. Vakufska direkcija je 1912. htjela porušiti objekat, da bi na njegovom mjestu napravila novo zdanje, što je osujetio Prvi svjetski rat. Međutim, još 1882. započela je devastacija ostataka objekta, kada je izgradnjom hotela „Evropa” dio starih struktura zidova Tašli-hana potpuno uništen. Neuvažavajući arheološke ostatke, hotel ih je „pokrio” svojim gabaritima. Ovakav odnos nastavio se između dva rata kada su vršene popravke hotela, a zatim poslije Drugog svjetskog rata, kada je hotel dograđen. Ova dogradnja je u potpunosti devastirala ostatke Tašli-hana, pošto se i fizički „naslonila” na staru strukturu objekta.

Arheološki ostaci Tašli-hana

Prva prilika za istraživanja na ovom prostoru ukazala se poslije posljednjeg rata, kada je došlo do teških oštećenja novog krila hotela „Evropa”, čime je doveden u pitanje njegov fizički opstanak. Arheološka istraživanja vršena su u dvije etape od 1998. do 1999. Prvo su napravljena sondažna ispitivanja, koja su dala osnovne podatke o arheološkom lokalitetu i samom objektu, a zatim je izvršeno kompletno otkrivanje čitavog lokaliteta. Cilj istraživanja je bio da se utvrde tačni gabariti nekadašnjeg Tašli-hana, kao i glavni arhitektonski i graditeljski elementi, koji su ga činili, a postojali su samo u pisanim dokumentima.

Dogradnjom hotela „Evrope”, koji se djelimično oslanja na ostatke Tašli-hana, devastacija je postala potpuna

Poslije izvršenih arheoloških nalaza prijedlog je bio da se čitav prostor Tašli-hana ukomponira u budući kompleks hotela „Evropa”. To znači da se morala napraviti adekvatna konzervacija i prezentacija svih otkrivenih dijelova u okviru arheološkog lokaliteta sa ciljem isticanja vrijednosti ovog monumentalnog objekta. Kako se po ovom pitanju do danas nije učinilo ništa, ostaje jasan zaključak da su ostaci Tašli-hana ostavljeni i dalje kao dio hortikulturalnog pejzaža, čime je nastavljeno uništavanje prostornog kontinuiteta razvoja grada.

Slična situacija je bila na lokalitetu Ferhad-pašinog karavan-saraja u Banjoj Luci, koji je izgrađen u okviru kompleksa istoimene džamije. Istih tipoloških svojstava kao što je i Tašli-han, velikih gabarita (44,5m x 24,5m), pravougaone osnove sa unutrašnjim dvorištem, objekat je bio građen od kamena sa zasvođenom konstrukcijom (o čemu govori vakufnama, 1587. istog legatora). Uz karavan-saraj izgrađen je i veliki bezistan koji je također imao formu araste, kao i Gazi Husrev-begov u Sarajevu, o čemu piše Evlija Čelebi. Postoji mogućnost da su oba objekta činila kompleks, međutim kako su austro-osmanskim ratovima krajem XVII ili početkom XVIII vijeka porušeni, a na njihovim temeljima izgrađeni novi objekti što to nije utvrđeno. Moguće je da je bezistan bio na mjestu današnjeg stambeno-poslovnog objekta (knjižara „Kultura”), gdje su poslije Drugog svjetskog rata otkriveni zasvođeni podrumski prostori. Na temeljima karavan-saraja izgrađeni su drveni, a zatim masivni dućani. Kako su ovi objekti teško oštećeni za vrijeme zemljotresa 1969. godine, te su poslije i porušeni, što je stvorilo priliku da započnu arheološka istraživanja 1985., koja su otkrila u potpunosti temelje karavan-saraja, osiguravajući utvrđivanje njegove dispozicije.

Arheološkim istraživanjima, kompleks Ferhad-pašino karavan-saraja u Banjoj Luci je u potpunosti otkriven

Masivni dućani koji su na mjestu drvenih, izgrađeni na temeljima karavan-saraja (porušeni poslije 1969.)

Tokom istraživanja otkriven je i antički sloj iz prvih godina rimske dominacije, koji je imao drugačiju poziciju i orijentaciju u prostoru. Na lokalitetu je pronađena i velika ostava novca. Vrijedan nalaz u okviru lokaliteta je i otkriveni prvi vodovod, koji je snabdijevao šadrvan u dvorištu Ferhad-pašine džamije, izveden prvo od drvenih, a kasnije od keramičkih cijevi (o čemu govori već spomenuta vakufnama).

Na lokalitetu je pronađena bogata ostava novca

Iako su ostaci karavan-saraja jasno utvrđeni, gradska uprava umjesto da ih zaštiti, konzervira i prezentira, planirala je da na ovim temeljima izgradi veći broj dućana, kao zanatski, odnosno trgovački centar. Novi objekti, velikih gabarita u potpunosti su uništili ostatke karavan-saraja. Sačuvani su samo dijelovi temelja jugoistočnog dijela objekta.

Arheološki ostaci Ferhad-pašinoḡ karavan-saraja prije izgradnje trgovačkog centra

Svojim oblikom ove kamene „kasete” ne osiguravaju nikakvu asocijaciju na nekadašnje postojanje karavan-saraja. Osim toga postavljanjem razliġitih reklama, kao i ugostiteljskim mobilijarom, a posebno povećanjem spratnosti svih objekata u potpunosti se devastiraju vrijednosti ġitavog kompleksa.

Devastacija kompleksa

Sasvim je jasno, da ova dva slučaja rječito govore o potrebi postavljanja zakonskih okvira djelovanja na arheološkim lokalitetima u gradskim cjelinama u cilju uspostavljanja jasnih nivoa njihove zaštite, a posebno prilikom odobravanja projekata nove gradnje, čime bi se spriječila devastacija i sačuvala minimalna fizička struktura ovih objekata i prostornih odnosa što je posebno važno poslije rata 1992/95.

NEMIRI U SARAJEVU 1814. GODINE

UNREST IN SARAJEVO IN 1814

Abstract:

Following the success of the Bosnian army in quelling the people in the Smederevo sanjak and, in particular, in taking Belgrade, the vali of Bosnian, Derendeli Silahdar Ali-pasha returned to Travnik and attempted to rule the Eyalet with a rod of iron. The Bosniacs, and in particular the people of Sarajevo, took this to mean the abolition of the privileges previously conferred on them by the Sublime Port or Sultan, which they had regarded as permanent and unalterable.

This inevitably led to a clash between the vali and the Bosniacs, which broke out in 1814, first in Mostar, then in the Bosnian krajina or frontier region, briefly in Travnik, and finally with the people of Sarajevo. The vali successfully quashed the unrest in the Krajina, Travnik and Mostar, but was bested by the people of Sarajevo. The army they raised against the vali's army defeated the vali's advance guard on the outskirts of Sarajevo, while the main battle near Vitez also ended in victory for Sarajevo.

In this they were reinforced by military units from other parts of the Eyalet, and the resistance offered by the people of Banja Luka when the vali tried to advance on their town. The clashes were resolved when the vali went back on his decision to revoke some of the privileges enjoyed by the people of Sarajevo and to punish the leaders of the resistance in the same way as he had the leaders of the Mostar uprising.

Sažetak:

Poslije uspjeha bosanske vojske na umirenju raje u Smederevskom sandžaku, posebno kod zauzimanja Beograda, bosanski valija Derendeli Silahdar Ali-paša je, vrativši se u Travnik, pokušao da upravlja Ejaletom strogo. Bošnjaci, posebno Sarajlije, su to doživljavali kao ukidanje njihovih povlastica koje su im podarili Uzvišena Porta ili sultan u ranijim prilikama, i njih su smatrali za stalne, odnosno nepromijenjene.

To je moralo dovesti do sukoba valije i Bošnjaka, koji se ispoljio upravo u 1814. godini, prvo u Mostaru, pa Bosanskoj krajini, kraće u Travniku, i na kraju sa Sarajlijama. Dok je nemire u Krajini, Travniku i Mostaru valija uspio ugušiti, dotle je sa Sarajlijama pretrpio poraz. Vojska, koju su Sarajlije suprotstavile valijinoj vojsci, nanijela je poraz valijinim prethodnicama na prilazima Sarajevu, a glavna bitka, kod Viteza, opet se svršila pobjedom Sarajlija.

Ovoj pobjedi doprinijeli su i vojni odredi iz drugih krajeva ejaleta i otpor koji su mu spremali Banjalučani kad se pokušao približiti tom gradu. Razmirice su riješene valijinim odustajanjem od njegovih namjera da ukine neke povlastice koje su Sarajlije imale i kažnjavanje vođa otpora na način kako je to postupio sa vođama mostarske pobune.

Bosanska vojska koja je učestvovala na smirivanju prilika u Smederevskom sandžaku, sa valijom Derendeli Silahdar Ali-pašom na čelu, vratila se krajem 1813. godine u Bosanski ejalet. I valija, i Bošnjaci, očekivali su od osmanske vlade da budu nagrađeni za hrabrost koju su pokazali i uspjeh koji su postigli prilikom zauzimanja Beograda i smirivanju pobune pravoslavne raje. Osmanska vojska je rano ujutro 5. oktobra 1813. ušla u Beograd, a njoj se priključila i vojska

iz Bosne.¹ Valija je dobio od sultana uobičajene darove, a ostali su pozvani da održavaju red i mir i da se pokoravaju valijinim narednjima. Valija je to shvatio tako da može primjenjivati još strožije mjere, čemu su se onda suprotstavljali stanovnici Bosanske Krajine, Mostara i Sarajeva.

Sve učestalije vijesti o otkazivanju poslušnosti valiji u pojedinim krajevima Bosanskog ejaleta, najzad su se pretvorili u otvorenu pobunu u Mostaru i Sarajevu. Razmirice između valije i stanovnika „glavnog grada Bosna-Saraja” su bile sve uočljivije. Valija je, po drugi put u februaru 1814. godine, uputio u Sarajevo svog silahdara sa prijedlozima za izmirenje, ali i ovog puta bezuspješno, pa je silahdar produžio u istoj misiji za Mostar. Bosanski kapetani se nisu odazvali na valijin poziv na godišnje zasjedanje jer ih je od 44, koliko ih je bilo u Bosanskom ejaletu, u Travnik prispjelo svega devet.² Mada su pobune nastale u isto vrijeme, ipak među njima nije bilo veze. Austrijski uhoda, koji je podnio izvještaj u Petrovaradinu, istakao je da se mostarski kapetan otvoreno suprotstavio pretjeranoj strogosti bosanskog valije. Očekivali su se krvavi obračuni između dviju strana - valije i njegovih pristalica i pobunjenika.³ Austrijske vlasti su razmatrale način na koji bi trebalo prihvatiti bjegunce s osmanske teritorije; povod za to su bili Ahmet i Mustafa, sinovi zadavljenog mostarskog kapetana. Trebalo se odlučiti: ili prihvatiti bjegunce ili ih okovati i predati bosanskom valiji, kako je on tražio. Austrijske vlasti su ipak odlučile da prihvate Ahmeta i Mustafu i da ih sklone dublje u unutrašnjost zemlje, s tim da se valija obavijesti, da državne vlasti ne znaju gdje su se bjegunci sklonili. Tako su zvanične austrijske vlasti vodile dvoličnu politiku: s jedne strane su podržavale odluku bosanskih vlasti da održe red u Bosni, a sa druge strane su pružale utočište odmetnicima od te iste vlasti.⁴

U Sarajevu su negodovali, ali se još nisu bili prihvatili oružja.⁵ To je iskoristio valija pa je početkom 1814. odlučio da skrši otpor u Mostaru, te je u tom cilju naimenovao svog ćehaju za komandanta vojske koja je skupljena u većini bosanskih mjesta.⁶ U pravcu Mostara krenulo je 2. aprila 1814. novih 1.000 ljudi, a sa njima ćehaja i silahdar. O nemirima u Bosni bilo je obaviješteno i austrijsko Dvorsko ratno vijeće, koje je te vijesti 12. aprila prenijelo baronu Sigentalu, javljajući mu da već duže vrijeme u Bosni vladaju unutrašnji nemiri i da bosanski valija pokušava da okupi vojsku kako bi osigurao red i mir u povjerenoj mu provinciji. Tako su austrijski pogranični organi trebali primiti vijesti o skupljanju 1.000 vojnika za gušenje mostarske bune.⁷ U to vrijeme se smatralo da se buna u Mostaru proširila i na njegovu okolinu.

¹ Vasa Čubrilović, „Srpska revolucija 1804.-1815.” Istorija Beograda, 2, devetnaesti vek. Beograd 1974., 49.

² Haus Hof und Staatsarchiv Wien (dalje: HHStA W), St. K. Konsulate Travnik, Fasc. 45. Travnik 27. februara 1814. Kapidžibaša koji je valiji donio sultanov dar, krenuo je u Istanbul 21. februara 1814. godine, a valija mu je dao 75 kesa za putni trošak.

³ J. Milekić, Pokret bosanskih muslimana 1814. godine. Novi prilozii za proučavanje bosansko-hercegovačke prošlosti. Zagreb 1917. Petrovaradin 7. marta 1814.

⁴ J. Milekić, Pokret bosanskih muslimana, Petrovaradin 7. marta 1814.

⁵ Haus Hof und Staatsarchiv Wien (Dalje: HHStA W), St. K. Konsulate Travnik, Fasc. 45. Travnik 13 februara 1814. Heute kamen 4 Tartaren aus Konstantinopl mit einem großherrlichen Ferman bei dem Statthalter hier an. Jeder derselben erhielt langen Pelz und 500 Piester von Ihm zum Geschenken. Sie brachten den Nachricht hieher, daß des Großherr die 4 Abgeordneten von Bosna-Sarai welche wieder den hiesigen Statthalter ihre Klagen einrichten nachdem Er sie bevor mit den heftigsten Vorwürfen über ihre boshafte Unzufriedenheit gegen alle vorhergegangenen Statthalters der Pforte überhäuft hatte, dann auf der Stelle mit dem Schwerte hinrichten ließ.

⁶ J. Milekić, Pokret bosanskih muslimana, Petrovaradin 6. marta 1814.

⁷ HHStA W, St. K. Konsulate Travnik, Fasc. 45. Travnik 15. aprila 1814. Stadt Mostar, ist fortwährend unten Wehstand gegen den hiesigen Statthalter begriffen. Da hier sowohl Türken als Kristen in Verfechtung ihrer gemeinschaftlichen Unabhängigkeit von der hiesigen Statthalterschaft gleich einig sind, so zählet Mostar mit seinen Umgebungen, hier eine whrhafte Masse von 12,000 Streitern lauter wohlgerüstete und kriegerische Mannschaft; die, gegen ihre Gegner auch noch den Vortheil hat, ihres sehr konspirten Lokals hiebei sehr wohl kundig zu sein; so ist unlängst der, mit einer Schaar von 1,500 mann gegen selbe ausgegangene Dervisch Pascha, von 1,000 Mostaranern auf freien

Kako se pobuna širila tako je i nezadovoljnika bilo sve više. Uz muslimane su pristali i hrišćani, pa se pretpostavljalo da Mostar može suprotstaviti valiji 12.000 boraca koji su dobro obučeni, dobro opremljeni i ratnički raspoloženi, a pored toga bili su u prednosti nad valijinom vojskom zato što su dobro poznavali hercegovačke krajeve. Prednost usljed poznavanja terena došla je do izražaja u nedavnom sukobu između Derviš-pašine vojske i Mostaraca: iako je Derviš-paša imao 1.500 vojnika a Mostarci 1.000, on je sa otvorenog polja bio satjeran u klance gdje su mu nanijeli težak udarac, tako da se morao predati i razoružan vratiti kući. Osim ove prednosti, buntovnike u Mostaru su podržavale pristalice iz Sarajeva i kapetani „gornje granice”. Pomoć su im pružali tajno, slali su pomoćnu vojsku, žitarice i stoku. Vjerovalo se da Mostarce podržavaju i dijelovi sjeverozapadne Bosne. Ostali krajevi se nisu izjasnili, ali su pomagali Mostarce tako što su se oglašivali o valijine naredbe da upute svoju vojsku protiv Mostaraca. Čak se govorilo da pobunjenicima pomažu i Crnogorci, jer su im oni zauzvrat obećali podršku u njihovoj borbi za nezavisnost.⁸

Da bi smirio bunu u Mostaru, valija je pozvao u pomoć vojsku iz susjednih ejaleta, iz Rumelije i Skadra. S obzirom na takav razvoj događaja, austrijske vlasti su se pripremile ocijenivši da će se u neposrednom austrijskom susjedstvu naći pod oružjem oko 60.000 ljudi. One su bile dobro obaviještene o tome da je ovdje riječ o unutrašnjim trzavicama koje su nastale zbog Portinih reformi sistema uprave, a one su, razumije se, obuhvatale i Bosnu. Bosanci su prozreli Portine namjere, pa su riješili da silom utiču na centralnu osmansku vladu da odustane od reformi.

Strani konzuli u Travniku, Pjer David i prokonzul Paulič, različito su izvijestili svoje vlade o raspoloženju u Bosanskom ejaletu; francuski konzul je očekivao skori odlazak i zatvaranje konzulata i samo je ponešto izvještavao o prilikama, uglavnom u Travniku. Nasuprot njemu, prokonzul Paulič je pokušao da otkrije dublje uzroke ove krize u Hercegovini, pa i u Bosni. Tražio ih je u ranijoj historiji.⁹ Da bi skršio otpor u Mostaru, u Travnik je stigao sultanov kapidžibaša. On je čekao ishod čehajinog pohoda na Mostar, a prije svega je trebalo da dobije glave sinova mostarskog ajana koji je 1813. lukavo namamljen i otrovan. Za to vrijeme, valija je pozvao vojsku iz svih bosanskih gradova, a nastojao je da se ona uputi u Mostar različitim drumovima i u različito vrijeme. On je već dobro poznao prilike u Bosanskom ejaletu, pa je ovaj oprez imao svog razloga. Vojska iz Prijedora je krenula prema Mostaru tek 15. aprila 1814., kad su vojne snage iz drugih gradova već bile nadomak Mostaru. Većina vojske iz „donjih kapetanija” upućena je prema Mostaru putem koji vodi preko Travnika, i iz „gornjih kapetanija” preko skopljanske doline. U izvještaju, koji je dostavio graničnoj pukovnici u Jasenovac, jedan austrijski uroda je 27. aprila javio da je bitka kod Mostara započela prije nego što se okupila sva vojska. Okršaj je bio žestok, bilo je i poginulih i mnogo ranjenih. Posredovanjem većeg broja begova koji su učestvovali u pohodu utanačeno je primirje kako bi se sukob riješio bez daljeg prolivanja krvi.

Od ustanika je zatraženo da izruče dva brata Dadića i dvadeset najuglednijih mostarskih prvaka; oni su pristali da izruče braću Dadiće, koji su to sami tražili, ali ne i druge prvake. Zatim su u ime braće Dadića predložili da plate poveću sumu novca, čime su htjeli dokazati poslušnost valiji, ali su u stvari popustili zbog neravnopravnog odnosa snaga. Oni su mogli suprotstaviti valiji najviše 12.000 boraca, a valija je, kako su Austrijanci procijenili, raspolagao vojskom od 80.000 vojnika, od kojih je dvije trećine sačinjavala pješadija, a jednu trećinu spahijska konjica. Iako su austrijski izvještači preuveličavali broj valijine vojske, bilo je sasvim očevidno da je ona bila u premoći, pa su mostarski ustanici pristali na pregovore da bi postigli

Felde, nachdem diese mehrere umliegende Engpässe besetzt hatten, nach mehreren Tagen und nach Verlust vielen Mannschaft, endlich mit dem Uebereste zur Uebergabe gezwungen, hierauf entwaffnet, und so nach Hause gescheckt werden. ; J. Milekić, Pokret bosanskih muslimana, Petrovaradin 7. aprila 1814.

⁸ HHStA W, St. K. Konsulate Travnik, Fasc. 45. Travnik 15. aprila 1814..

⁹ Galib Šljivo, Bosna i Hercegovina 1813-1826. Drugo izdanje. Banjaluka 1988., 44, 45.

što povoljnije uslove. Austrijski uhoda je tvrdio da se na strani mostarskih pobunjenika nalaze i Crnogorci, ali su više vlasti zaključile da su to neprovjerene glasine. Što se tiče čehaje, on se upustio u pregovore s pobunjenicima jedino zato da bi sačuvao snage koje su mu bile potrebne na drugoj strani.

Tek što je bilo na pomolu rješenje mostarske bune, u Sarajevu su otvoreno ustali protiv valije, a također i kapetani Bihaća, Ostrošca i Novog, koji su odbili da dođu u Travnik na sastanak kapetana i da pošalju vojnike u sultanovu vojsku koja je upućena u Mostar. Valija je morao da to ima u vidu, kao činjenicu da je zbog njegove strogosti mogla da se pobuni cijela „turska Hrvatska” pa i Hercegovina. Jer osim tiranstva i okrutnosti, valija nije znao ništa ni dobro ni pošteno sprovesti. Sve svoje prethodnike je nadmašio u varvarstvu i bezobzirnom otimanju novca, a nije uvažavao ni ljudske zakone. „Nije znao ni čitati ni pisati”, zabilježio je njegov savremenik. Bosanci su bili uz njega samo iz straha, ali bi se naoružani lahko mogli okrenuti protiv njega. To je znao i valijin čehaja koji je predvodio vojsku.¹⁰

Po dolasku na prilaze Mostaru, čehaja se odmah upustio u pregovaranje sa vođama pobune, lukavo pridobio prvo naoružane hrišćane u čemu su mu pomogli sveštenici, a onda na sličan način je postupio i sa naoružanim muslimanima. Uspio je da podjari neslaganja među pobunjenim Mostarcima. Iako je udarna moć ustanika na ovaj način bila oslabljena, ipak je pregovorima najavljena mogućnost nešto povoljnijeg ishoda, za one koji su bili pristali uz pobunjenike. Kad je uspio da unese neslogu među mostarske pobunjenike, čehaja je 20. aprila ne čekajući ishod pregovora, napao Mostar. Pred zidinama grada se nalazila veća skupina naoružanih pobunjenika koje je uspio pobijediti, pa su se ostaci brzo raspršili kuda koji. Čehaja je istog dana ušao u grad pošto su mu građani bez borbe otvorili vrata. Kako je čehaja uspio da privoli Mostarce da mu otvore kapije iako se grad mogao braniti, u prvim trenucima je ostalo nerazjašnjeno, a također se nije znalo da li je zauzimanjem Mostara prestao svaki otpor u Hercegovini.¹¹

I prije ovih nemira, u Hercegovini su veliki uticaj imali Dadići. Početkom XIX stoljeća bio je to ajan Alijaga Dadić koji je bio najmoćniji u Mostaru. Upravo u ovoj pobuni skršena je njegova moć, Dadići su bili surovo kažnjeni, kako je samo Derendeli Silahdar Ali-paša znao primjenjivati drastične kazne: kuće su im sravnjene sa zemljom, imanja razgrabljena, a cijela porodica skoro istrijebljena.¹²

Kao što se u sličnim prilikama i ranije događalo, i poslije ove mostarske bune, bilo je onih koji su potražili spas negdje u Dalmaciji ili dubrovačkom području. Austrijske vlasti su ponovo razmatrale mogućnost da se prihvate bjegunci sa osmanske teritorije, a posebno sinovi mostarskog ajana. Ukoliko bi oni prešli na austrijsku teritoriju, bilo je određeno da se smjeste u Klagenfurt i da se njihov dolazak odmah prijavi Dvorskom ratnom vijeću. Njihov bijeg bi trebalo organizirati tako da se ne učini ništa što bi davalo povoda bosanskom valiji da protestuje.¹³

Poslije gušenja pobune u Mostaru, bosanska vojska se vratila svojim kućama, a čehaja je stigao u Travnik 5. maja; vratio se i skopski odžaković Mustafa-paša koji je vodio 2.000 ljudi. Ocijenjeno je da se vratilo svih 30.000 naoružanih ljudi prikupljenih u bosanskim gradovima, a u taj broj su bile uračunate i pomoćne trupe koje su sačinjavali Arbanasi. Zadržano je 5.000 ljudi sa zadatkom da budu spremni za slučaj da se ne smiri buna u Sarajevu. Čehaja je doveo dvanaestoricu buntovničkih vođa, a očekivano je da će 7. maja biti dovedena i dva sina mostarskog ajana. Druga dvojica su bili prebjegli na austrijsku teritoriju da bi izbjegla sudbinu

¹⁰ J. Milekić, *Pokret bosanskih muslimana, Petrovaradin 27. aprila 1814.*; G. Kraljević, „Fra Mate Krističević, hroničar 18. i 19. stoljeća.” *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine. God. XVI-XVII, knjiga XVI-XVII. Sarajevo 1976-77.*, 249-254.

¹¹ J. Milekić, *Pokret bosanskih muslimana, Petrovaradin 28. aprila 1814.*; HHStA W, St. K. Konsulate Travnik, Fasc. 45. Travnik 15. aprila 1814.

¹² Jovo B. Tošković, *Odnosi između Bosne i Srbije 1805-6 i boj na Mišaru. Subotica 1927.*, 36.

¹³ J. Milekić, *Pokret bosanskih muslimana, Beč 15. maja 1814.*

svoje braće, a sa njima je bilo još 19 bjegunaca.¹⁴

Vojnici koji su se vratili kućama pričali su da je poginuo jedan od mostarskih ajana, mislili su na Alijagu Dadića, a da je jedan drugi ajan ranjen. Smaknut je i veći broj sarajevskih ajana, kao i bogati banjalučki ajan Topalić. Tako je valija ponovo stekao samopouzdanje, pa je sa svojim protivnicima postupao još strožije nego prilikom gušenja mostarske bune. Prijetio je smrću svima koji su se suprotstavljali Portinim i njegovim naredbama, opravdavajući svoje postupke nastojanjem da učini kraj anarhiji koja vlada u Bosni već duže vrijeme. Viši i niži poglavari u Bosni „dršću od straha” i sa zebnjom očekuju nove valijine naredbe, zaplašeni „nevjerovatnim i stravičnim” valijinim mjerama. Od valije strahuju i zato što ga nije moguće podmititi nikakvim novcem.¹⁵

Iz austrijske tvrđavske kancelarije u Staroj Gradišci izvijestili su Karlovačku komandu da se berbirski kapetan Salihbeg raspituje o bosanskim bjeguncima, posebno o mostarskom ajanu i njegovim sinovima. Među muslimanima se govorkalo da će valija potražiti hercegovačke bjegunce na austrijskoj strani i da u tom cilju priprema korpus koji će biti upućen u Kostajnicu.¹⁶ Ove vijesti su proturane zato da bi se austrijska strana odazvala valijinom zahtjevu da izruči prebjeglice. Ustvari, valija u ovom trenutku nije ni mogao ni pomišljati o izvođenju napada na austrijsku teritoriju pošto su još uvijek trajali nemiri u Bosni.

Kao po pravilu, nemiri u Bosanskom ejaletu u XIX stoljeću nisu obuhvatili cijeli Ejalet, nego samo neke njegove dijelove. Početkom ljeta 1814. nastala su komešanja u Bosanskoj krajini; u Bihaću su se našli na okupu bihački kapetan Rustembeg, zatim Mustajbeg Bajbud, Topal-kapetan Kulenović iz Vakufa i Hasanaga Beširević iz Pećigrada s ciljem da organiziraju otpor protiv valije. Oni se nisu odazvali ni na njegov poziv u borbu protiv Mostara, niti su došli na vijećanje u Travnik, pa je stoga valija odlučio da se s njima obračuna. Najprije je pokušao da ih razjedini, iskoristivši trenutak kad je Hasanaga otišao na neko vrijeme u Pećigrad. Valija je uputio Rustembegu jednog mubašira sa 150 ljudi i predložio da se odrekne saradnje sa Hasanagom, on će mu oprostiti dosadašnje ponašanje. Da bi dokazao da se odrekao saradnje sa Hasanagom treba odmah po mubaširovom dolasku u Bihać okupiti 300 ljudi i krenuti na Pećigrad i tako ga kazniti što je otkazao poslušnost valiji. Međutim, mubaširov put u Bihać je bio uzaludan, jer ga je na granici dočekalo buntovničko držanje. Izgleda da je i valija, bar za neko vrijeme, odustao od poduzimanja novih mjera u Bosanskoj krajini, pošto su događaji u Sarajevu bili i za njega i Bosanski ejalet znatno opasniji.¹⁷

Francuski konzul Pjer David je nezadovoljstvo stanovnika Sarajeva i sarajevskog kadiluka vidio u mjerama valije da im okrnji povlastice koje im je Uzvišena Porta podarila u raznim prilikama. To je navelo Sarajlije, kako je Pjer David izvijestio francusku vladu, da se usprotive valijinim namjerama. Tako su se u novembru 1814. godine oduprli Derendeli Silahdar Ali-paši „odvažnom ratniku,” u namjeri da „urazumi” Sarajlije. Zato je valija sakupio mnogo vojske „toliko veliko, ali tako malo u srazmjeri sa slučajem Sarajeva” pa je konzul povjerovao da valija sa tolikom vojskom ima neke druge namjere. Riječ je o 40.000 vojnika iz Bosne, pored onih iz Raške. Prvo su valiji pristigli vojnici iz Zvornika, onda iz Berbira, te Bugojna i Hercegovine. Neke od ovih vojnih jedinica, po dolasku na bojno polje, prešle su sa valijine na stranu Sarajlija.¹⁸

Valija je razaslao bujuruldiju u sve krajeve Ejaleta u kojoj je optužio Sarajlije za sasvim

¹⁴ HHStA W, St. K. Türkei VIII, K 38. Travnik 15. maja 1814.

¹⁵ J. Milekić, *Pokret bosanskih muslimana, Jasenovac* 16. juna 1814.

¹⁶ HHStA W, St. K. Konsulate Travnik, Fasc. 45. Travnik 15 juna 1814. *Man hauptet hier nun nächstens: daß die Stadt Bosna Sarai, durch dieses neuerliche strenge Beispiel in Furcht und Schrecken gesetzt, bei der Gouverneur Schonung und Gnade nachsuchen: diese Zwistangelegenheit, somit auch im Walden gänzlich beigelegt seyn werde.;* J. Milekić, *Pokret bosanskih muslimana, Stara Gradiška* 17. juna 1814.

¹⁷ HHStA W, St. K. Türkei VIII, K 38. Travnik 29. juna 1814.

¹⁸ Midhat Šamić, *Francuski putnici u Bosni na pragu XIX stoljeća i njihovi utisci o njoj. Sarajevo 1966.*, 208, 209.

druge stvari: „Već dugo vremena valije nisu mogle imati uvida šta se to zbiva u Sarajevu. Zbog toga su u varoši toga grada javno otvarane krčme u kojima se muslimanima i nemuslimanima prodaje piće, pa rulja pijanica, čineći razne nevaljalštine, stalno izaziva nered. Pored toga, neke ruspasne žene, otkrivene, javno se kreću po čaršijskom trgu i svake noći, poneki od tih pokvarenjaka dolaze u njihove kuće i odaje, tu se zadržavaju pa stalno, i to javno, čine bludna djela”.¹⁹

Stanovnici Sarajeva i sarajevskog kadiluka su bili nezadovoljni onim što je valija preduzimao da bi doveo u red Bosanski ejalet, kao i njegovim strogim postupcima prema bosanskim uglednim ljudima i mostarskim ustanicima; posebno su bili ogorčeni zbog izrabljivanja i novčanih nameta, u čemu valija nije imao mjere. Prokonzul Paulič je 29. juna 1814. godine izvijestio austrijsku vladu da je iz Bosne upravo oputovao kapidži-baša koji je prošle godine došao u Bosnu. Valija mu je podmirio troškove: za put mu je dao 150 kesaa, a ranije čak 800 kesaa; da bi nadoknadio te troškove, on ih je razrezao na stanovništvo. Upravo tih dana bila su pozvana iz Sarajeva u Travnik 22 hrišćanska trgovca i od njih je zatraženo 250 kesaa, a od 11 sarajevskih Jevreja naplaćeno je 300 kesaa, pa je valija tako vanredno sakupio 1.300 kesaa. Procjenjivalo se da je Derendeli Silahdar Ali-paša otkako je došao u Bosnu, a to je bilo trinaest mjeseci ranije, iscijedio iz ovog ejaleta 60.000 kesaa. Zna se da je utrošio 36.000 kesaa za ratne potrebe godinu prije protiv Srbije, a ostalih 24.000 kesaa pretvorio je u austrijsku čvrstu valutu, i izgleda, zadržao za sebe.²⁰

Stanovništvo Sarajeva bilo je krajnje nezadovoljno valijom i zato što je nekoliko gradskih prvaka kaznio progonstvom na ostrva Lemnos i Rodos, a posebno su se uzburili kad je krajem juna poslao u Sarajevo dvojicu ljudi da bi od muslimana naplatili 700 kesaa kao što je već učinjeno od hrišćanskih i jevrejskih trgovaca tako da se pobunio čitav grad. Odmah su sve radnje bile zatvorene, oružje su uzeli svi koji su ga mogli nositi, a pomoć im je pristigla iz Mostara i Kreševa. Uzrok sarajevske bune, jedan suvremenik je vidio drugačije: „Pošto je Sarajevo glavni grad Bosne i pošto od starine uživa posebne povlastice, to se s pravom smatra metropola kojoj su druga manja naselja i gradovi posebno poštovanje ukazivali. Zbog toga su mu i bosanski veziri posebne povlastice priznavali. Ali valija Derendeli, „stari pljačkaš, htio je ove povlastice svojom neobuzdanom surovošću sasvim pogaziti i uništiti da bi preko svojih saradnika sva njegova prava preoteo kao što je to učinio i sa drugim bosanskim gradovima”.²¹

Tako se valija suočio sa otvorenom pobunom Sarajlija. Naime u toku prve polovine 1814. često su stizale vijesti u Travnik da Sarajlije ne odobravaju valijine postupke, i to je valija znao, ali sad je bila riječ o otvorenoj pobuni. U valijinoj okolini su znali da je pobuna Sarajlija opasnija od one u Mostaru. Sarajevo je bio najveći grad Bosanskog ejaleta; mnogi su pisali da je glavni grad Bosne, mada se u njemu nije nalazila valijina rezidencija, ali je bilo sjedište janjičarskog korpusa, a također je i cjelokupan privredni život poticao iz Sarajeva. Sarajevo je bilo udaljeno samo 216 sati hoda od Istanbula, 25 od Zadra, 48 od Broda i 54 od Dubrovnika.²² Među bosanskim trgovcima se govorilo da Sarajevo može da dadne, ali i da oduzme život, misleći tom prilikom na privrednu vezu, svakako na davanje kredita i drugih pogodnosti neophodnih za obavljanje trgovačkih poslova. Valija je sve to znao, ali nije ništa preduzeo da uguši pobunu, nego je odlučio da upotrijebi taktiku koju je primijenio prilikom gušenja bune u Mostaru: treba čekati izvjesno vrijeme i ostaviti ustanike u nedoumici kako bi se izdvojile dvije partije - jedna, koja je na njegovoj strani, druga, uz pobunjenike. Kad između njih nastane razdor biće mnogo lakše ugušiti pobunu, a uz to su pristizale vijesti o pojavi kuge. Ova bolest je znatno više kosila

¹⁹ Salih Sidki Hadžihueinović *Muvekkit, Povijest Bosne, 2. Sarajevo 1999.*, 816.

²⁰ HHStA W, St. K. Türkei VIII, K 38. Travnik 29. juna 1814.

²¹ HHStA W, St. K. Türkei VIII, K 38. Travnik 10 jula 1814.

²² „Šomet de Fose i njegovo delo o Bosni”. Preveo i predgovor napisao Milenko Filipović. *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine. Etnologija, Nova serija, sveska XXVI. Sarajevo 1971.*, 179.-219.

u većim mjestima nego u manjim naseljima.²³

Ratne pripreme nije omela ni vijest o rođenju sultanovog sina. Iz Istanbula 5. avgusta stiglo je valiji u Travnik šest tatara koji su donijeli valiji vijest o rođenju princa. Ferman je odmah obnarodovan, nastalo je veselje a sa gradskih bedeme grmjele su topovske salve.²⁴

Kako je izvijestio austrijski prokonzul Paulič, nemiri u Sarajevu su počeli od 15. avgusta 1814. godine. U Sarajevu je stanovništvo otvoreno optuživalo valiju kako im uskraćuje povlastice koje im je dala osmanska vlada.²⁵ Tako se valija cijelo ljeto pripremao za napad na Sarajevo i čekao uputstva od Uzvišene Porte. Kad je ferman stigao, valija je 19. septembra 1814. sazvaio na vijećanje paše, kapetane, ajane i kadije. U fermanu je stajalo da se valiji daje vlast nad svim bosanskim utvrđenjima, kao i ovlaštenje da sakupi 40.000 vojnika. Poslije dvodnevnog vijećanja, valija je rasporedio koliko koji grad treba da sakupi vojnika i zatražio od paša sa dva tuga i kapetana da sa tom naredbom odmah upute tatara u sva mjesta, s tim da se vojska nađe u Travniku za dvadeset dana. Tatari su iz Travnika krenuli 22. septembra 1814. u sve gradove Bosne i Hercegovine s porukom da se sakupi traženi broj vojnika.²⁶ Znalo se da se ova vojska prikuplja radi pohoda na Sarajevo, o čemu su Sarajlije bile obaviještene u toku valijinih priprema, pa ni oni nisu sjedili krštenih ruku. Otpor su pripremali u Istanbulu i Sarajevu: u Istanbul su uputili poslanika da optuži valiju i da izradi njegov opoziv. Stoga ih nije ni najmanje zbunio sadržaj fermana koji je pročitao 19. septembra 1814.; odlučili su da nastave pobunu i da pripreme grad za odbranu, ali i da pridobiju što više pristalica iz raznih krajeva Bosne i Hercegovine. Za ferman su pretpostavljali da ga je valija dobio od onih koji su ubrajani u njegove prijatelje; to je u prvom redu bio veliki vezir.

Pomalo se sumnjalo u to kako je valija uspio da izdejstvuje ovaj ferman. Prema glasovima koji su kružili po Sarajevu u vezi sa fermanom, trebalo je da valija postigne dva cilja: prvo, da Sarajlije drži u strahu; drugo, da prikrije svoj odlazak iz Bosne. Sarajlije su bile uvjerene da je njihov poslanik uspio u Istanbulu kod Uzvišene Porte da ona opozove Derendeli Silahdar Ali-pašu iz Bosne. U tom uvjerenju su stanovnici Sarajeva očekivali da će vojska od 3.000 vojnika iz Bosne i 20.000 za pljačku pripremljenih Arbanasa umjesto da udari na Sarajevo biti upotrebljena radi toga da valiji preko Zvornika omogući da sigurno napusti Bosanski ejalet. Procjenjivali su da će i taj tajni valijin odlazak stajati 36.000 kesa. Koliko su ova nagađanja Sarajlija bila tačna, moglo se saznati tek u oktobru te godine, tj. u vrijeme kad budu vršena naimenovanja u Osmanskom carstvu. Stoga su austrijske vlasti pažljivo pratile ishod sarajevske pobune; naime, ukoliko valija ne bude smijenjen, to znači da je Uzvišena Porta odlučila da on uguši pobunu. Austrijski prokonzul je vjerovao da će valija nadvladati pobunjenike, a potom će se dogoditi ono što se dogodilo poslije bune u Mostaru, to jest da će mnogi napustiti Bosnu i zatražiti utočište na austrijskom kordonu. Radi toga je trebalo posebno pripremiti prihvat bjegunaca u Brodu, u Kostajnici, a najviše na dalmatinskoj granici, odnosno u kontumac-mjestima u kojima su i dosad prihvatani bosanski bjegunci.²⁷

Kao i obično, na Uzvišenoj Porti, više su povjerovali valijinim izvještajima, nego optužbama Sarajlija protiv valije. Međutim, Sarajlije su se prevarile u procjenama o svom položaju u Istanbulu: Derendeli Silahdar Ali-paša je uživao veliku podršku, tako da je uprkos haotičnom stanju u Bosanskom ejaletu bio ponovo postavljen za bosanskog valiju. Ferman o tome donijela su devetorica tatara iz Istanbula 2. oktobra 1814., a valija je i ovog puta bogato nagradio

²³ HHStA W, St. K. Türkei VIII, K 38. Travnik 10 jula 1814.

²⁴ HHStA W, St. K. Konsulate Travnik, Fasc. 45. Travnik 10. avgusta 1814.

²⁵ HHStA W, St. K. Konsulate Travnik, Fasc. 45. Travnik 15. avgusta 1814.; HHStA W, St. K. Konsulate Travnik, Fasc. 45. Travnik 27. avgusta 1814. In der Länge der hierortigen Streitigkeits-Verhältnisse zwischen der hierländigen Hauptstadt und dem Statthalter, hat sich seit meiner letzten Zuschrift Nichts allhier weit geändert.

²⁶ HHStA W, St. K. Türkei VIII, K 38. Travnik 24. septembra 1814.

²⁷ HHStA W, St. K. Türkei VIII, K 38. Travnik 26. septembra 1814.

donosiocje: svi su dobili ogrtače od krzna i po tri kese novca. Valija je pucnjavom topova obavijestio Travničane o fermanu, a potom su odmah upućeni tatari u sva mjesta u Bosni i Hercegovini da u njima obznane ferman. Prvi korak koji je valija preduzeo poslije primljenog fermana bio je da se izmiri sa Sarajlijama, pa je odabrao petoricu uglednih i postarijih ljudi i poslao ih u Sarajevo na pregovore. Valija je obećao Sarajlijama da će im dati amnestiju, ako priznaju Portinu vlast, a uz to više neće od njih tražiti ni 700 kesa koje je bio razrezao na Sarajevo, što je i bio povod za pobunu. Da li je to to bio valijin lukav potez, da bi Sarajlijama oslabio udarnu moć, ili je želio da među njih unese razdor, to jest razdor između onih koji su skloni borbi protiv njega i onih manje ratnički raspoloženih?²⁸ A možda je jednostavno htio da utvrdi koliko su Sarajlije jedinstvene. Izgleda, ipak, da je bio sklon popuštanju.

To stanje pred vojnički obračun, u kojem obje strane prosuđuju i pobjedu i poraz, a u pregovorima postavljaju uslove sa kojima bi bili zadovoljni, bilo je praćeno dovođenjem vojnih odreda na mjesto sukoba. Kad se vojska prikupila i pošto pregovori nisu uspjeli, valija je naredio pokret vojske prema Sarajevu, s tim da se na najbrži način prebace u Vitez koji se nalazio dva sata hoda na cesti između Travnika i Sarajeva. Ova odluka je donesena na zasjedanju Divana koje je održano krajem oktobra 1814. Paše s dva tuga koje su se nalazile u Travniku otišle su po valijinom naređenju u svoje oblasti da se staraju o bržem sakupljanju vojske, ali i da osiguraju red i mir. To je bilo potrebno tim prije jer je 26. oktobra 1814. izbio ustanak u Travniku. Pobunjenici su veoma grubo vrijeđali više lica iz valijine svite, pa ih čak i zlostavljali, a potom su svoje nezadovoljstvo izrazili zatvaranjem dućana. Poslije su se prihvatili oružja i napali valijin konak. Na valijinu sreću, upravo mu je bilo pristiglo 1.300 vojnika iz Bihaća i drugih krajeva iz Bosanske krajine koje je doveo Derviš-paša. Kako je naglo počela, buna je još brže i neočekivano prestala; buntovnici su se prepali vojske, pa su se na valijin poziv predali. Njih 27, uglavnom vođa, zatvoreno je u travničku tvrđavu. Buna je opomenula valiju na veću opasnost. U Vitezu se već bilo sakupilo 900 - 1.000 ljudi; valija je 31. oktobra uputio šest topova šestfuntaša i 300 topdžija, a za zapovjednika je opet naimenovan ćehaja koji je krenuo u Vitez 1. novembra 1814. godine.

Vojska sarajevskog kadiluka okupljala se na više mjesta kako bi dočekala valijinu vojsku, a glavni stan im je bio u Busovači koja se nalazila na cesti između Travnika i Sarajeva, šest sati hoda od Travnika. Pretpostavljalo se da će ishod ovog pohoda zavisiti od: prvo, da li će Sarajlije pružiti snažan otpor i pokazati hrabrost koja ih je odlikovala u prethodnim ratovima; drugo, da li će Adem-paša na vrijeme stići u pomoć valiji sa svojih 12.000 - 15.000 vojnika iz Novog Pazara; treće, da li će se neke Sarajlije odvojiti od ustanika i prići valiji, kako se to dogodilo prilikom bune u Mostaru. U svim krajevima Bosne iščekivali su rasplet događaja koji će se desiti u Sarajevu.²⁹

Vični u borbama što su posebno pokazali u nedavnim okršajima u Smederevskom sandžaku, sa dobrim poznavanjem planinskog kraja u kojem su se očekivali sukobi, Sarajlije su se dobro pripremile za oružani sukob s valijinom vojskom, prikupili su novac i kupili oružje i opremu. Bili su jedinstveni u uvjerenju da se nisu pobunili ni protiv sultana ni protiv bosanskog valije, nego su samo tražili ferman kojim će se potvrditi njihove ranije povlastice i prava, s tim da im se ne naturaju poreska davanja koja nisu zakonom ustanovljena. Također su zahtijevali da se puste i vrate u otadžbinu one Sarajlije koje je sadašnji valija poslao u progonstvo. Valija nije ispunio te zahtjeve, a vjerovatno nije ni mogao jer oni nisu spadali u njegovu nadležnost. Bilo je očividno da su gledišta zaraćenih strana toliko suprotna da se rješenje moralo potražiti na bojnopolju.

I valija, čuveni ratnik, sa iskustvom u obračunu sa mostarskim pobunjenicima, povjerio je komandu nad vojskom ćehaji. Vojsku su činili: Deli Hasan-paša iz Skoplja sa 3.000 ljudi, Ali-

²⁸ HHStA W, St. K. Türkei VIII, K 38. Travnik 28. septembra 1814.

²⁹ HHStA W, St. K. Türkei VIII, K 38. Travnik 31. oktobra 1814.

paša iz Zvornika sa 2.000 ljudi, Osman-paša iz Gračanice sa 2.000 ljudi, Bekir-paša iz Goražda sa 3.000 Arbanasa, Adem-paša iz Novog Pazara sa 4.000 ljudi uz 9.000 vojnika koje je doveo čehaja, ukupno 23.000 ljudi, i to su sve bili „čisti turci”, dakle, bosanski muslimani, isto tako vješti borci kao i Sarajlije. Vojsku sarajevskih ustanika predvodili su Memišaga iz Sarajeva, hadži Salihbeg iz Srebrenice sa 8.000 boraca, Osman-paša iz Foče sa 6.000, iz sarajevskog kadiluka 15.000, te, po govorkanju u Travniku, koja se nisu mogla provjeriti, i 6.000 Crnogoraca. Bilo je nešto i hrišćana, ne katolika, kojima su buntovnici obećali poboljšanje životnog položaja. Brojčana premoć je bila na strani ustanika, tim više što sva valijina vojska nije bila na okupu, jer se u Vitezu našlo 10.000 vojnika, a ostala vojska se sporo prikupljala. Međutim, valija je imao topove, pa nije ni čekao da se prikupi sva vojska nego je naredio da se odmah udari na buntovnike; to je bilo 3. novembra 1814. godine.³⁰

Očevidno da su obje suprotstavljene strane računale na iznenađenje. Teško je bilo utvrditi da li su obje strane zapravo imale ovako velik broj vojnika, ali su savremenici bili u to uvjereni. Prije nego što je došlo do bitke, ustanici su zadali težak udarac vojsci koju je vodio Deli Hasan-paša kod Umarina (G. Š.: ?), četiri sata hoda pred Sarajevom, a paša je zarobljen. Također je razbijena i vojska koju su vodili Ali-paša i Osman-paša kod Foče, šest sati hoda od Sarajeva, a slično je bilo i sa vojskom pod Adem-pašinom komandom, koju su ustanici iznenadili kod Prače, pa se vojska rasturila, a Adem-paša je pobjegao. Pošto je saznao za poraz koji su pretrpili Deli Hasan-paša i Adem-paša, Bekir-paša se vratio sa svojom vojskom, ne upustivši se u bitku. Tako su ustanici spriječili opkoljavanje Sarajeva i sjedinjenje valijine vojske. Ne obazirući se na neuspjeh pomoćnih vojski, čehaja je odlučio da izvrši valijinu naredbu i da 3. novembra napadne pobunjenike u Busovači, pa je najprije uputio izvidnicu u jačini od 3.000 ljudi koju su sačinjavali Bosanci i Arbanasi. U nastalim pregovorima, Bosanci su prešli pobunjenicima, a Arbanasi, spremni na pljačku, zametnuli su bitku i hrabro se borili, ali su ih pobunjenici što pobili, što zarobili. Čehaja je saznao za poraz izvidnice, a u međuvremenu se njegova rezervna vojska opredijelila za ustanike, te mu nije ostalo ništa drugo nego da odustane od dalje borbe. Potom su se pobunjenici uputili prema Vitezu, pa je čehaja imao jedva toliko vremena da sa artiljerijom, zastavom, kasom i preostalim zalihama hrane pobjegne u Travnik. Tu je izvijestio valiju o „nesretnom” ishodu boja. Valija, koji je dotle važio za hrabrog i odlučnog čovjeka, hitno je napustio Travnik tako da je čak ostavio i svoj harem. Pobjegao je drumom prema Banjaluci u kojoj je namjeravao da se utvrdi i odupre ustanicima. Usput je naredio da mu se iz svih gradova koji se nalaze između rijeke Vrbasa i austrijske granice pokupi vojska kojom će lično komandovati i natjerati Sarajlije na poslušnost.

Valija je još jednom pokazao da nije baš najbolje razumijevao prilike u ejaletu kojim je upravljao. Ne samo da su mu Banjalučani otkazali poslušnost, nego su se i svi stanovnici banjalučkog kadiluka, bez razlike na vjeru, spremali da mu pruže otpor. Međutim, tamo mu je priređeno neprijatno iznenađenje: Banjaluka mu je zatvorila svoje kapije, a njeni stanovnici su već ranije tajno stali na stranu sarajevskih pobunjenika. Odlučili su da se suprotstave valiji, prikupili su 7.000 ljudi i rasporedili ih na udaljenosti od tri sata hoda pred gradom. Valija nije

³⁰ HHStA W, St. K. Konsulate Travnik, Fasc. 45. Travnik 15. novembra 1814. Denen Saragliesern die, seit ihrer annoch im Monath Mai entstandenen Diferenzen mit dem Statthalter, mit vieler Thätigkeit und Geldaufwand, dann durch das frühere Beispiel von Mostar gewarnt, auf mit allgemeiner Einigkeit zu dem ihnen am Ende hier bevorstehenden Kampfe sich gerüstet hatten, und hiebei von dem Grundsatzte ausgingen: daß sie in dieser wider den Statthalter der Pforte aufträten sondern bloß ihre, durch mehrere großherrliche Fermane bestätigten geheiligten Rechte und Privilegien gegen denselben und zwar auf des Äußerste hier vertheidigen wollten: läßt sich in der Verfolgung dieses von ihnen hier aufgestellten Prinzips, weder eine Ort von Würde noch konsequenter Klugheit, mit der sie seither hiebei zu Werke schritten, hier ebenfalls nicht ganz absprechen. So, mahnten sie die Gegenparteien vor Ausbruch des Kanpfes nicht nur überall bevor hievon ab sondern entbessen auch alle gefangenen die sie hiebei machten, auf der Stelle ganz friedlich wieder in ihre Heymat zurück; auch bezahlten sie in denen Orthschäften die sie durchzogen, alles bevor versicherten hiebei die Bewohner ihres besondere Schutzes und ihrer Freindschaft, und begingen auch nirgünds Eqcesse.

imao kud nego je sa svojom svitom, koju je sačinjavalo hiljadu ljudi, skrenuo sa puta i otišao u Jajce koje mu je još ostalo vjerno. Tu se interesirao za uslove prelaska na austrijsku teritoriju, a očekivao je prijateljski prijem jer su Uzvišena Porta i austrijska vlada održavali dobre odnose. Pošto je valija pobjegao iz Travnika, to su u članovi njegove najuže svite potražili spas. Među ostalim su 4. novembra 1814. zatražili od austrijskog prokonzula da im pruži utočište u zgradi poslanstva, službenici Grci: saraf, vekil sarač, i emin-aga. Iako je u Travniku tada vladala kuga, prokonzul ih je ipak primio, jer su sva trojica ostali vjerni valiji i time pokazao da dva carstva održavaju prijateljske odnose. Pošto je valija pobjegao iz Travnika, prema gradu su krenule ustaničke prethodnice: prva u jačini 1.500 ljudi prošla je pored Travnika i zadržala se u Turbetu, odakle je poslala u Travnik svoje izaslanike da stanovništvu objasni ciljeve pobune i obeća im miroljubivo i prijateljsko ophođenje; druga u jačini od 3.000 ljudi, zadržala se pred Travnikom u mjestu Popari, dok se glavnina od 15.000 smjestila u Vitezu. Prethodnica je ušla u Travnik 5. novembra 1814., zaposjela tvrđavu, pustila na slobodu utamničene, a tvrđavsku posadu od 150 ljudi uputila njihovim kućama. Sarajlije su se ponašale korektno prema stanovništvu, a također nisu dirale imovinu ni muslimana ni hrišćana; čak je pošteđena i valijina rezidencija. Ustaničnici su takvim postupkom lahko pridobili travničko stanovništvo na svoju stranu.

Kao što je to uobičajeno kod ratnih sukoba, uporedo sa utvrđivanjem položaja, ustaničnici su pregovarali i sa valijom; on je sada bio mnogo popustljiviji, pa je 9. novembra zaključeno primirje. Valija se obavezao da će poštovati povlastice koje je ovaj grad odranije uživao i izvršiti sve ono što je bio obećao. Sarajlijama je to bilo dovoljno, pa se valija 11. novembra vratio u Travnik i odmah priredio prijem za pobunjeničke zapovjednike Memišagu i Hadži Salihbega da bi se sa njima konačno dogovorio o prekidu pobune. Od toga je zavisilo kad će se vojska vratiti svojim kućama. Pošto je valija ispunio obećanje, buna je okončana njegovim potpunim porazom. Prokonzul Paulič je prokomentirao događaj ovako: tako se završavaju svi pokušaji reformi u ovoj provinciji - ovdje je to gotovo uvijek promašaj, pa i Portin pokušaj da uvede nizami džedid. Turska ne prima novine, kao što ne prima ni savremena dostignuća u borbi protiv kuge. Jednom riječju: Turčin će ostati samo Turčin - uvijek neodgovoran i nesređen. Prosto je neshvatljivo da se Turci nisu uopće uzbuđivali što je i u valijinoj i u ustaničkoj vojsci vladala kuga od koje je dnevno umiralo 60 ljudi u Vitezu, a čak stotinu u Busovači.³¹

I valija je počeo da poduzima mjere kako bi ejaletu vratio mir i red. Prva mjera koju je valija preduzeo bila je otpuštanje čehaje koji je predvodio vojsku protiv pobunjenika, a na njegovo mjesto je naimenovan Mustafa-paša sin beogradskog valije Sulejman-paše. Smijenjeni čehaja je već 20. novembra 1814. otišao preko Zvornika u Rumeliju. Govorilo se da je ponio i tajni izvještaj koji je sačinio valija o buni u Bosni, a koji je trebalo da preda Uzvišenoj Porti.³²

Okončanjem bune koju su izvele Sarajlije nisu se mnogo izmijenile prilike u Bosanskom ejaletu: između kapetana su nastavljene međusobni obračuni u koje se valija nije miješao. Sve je to uslovalo da se u narednim godinama ne uspostavi održavanje reda što je doprinosilo stanju anarhije.³³

³¹ HHStA W, St. K. Türkei VIII, K 38. Travnik 15. novembra 1814.; HHStA W, St. K. Konsulate Travnik, Fasc. 45. Travnik 15. novembra 1814.

³² HHStA W, St. K. Konsulate Travnik, Fasc. 45. Travnik 16. novembra 1814.; HHStA W, St. K. Türkei VIII, K 38. Travnik 30. novembra 1814.

³³ HHStA W, St. K. Türkei VIII, K 38. Travnik 15. decembra 1814.

SARAJEVO KAO SJEDIŠTE VJERSKIH I KULTURNO-OBRAZOVNIH INSTITUCIJA (1878. - 1918.)

Abstract:

The occupation of Bosnia and Herzegovina in 1878 was the most important event in the country's history in the 19th century. After 400 years of Ottoman rule (1463-1878), the country became part of the Austro-Hungarian Monarchy, which had far-reaching consequences for its future development. To the existing oriental Islamic culture was added a new dimension, creating the basis for the formation of a new kind of society.

Sažetak:

Okupacija Bosne i Hercegovine 1878. godine predstavlja najznačajniji događaj u njenoj historiji XIX stoljća. Nakon 400 godina pod osmanskom vlašću (1463 -1878), ona se našla u sastavu Austro-Ugarske Monarhije. To je ostavilo dalekosežne posljedice na njen dalji razvitak. Uz prisustvo orijentalno - islamske kulture, stvoreni su uslovi za formiranje novog društva.

Muslimanske vjerske ustanove

Vakufska uprava. Predstavkom čiji je koncept sačinio Esad ef. Kulović, već 1879. god. obratilo se 27 sarajevskih muslimana zemaljskoj vladi u kojoj traže da se za Bosnu i Hercegovinu postavi vjerski poglavica, koji će voditi brigu o vjerskim stvarima islamske zajednice i da se povjeri jednom muslimanu nadzor nad upravom vakufa¹. Prvom dijelu ove predstavke udovoljeno je 1882. god. Na osnovu statuta koji nikada nije javno objavljen, ustrojen je *Medžlisul-ulema*² (zbor svećeničkih učenjaka) s reis-ul-ulemom³ (poglavica vjerskih učenjaka) na čelu. Prvi reis-ul-ulema bio je Mustafa Hilmi efendi Omerović, instaliran u Konaku 15. decembra 1882., a umro je 10. februara 1895., u osamdesetoj godini života. Poslije njega bili su: hadži hafiz Mehmed Teufikbeg Azabagić (1894-1909), hafiz Sulejman ef. Šarac (1910-1913) i hadži Mehmed Džemaluddin Čaušević (1914-1930).

Privremena vakufska komisija organizirana je 1883. u kojoj je Vladu zastupao naročiti povjerenik. (Prvi vladin povjerenik u Vakufu bio je Mađar Stefan Kvassay čiji je opsežni izvještaj o vakufima uopće, upućen Zemaljskoj vladi 30. februara 1884., poslužio za kasniju organizaciju vakufa). Rad ove Komisije ovisio je upravo od ovog vladinog povjerenika. Kada je 8. novembra 1885. na zahtjev Zemaljske vlade ova Komisija pristala da se groblja Šehitluci i Čekrekčinica pretvore u parkove (današnji park ispred zgrade Predsjedništva, Veliki Park), što se protivilo običaju, muslimani su se obratili jednom predstavkom 1886. god Caru i kralju i tražili vakufsku

¹ *vàkuf tur. (vakif od ar. waqf - osnovno značenje «zaustaviti, zadržati») muslimanska zadužbina koja služi islamskim vjerskim, kulturno-prosvjetnim i humanim ciljevima; muslimanska vjerska imovina.*

² *Ulēmā-mèdžlīs ar. (tur. ulema meclisi) - glavni islamski vjerski organ jedne pokrajine ili države, preko koga se vrši uprava i nadzor nad islamskim vjerskim i vjersko-prosvjetnim životom.*

³ *reisul-ùlema, skraćeno reis tur. (reisul-ulema od ar. rä'isu-l-'ulāmā' «starješina vjerskih učenjaka» izafetska konstrukcija od rä'īs «poglavar, starješina» i ar. ül-'ulāmā' «učenjaci») vrhovni vjerski poglavica muslimana u Bosni i Hercegovini (prvosveštenik).*

samoupravu. Ovaj događaj bi se slobodno mogao uzeti kao početak borbe muslimana BiH za vjersko-prosvjetnu autonomiju (iako se u literaturi uzima da je istinski ova borba počela tek 1899. god.). Godine 1894. uređena je Vakufska uprava.

Zemaljsko vakufsko povjerenstvo kao savjetujuća, i *Zemaljska vakufska direkcija* kao izvršna vlast, zamijenili su *Privremenu vakufsku komisiju*. U vakufskoj upravi i dalje je ostao vladin povjerenik. Ova organizacija nastala je nakon desetogodišnjeg iskustva i kao naredba obznanjena 10. jula 1894. god. Kako muslimani nisu bili zadovoljni upravljanjem vakufskim dobrima stupili su s Vladom 1899. god. u otvorenu borbu za vjersko-prosvjetnu autonomiju. Kako je i srpski narod vodio s Vladom borbu za istu stvar, muslimani i Srbi su se međusobno pomagali po ovom pitanju. Srbi su dobili svoju vjersko-prosvjetnu autonomiju 1905., a muslimani tek četiri godine nakon toga (1909. god.).

Vakufska uprava je podigla iz raznih zaklada nekoliko većih i manjih zgrada, a najpoznatije su: Vakufsko-mearifski dvor (1890.), Ajsabegov dvor (za vrijeme bivše Jugoslavije, hotel «Central») (1889.), Mustajbegov dvor u sadašnjoj ulici Zmaja od Bosne (bivšoj Obali) (1896.), Gazi Husrevbegov mekteb (1897.) i Islamsko sirotište (1912.), koju sada koristi Istorijski arhiv Sarajevo kao skladište arhivske građe. U ovo vrijeme restaurirane su i džamije: Husrevbegova, Careva i Ali-pašina.

Pravoslavne vjerske ustanove

*Dabrobosanska mitropolija*⁴ i *Srpskopравoslavna crkvena opština*. U proljeće 1879. obratilo se nekoliko srpskih prvaka molbom Zemaljskoj vladi za podizanje škola i bogoslovnih naučnih zavoda za uzgoj svećenstva, te uređenje eparhijskih⁵ konsistorija⁶ i popunjenje mitropolitskih mjesta narodnim vladikama. Pošto se vlada u nekim pitanjima sporazumjela s patrijarhom⁷ u Carigradu, posredstvom Ministarstva za vanjske poslove (1880.), prozvala se sarajevska eparhija *Dabrobosanskom mitropolijom* s nadležnošću nad čitavom Bosnom i Hercegovinom, a za mitropolita postavljen je umjesto Grka Antima, prvi Srbin, *Sava Kosanović* (1881-1885), rođen 14. januara 1839. u Miljanićima u Crnoj Gori, a umro 11. februara 1903. u Ulcinju. Na dan njegovog postavljenja 10. aprila 1881. posvećen je na svečan način u Novoj pravoslavnoj crkvi. Naredne, 1882. god, organiziran je Mitropolijski konsistorij, a 12. decembra 1882. u Sarajevu, otvoren je Srpski bogoslovni seminar.

U augustu 1905. sankcioniran⁸ je *autonomni statut* po kome je uređena srpska pravoslavna crkva.

Punih devet godina (1896-1905) srpski narod je vodio otvorenu borbu za crkveno-školsku

⁴mitropòlija od metròpola grč. (od grč. m mètêr, mètròs - majka + pólis - grad) u staroj Grčkoj - naziv države-grada u odnosu prema naseobinama u inozemstvu koje je taj grad osnovao; imperijalistička država u odnosu prema svojim kolonijama, tzv. «država matiča»; u novije vrijeme - glavni grad neke zemlje) izv. metropòlija ili mitropòlija - biskupija, nadbiskupija; veća crkvena oblast s nekoliko episkopija (u pravoslavnoj crkvi); sjedište mitropolita; mitropòlit - najviše zvanje pravoslavnih episkopa;

⁵epàrhija grč. (eparcheia - namjesništvo) crkveno-administrativni okrug pod upravom episkopa;

⁶konzistòrij lat. (consistorium od consisto - stati, zaustaviti se; ulogirati se) u starom Rimu palača gdje se sastajala tajno carsko vijeće; vijeće kardinala; savjetno vijeće biskupovo u stvarima uprave biskupije; vrhovna duhovna vlast (u nekim vjerskim zajednicama);

⁷patrijarh grč. (patrià - pleme + archòs - vođa) praotac; rodonačelnik (patrijarsi - praoci Židova: Abraham, Izak, Jakov); glava roda u rodovskom društvu (patrijarhat); glava autokefalne (samostalne) pravoslavne crkve; prenos. ugledan starac, časni starina;

⁸sànkciija lat. (sanctio - svečana naredba) odobrenje nekog čina niže vlasti, koje daje viša vlast; prihvata, dozvola, potvrda, dopuštenje; uzakonjenje; sankcionirati - dopuštati, dozvoljavati, davati nečemu sankciju, prihvaćati, uzakoniti;

autonomiju s vodom i mitropolitima, kom prilikom je dao mnoge žrtve dok je postigao da sam upravlja svojim crkvenim i školskim poslovima. I cijelo ovo vrijeme upravljao je Sarajevskom crkvenom opštinom, kao vladin komesar Petro Petrović, kome je vlada išla u svakom pogledu na ruku.

U jeku ove borbe osnovan je 1898. *Mirovinski fond* za udove i siročad srpskih sveštenika.

I u toku austrougarske uprave nastavila je Srpska opština izdržavati mušku i žensku osnovnu školu, a do 1883. i Nižu gimnaziju, te od 1. septembra 1890. i Višu djevojačku školu. Sve tri škole zatvorene su 1914. god. Srpska opština podigla je i nekoliko zgrada od kojih treba pomenuti: zgradu u kojoj je bila Državna škola za umjetne obrte (1888.), Srpsku školu (1898.), u kojoj je od 1917. Bogoslovija, te veliku zgradu naspram Stare crkve.

Uz Staru crkvu, koja spada u starine grada, *Jeftan Despić* uredio je 1890. crkveni muzej. Jeftan Despić rođen je u Sarajevu 1854. god, a član je ugledne srpske porodice. Umro je 9. februara 1918. god. Uz Staru crkvu, 26. marta 1880. dozidan je zvonik. (Molbu Srpskopравoslavne crkvene opštine upućenu Gradskom poglavarstvu, da se uvoz kamena za izgradnju zvonika oslobodi plaćanja maltarine, što je i učinjeno 1. aprila 1880. izlagao sam na izložbi "Pod polumjesecom i dvoglavim orlom" 2002. god. u Grazu-Azstrija - op. M.D.).

Do nove crkve sagrađena je 1899. zgrada kao rezidencija mitropolita.

Katoličke vjerske ustanove

Nadbiskupija vrhbosanska. Godine 1881. ustanovio je papa Leon XIII bulom «Ex hoc augusta» crkvenu hijerarhiju u Bosni, s nadbiskupijom i kaptolom u Sarajevu. Za prvog nadbiskupa imenovan je dr. Josip Štadler, sveučilišni profesor iz Zagreba, koji je upućen ovamo 1882. gdje je i ostao do svoje smrti 1918. Odmah nakon dolaska u Sarajevo razvio je veliku djelatnost oko organizacije katoličke crkve, uz veliku naklonost i pomoć austrijske vlasti. U okviru njegove djelatnosti nastavljen je i rad sestara *milosrdnica*. Na Štadlerovo traženje, ovamo su u aprilu 1882. došle i sestre kongregacije «Kćeri božije ljubavi», koje su imale svoju centralu u Beču. Nastojeći da suzbije rad domaćih franjevaca, nadbiskup Štadler oslonio se na isusovce, koje je on doveo u Bosnu i Hercegovinu, povjerivši im odgoj katoličkog svjetovnog klera.

Nadbiskup Štadler pokrenuo je i katoličku štampu u Bosni i Hercegovini.

Godine 1886. preseljen je u Sarajevo i provincijal⁹ *bosanskih franjevaca* i od tada je glavni zemaljski grad središte franjevačke provincije Bosne Srebrene, koju je Štadler svo vrijeme potiskivao s njenih ranijih pozicija.

Za vrijeme osmanske uprave, u Sarajevu je uz katoličku crkvu, postojala muška i ženska osnovna škola, župnikov stan, biskupov konak i stan sestara *milosrdnica*, kao i crkvena kuća, koja se izdavala pod kiriju. Sve ove zgrade bile su u Latinluku na prostoru između Miljacke, Milutinovićeve i Despićeve ulice, dok nisu izgorjele u velikom požaru augusta 1879. god. koji je izazvao trgovac Schwarz. Godine 1881. podignuta je crkvice na mjestu današnje crkve sv. Antuna i bila je posvećena 1882. kao Župna crkva.

Novim uređenjem crkvene hijerarhije u Bosni, franjevačka sarajevska župa pripala je ordinarijatu¹⁰, koji je organizirao Štadler, dok je crkvice i na dalje ostala župna crkva, a ujedno postala i stolnom crkvom vrhbosanskog nadbiskupa 1889. god.

Gradnja župne i ujedno stolne crkve započela je 1884., a dovršena 1889. Zgrada je građena od kamena, s dva tornja visine 43 m (u slogu rane gotike). Izgrađena je po nacrtu arhitekta Josipa

⁹ provincijāl lat. (od *provincia* - pokrajina, oblast, područje izvan grada; u crkvenoj (katoličkoj) organizaciji, područja od nekoliko biskupija pod upravom nadbiskupa; jednako i teritorijalna jedinica nekog reda (franjevačka, isusovačka provincija) naslov poglavara nekoga katoličkog crkvenog reda čija vlast obuhvaća nekoliko samostana;

¹⁰ ordinarijāt lat. (*ordinariatus* od *ordo*, *ordinis* - red) biskupski red (kod katolika); ordinarijus - biskup (kod katolika);

- Vančaša. Četiri godine kasnije dovršeno je Centralno sjemenište u italijanskoj renesansi, a 1896. posvećena je crkva sv. Ćirila i Metoda. Pri posveti obiju crkava sudjelovao je i Strossmayer. Sestre milosrdnice sagradile su svoj samostan, školu i kapelicu 1883. god. Kasnije su dogradile i samostan i školu.
- Kćeri božije ljubavi podigle su dva samostana: sv. Josipa i sv. Augustina, koji je sagrađen 1894. u staronjemačkom samostanskom slogu, te crkvu sv. Marije, dovršenu 1913. (barok).
- Nadbiskupska rezidencija i kaptolska zgrada sagrađene su 1895. u gotskom slogu.
- U istom (gotskom) slogu i franjevci su sagrađili svoj samostan 1894. na mjestu starog konaka, koji je do dolaska Omer-paše Latasa pripadao Fadil-paši Šerifoviću. Stari je konak porušen u decembru 1880. Od 1886. u njemu se nalazila tiskara.
- U franjevačkom samostanu je sjedište provincijala bosanskih franjevaca, a od 1909. ovdje je smještena i franjevačka bogoslovija. Na mjestu male crkve izgradili su franjevci, u vremenu od 1911. do 1913. svoju današnju crkvu u gotskom stilu.

Rimokatoličko sirotište. Godine 1891. osnovao je Nadbiskup Štadler kongregaciju¹¹ «Sestara malog Isusa» za njegovanje zapuštenih staraca i siročadi. Do svog preseljenja u novu kuću na Bjelavama 1899. kada se naziva «Betlehem», ovo sirotište nalazilo se u Mjedeniči ulici. Nova zgrada na Bjelavama izgrađena je u slogu njemačke renesanse. Do ove zgrade, u jednoj staroj kući nalazi se sirotište za siročad «Egipat».

Iste godine 1906. kada je osnovana župa Novo Sarajevo, sagrađena je i crkva (romanski slog) u ovom dijelu grada.

Ovako veliku aktivnost Nadbiskup Štadler razvio je uz veliku podršku i materijalnu pomoć Bečkog dvora i Zemaljske vlade.

Evangelistička¹² crkvena općina

U doba osmanske uprave, u gradu je bilo samo nekoliko evangelika, a središte im je bilo u njemačkom konzulatu, dok je u njemu bio konzul Oto Blau (1864-1872) i škola pruskih đakonista.

Međutim dolaskom austrougarske uprave evangelisti su se počeli nastanjivati i osnivati svoje općine po cijeloj Bosni. Godine 1885. u Sarajevu su počeli raditi na osnutku crkvene općine, koju, uz pomoć Zemaljske vlade osnovaše 1. juna 1893. i izabraše presbiterium. Prvi kurator¹³ bio je građevinski savjetnik Filip Balif¹⁴, koji je mnogo doprinio u organizaciji meteorološke službe i gradnji puteva. Od 1879. do pred sam kraj života službovao je u građevinskoj struci u Bosni. Umro je u Beču 1905. god. Prvi župnik bio je Ludvig Schäfer od 1894., pa sve do smrti 1929. god. Schäfer je bio vjeroučitelj u svim sarajevskim školama. U septembru 1909. udaren je temelj privremenoj organizaciji evangelističkih crkvenih općina sa sjedištem u Sarajevu.

Od 1894. evangelisti imaju i svoje groblje. Do tada su pokopavali svoje mrtve na pravoslavnom i vojničkom groblju. Uz lijevu obalu Miljacke, između Čobanije i Skenderije čuprije, sagrađili su crkvu u romansko-bizantskom slogu, a do nje s obje strane po jednu zgradu.

¹¹ kongregacija lat. (*congregare - sabrati, udružiti*) bratstvo, udruženje crkvenih općina ili samostana istoga reda (rimokatoličke crkve); naziv za ministarstvo (određeni resor vrhovne crkvene uprave) u papinskoj vladi; vjersko udruženje;

¹² evangeličkā vjēra - tako svoju vjeru zovu protestanti, osobito kalvini;

¹³ kūrāt tal. (*curato - paroh*) svećenik, duhovnik, župnik, paroh, «dušobrižnik»;

¹⁴ Filip Ballif napisao je nekoliko djela, od kojih su veoma poznata: "Wasserbauten in Bosnien und der Hercegovina" I Theil, Wien, 1896, II Theil, Wien, 1899; "Ergebnisse der meteorologischen Beobachtungen der Landesstationen in Bosnien und der Hercegovina", Wien, 1900; "Strassenwesen in Bosnien und der Hercegovina", Wien, 1903; i s dr Karlom Patschom "Die römischen Strassen in Bosnien und der Hercegovina", Wien, 1893.

Jevrejske bogoštovne opštine

Postoje dvije jevrejske bogoštovne opštine: sefardska¹⁵ i aškenaska¹⁶; prva ima svoj statut od 1882., a druga od 1883. Sarajevo je sjedište nadrabina¹⁷ sefardskih i aškenaskih Jevreja u Bosni i Hercegovini. Od dva sefardska hrama u Velikoj avliji jedan je izgorio u velikom požaru 1879. Opština ga je podigla 1881. Sagradili su i jedan hram na Bjelavama. U Hadži-Sulejmanovoj ulici sazidali su 1903. veliku školsku zgradu.

Aškenaski Jevreji stigli su u Sarajevo nakon početka austrougarske uprave (1878.), a nazivali su ih i «*austrougarski*» Jevreji. Uz nastojanje H. Löwya, 1880. god. osnovali su bogoštovnu opštinu. Prvi rabin bio je B. Buchwald. Svoj hram u maurskom slogu, sagradili su 1902. god. u Tereziji ulici.

NASTAVNI ZAVODI

Za vrijeme turske uprave u Sarajevu su bile dvije srpskopравoslavne i dvije katoličke osnovne škole, srpska niža realka, oko 40 mekteba¹⁸, pet medresa¹⁹, ruždija²⁰, niža vojnička škola i vjerska škola sefardskih Jevreja. Osim niže vojničke škole, sve pomenute su nastavile da djeluju i nakon osmanske uprave. Austrougarska uprava je počela otvarati državne škole, ali i pojedine vjerske zajednice su počele otvarati ili reorganizirati svoje škole. Uz ovo je otvoreno i nekoliko privatnih škola.

A. Državne škole

Školske 1879/80 otvoren je početkom oktobra 1879. *Jednogodišnji tečaj za čitanje i pisanje, Realna gimnazija, Vojni dječjački penzionat i Djevojačka osnovna škola*. Naredne godine, Jednogodišnji tečaj za čitanje i pisanje pretvoren je u *Dječjačku osnovnu školu*. Poslije se to nazva *Gradska pučka škola*, a zatim *narodna osnovna škola*.

Bivša turska *Ruždija*, 1. septembra 1884. pretvorena je u Osnovnu školu. To je bila *II narodna osnovna škola*.

Pravoslavna bogoslovija otvorena je 12. decembra 1882. god.

Takođe, 1884. god. otvoreno je i *Privremeno obrazovalište za pomoćne učitelje*, koje je 1886. pretvoreno u *Mušku učiteljsku školu*.

Godine 1883. pretvorena je *Realna gimnazija* u *Veliku gimnaziju*. *Trgovačka škola* otvorena je 1886., *Šerijatska sudačka škola* 1887., zatim *Srednja tehnička škola sa šumarskim i građevinarskim odjeljenjem* 1889., *Zanatlijska škola* 1893., *Realka* 1905., *Ženska učiteljska škola* 1911., *Trgovačka akademija* 1912. i *Mala realna gimnazija* 1916.

Djevojačka osnovna škola proširena je 1884. na osam razreda, od koje su 1894. odvojena četiri gornja razreda da bi se formirala *Viša djevojačka škola*, koja je postojala sve do 1924.

¹⁵ sefard - Židov porijeklom iz Španjolske;

¹⁶ aškenāz (prema Askenas, kako se zvao jedan Azijski narod u Armeniji) poljski ili njemački Židov;

¹⁷ rābīn (ponekad i rabiner) hebr. (rabbi - učitelj) židovski svećenik; učenjak;
rabināt - čast i dostojanstvo rabina; ured rabinov.

¹⁸ mekteb tur. (mekteb od ar. māktāb «škola») muslimanska osnovna vjerska škola.
Dvije su vrste mekteba: «mektebi-iptidaija» i «sibjan-mekteb».

¹⁹ medrēsa tur. (medrese od ar. mādrāsā «škola», bukv. «mjesto gdje se nastava (ders) predaje») muslimanska vjerska škola u koju se stupa po završenom mektebu ili ruždiji.

²⁰ ruždija tur. (rüşdiye, skraćeno od mektebi rüşdiye «škola za odraslu, punoljetnu djecu» od ar.) prvi stupanj srednje škole.

U periodu između 1884. do 1912. otvoreno je i nekoliko osnovnih škola.

Valja pomenuti da je mali broj državnih škola imao svoje zgrade.

Među nastavnicima ovih škola mnogi su se istakli svojim naučnim i književnim stvaralaštvom. Pomenimo samo neke kao što su Silvije Strahimir Kranjčević, dr. Tugomir Alaupović, dr. Safvet-beg Bašagić, Josip Milaković, Edhem Mulabdić, Paja Jovanović, Jelica Belović-Bernadžikowska, Jagoda Truhelka, dr. Karlo Patsch, Ljudevit i dr. Vladimir Dvorniković, dr. Milan Prelog, dr. Moric Levi i mnogi drugi.

B. Privatne i konfesionalne škole

Nakon preuzimanja uprave nad Bosnom i Hercegovinom od strane Austro-Ugarske Monarhije, počele se osnivati i društva. Prvo takvo osnovano društvo, nakon 1878., kojeg su oformili činovnici i radnici privatnih preduzeća, bilo je "Kranken und Unterstützungsverein". Ovo društvo je osnovalo *Njemačku osnovnu školu* 1889., koja je radila sve do 1918. U ovu svrhu izgradili su 1892. i posebnu školsku zgradu koja se nalazi preko puta današnje Pošte, na lijevoj obali Miljacke.

Od 1911. do 1918. postojale su Sarajevu dvije *Mađarske osnovne škole* (jedna od njih nalazila se u Novom Sarajevu).

«Sestre milosrdnice» sazidale su novu školsku zgradu (ugao Titove i Šenoine) i tu otvorile *Višu djevojačku školu*. Sestre kongregacije «Kćeri božije ljubavi» («Crne sestre») otvorile su: 1882. *Osnovnu školu*, 1883. *Građansku*, a 1884. godine, *Žensku učiteljsku školu*.

Srpske škole, *muška i ženska osnovna škola*, postojale su do 1914. Od Realke je oktobra 1879. formirana *Srpska niža gimnazija*. *Viša djevojačka škola* otvorena je 1890. Srpska dobrotvorka Mis Irby ponovo je otvorila napušteni *Ženski institut* (1879.).

Mektebi su reorganizirani 1893. god. Vakufska uprava je osnovala 1916. *Okružnu medresu*, koja je zatvorena 1924.

NAUČNI ZAVODI

Zemaljski muzej

Iako je još polovicom 19 st. Ivan Frano Jukić radio na tome da dođe do osnutka nekog muzeja kako bi se naše starine zaustavile u našoj zemlji i sakupile na jedno mjesto, to pitanje nešto agilnije pokrenuo je 1879. baron Helfert.

Međutim po ovome pitanju ipak je najznačajnije ime Julija Makaneca, prvog općinskog i policajnog liječnika koji je 20. septembra 1884. god. objavio poziv za osnivanje arheološkog društva i muzeja. (Dr. Julije Makanec rođen je u Zagrebu 1853., a u Sarajevo je došao 1879., kada mu je bilo 26 godina. Odmah po dolasku dao se svom snagom na pridizanje grada i građana. U Sarajevu je proveo 12 godina. U svojoj 38 godini (17. juna 1891.) krenuo je u Jeda (Džedu) pred bosanske hadžije, gdje se razbolio i umro 31. jula 1891.god.). Nakon njegovog septemarskog poziva za osnivanje muzeja, 5. oktobra 1884., izabran je odbor (s predsjednikom Kostom Hörmann-om) za izradu pravila. Nekoliko mjeseci nakon ovoga, 14. maja 1885., Zemaljska vlada odobrila je pravila ovoga društva. Za ovo društvo pokazao je posebno interesovanje i ministar Kallay. Za stalnog činovnika društva došao je pristav Umjetničko-obrtnog muzeja u Zagrebu dr. Ćiro Truhelka, koji je u martu 1886. započeo svoj rad. Muzej je otvoren 1. februara 1888. u zgradi Penzionog fonda kraj Katedrale. Muzej je proglašen državnom institucijom, a za direktora postavljen je Kosta Hörmann.

Kako su se muzejske zbirke uvećavale iz dana u dan, iznajmljene su prostorije u Salomovoj kući u Štrosmajerovoj ulici za prehistorijsku zbirku.

Gradnja muzeja započela je 1908. god. Nacrt je izradio arhitekt Karlo Pařík. Muzej je sagrađen

za tri godine i otvoren je 4. oktobra 1913. god. Zgrada je izrađena u italijanskoj renesansi. S dvorištem i parkom zahvata prostor od 24.070 m². Oko dvorišta je pet paviljona.

Od 1889. muzej izdaje i svoj časopis «Glasnik».

Muzejski radnici su 1894. u Sarajevu organizirali kongres arheologa i antropologa, a 1899. sastanak ornitologa²¹, dok je 1903. u Sarajevu održan VIII kongres njemačkog dermatološkog²² društva.

Od muzejskih radnika pomenut ćemo da su svojim radom doprinijeli na ugledu ove institucije pored već rečenih (Kosta Hörmann i dr Ćiro Truhelka) i Edmund Zelebor, Othmar Reiser, Vaclav Radimsky, Vejsil Ćurčić, Viktor Apfelbeck, Franjo Fiala, dr. Karlo Patsch, Fridrich Katzer, Ivan Kelner, Filip Ballif, dr. Safvet-beg Bašagić, Rizo Muderizović, dr. Petar Skok, O. Rajzer i Karlo Maly (Mali).

Statistički department Zemaljske vlade

Ovaj je zavod osnovan početkom 1894. Zavod je prikupio statistički material i tako poslužio kao muzej znanstvenom proučavanju ovih zemalja.

Obavio je i dva popisa stanovništva (1895. i 1910.) i publicirao njihove rezultate.

Meteorološka stanica

Meteorološke pojave u Sarajevu bilježio je od novembra 1870. do juna 1872. dr. Oto fon Melendorf, koji je bio kućni učitelj kod njemačkog konzula Blaua. Početkom austrougarske uprave, Vojnička brzojavna direkcija, polovicom decembra 1878. počela je zapisivati temperaturu u određeno vrijeme, a od januara 1880. ovaj posao je preuzela uprava vojničke bolnice. Uz temperature mjerio se pritisak zraka i visina padavina. Godine 1892. Zemaljska vlada preuzima posao u svoje ruke i osniva stanicu na Bjelavama. Godine 1902. za ove potrebe na Bjelavama je sagrađena posebna kuća. Takođe treba spomenuti da je i na Bjelašnici podignuta meteorološka stanica 1894. na nadmorskoj visini od 2067 m, kao jedini institut ove vrste na Balkanu u to vrijeme.

Zemaljski geološki zavod

Geološko istraživanje i crtanje zemlje otpočelo je 1879. Da bi se istražilo rudno bogatstvo ove zemlje, osnovan je 1898. Geološki zavod pri Rudarskom satništvu. Geološku kartu Bosne i Hercegovine izradio je Zemaljski geološki zavod, nakon oformljenja Zemaljske vlade 1912. Ova karta izrađena je u mjerilu 1:200.000, a kasnije i u mjerilu 1:75.000.

Posebne zasluge za geološko proučavanje ovih zemalja pripadaju Fridrihu Kaceru (Fridrich Katzer) direktoru Geološkog zavoda i honorarnom kustosu Zemaljskog muzeja, koji je došao u Sarajevo 1889., a ostao tu do kraja života (1925.).

Balkanski institut

Ovaj institut osnovan je 1904. na inicijativu dr Karla Pača (Karlo Patsch), kustosa Zemaljskog muzeja i učenjaka svjetskog glasa, koji je došao u Sarajevo 1893. kao gimnazijski profesor. Kao kustos muzeja radio je do 1919., a 1920. svoj rad je nastavio kao sveučilišni profesor u Beču. Ovaj institut prikupio je veliki broj knjiga vezanih za izučavanje Balkanskog poluotoka.

U augustu 1917. dr. Karlo Patsch bio je inicijator osnivanja *Odsjeka za književnost, znanost i umjetnost*.

²¹ ornitologija grč. (örnīs, ornithos - ptica + lōgos - riječ, govor) dio zoologije koji proučava ptice;

²² dermatologija grč. (dérma, dérmatos - koža + lōgos - riječ, govor) dio medicine koji se bavi bolestima kože;

KULTURNA I PROSVJETNA DRUŠTVA

«Krajcarsko društvo»

Osnovano je 1888., a pomagalo je srpske učenike i učenice u osnovnim školama u Sarajevu.

«La Benevolencija²³»

Ovo društvo osnovali su sarajevski Jevreji 18. septembra 1892. U početku je društvo davalo pomoć šegrtima i siromasima, a od 1899. i stipendije đacima srednjih i visokih škola. Od 1909. glavni cilj društva je školovanje omladine, tako na prvo mjesto dolazi prosvjeta. Nakon 1908. društvo svoju djelatnost širi na cijelu Bosnu i Hercegovinu. Palača ovoga društva izgrađena je 1914.

«Prosvjeta»

Deset godina nakon osnutka jevrejskog društva i Srbi u Bosni i Hercegovini osnivaju svoje društvo, 18. augusta 1902. Početni cilj bio je pomaganje siromašnih srpskih đaka srednjih i visokih škola. Rad društva obustavila je austrijska uprava 1914. Nakon Drugog svjetskog rata, rad društva je nastavljen 1918. Ovo društvo podiglo je i svoj dom 1911.

Od 1907. društvo izdaje i svoj časopis. God. 1911. pokrenut je i rad *biblioteke*.

«Napredak»

Iste godine kad i Srbi, i Hrvati su osnovali svoje društvo i to jedno u Mostaru, *Hrvatsko potporno društvo za potrebne đake srednjih i visokih škola iz Bosne i Hercegovine u Mostaru* (14. septembra 1902.), a drugo u Sarajevu, *Hrvatsko društvo za namještanje djece u zanate i trgovine* (9. novembra 1902.), koje su 1904. prozvali «*Napredak*». Ideju za osnivanje hrvatskog društva dao je Tugomir Alaupović 1902. Mostarsko i sarajevsko društvo se ujedinilo 1907, od kada počinje izdavati i svoj kalendar. Na svečan način 28. septembra 1913. otvoren je «*Napretkov*» dom.

«Gajret»

Nedugo iza srpskog i hrvatskog, osnovano je i muslimansko društvo, 20. februara 1903. I «*Gajret*» je potporno društvo, koje pomaže muslimansku mladež u srednjim i visokim školama. Vlada je na osnivačku skupštinu poslala svoje ljude da ometu osnivanje ovoga društva, ali izgleda da su Safvet-beg Bašagić i Edhem Mulabdić, uz koje je pristao i reis-ul-ulema Teufik-beg Azabagić, bili odlučni da pokrenu ovo društvo. Kada je društvo 1907. došlo u ruke Muslimanske narodne organizacije, mnogi se usprotivše i smjeniše predsjednika društva Bašagića. Glavni sekretar društva Osman Đikić, bio je i urednik «*Gajretovog*» lista. Nasljednik Đikića, Avdo Sumbul, interniran je u Arad, gdje je i umro.

Pjevačka društva

Najstarije ovakvo društvo je *Muško pjevačko društvo*, osnovano 6. marta 1887. *Srpsko-pravoslavno crkveno pjevačko društvo «Sloga»* osnovano je 1889. *Narodno pjevačko društvo «Trebević»*, kome vlada nije dala da nosi hrvatsko ime, osnovano je 1894., a tek 1899. se

²³ *benevolens* (lat. (entis) predusretljiv, blagonaklon, milostiv, dobra srca; *benevolentia* - blagonaklonost, naklonjenost, predusretljivost.

preimenovalo u *Hrvatsko pjevačko društvo «Trebević»*. Pjevačko društvo sefardskih Jevreja, «La Lira» osnovano je 1900. godine.

Društveni dom - Kazalište (Pozorište)

U doba austrougarske uprave Sarajevo nije imalo stalnog kazališta (pozorišta), iako su već od maja 1879. u Sarajevo počele dolaziti njemačke, hrvatske i srpske, slovenske, češke, ruske, mađarske i italijanske kazališne (pozorišne) grupe. Istina, ove predstave su držane više zbog potreba onih koji dođoše ovamo iz Monarhije, nego zbog domaćeg stanovništva, kojemu su saz i gusle bile nezamjenjive za koncert, a karadžoz za kazališnu (pozorišnu) predstavu, dok su pehlivani još dugo vremena bili glavna atrakcija.

Prva izvedena opera bila je *Flotovljev «Stodul»* (27. septembra 1882.). Prvu svetosavsku besjedu priredili su Srbi 1882. Svetosavske besjede bile su već dio tradicije, jer su srpske škole u Sarajevu i pod osmanskom upravom slavile sv. Savu. Prilikom ove proslave (1882.) ruski konzul Kudrjavcev, obeća da će dok bude u Sarajevu dio svoje plaće davati srpskoj školi. Svoj prvi koncert «*Trebević*» je dao 21. jula 1894., a prvu muslimansku zabavu dao je «*Gajret*» 12. aprila 1905.

Kako za ove svrhe nije bilo pogodne zgrade, predstave su se većinom držale po kafanama, a češće u Marindvoru, kojeg 1887. sagradi August Braun svojoj supruzi Mariji. Ovo je u to vrijeme bila najveća palača u Sarajevu, koju sagradi vlasnik ciglane. Predstave su se ponekad držale i u Gradskoj vijećnici, ali češće pod otvorenim nebom.

Ipak 1897. po nacrtu arhitekta Karla Pařika sagrađena je zgrada u italijanskoj renesansi pod imenom «Društveni dom», koji je trebao da bude središte društvenog života u ovome gradu.

Dom je otvoren 2. januara 1899. predstavom članova Hrvatskog narodnog kazališta iz Zagreba. Prolog za predstavu «*Medeja*» Grillparzera, sastavio je Kranjčević.

Međutim, valja ipak napomenuti da je 18 godina prije ovoga (20. oktobra 1881.) otpočelo s radom Njemačko kazalište upravitelja Spira, koje je imalo 22 člana. Predstave su se davale u novosagrađenoj Salomovoj kući na desnom čošku katoličke katedrale i Ferhadije ulice. To je bila ipak prva zgrada za kazalište u Sarajevu. Privremenu je gradió arhitekt Nemeček.

UMJETNOST

Kada je u pitanju umjetnost i stvaranje na ovom polju domaćih ljudi, mislim da bi se mogli najviše zadržati oko istraživanja lijepe književnosti. Jasno da su i ostala polja zastupljena, ali u ovom periodu, ne toliko od strane onih koji su potekli s ovih prostora, a pogotovo ne iz Sarajeva.

Lijepa književnost (beletristika)

Ovaj period bio je zaista plodan, kada je u pitanju književnost, a za muslimane mnogi tvrde da su doživjeli svoj preporod, baš tokom ovog perioda, naročito kada je govor o ovim stvarima. Međutim ipak bi zahtjevalo dosta vremena i prostora da se takve stvari bar djelimično pomenu, što ipak nije cilj ovog rada koji je nazvan „Istorijska podloga za rad na postavci izložbe «*Sarajevo 1878-1918*»“ i koji bi trebao da posluži kustosima, samo kao jedan vid napomena pri njihovom radu na postavci ove izložbe. Iz tih razloga samo ću dati napomene koje se tiču i ovog polja, premda navodim da ono u svakom slučaju zasluđu daleko više. Zbog gore navedenih razloga neću pominjati sva ona lijepa i značajna djela koja nastadoše u ovom periodu, nego ću nastojati suziti i krug onih stvaraoca koji se istaknuše u ovo vrijeme, a to su: Niko Besarović, Josip Milaković, Silvije Strahimir Kranjčević, Edhem Mulabdić, Safvet-beg Bašagić, Osman Nuri Hadžić, Tugomir Alaupović, Riza-beg Kapetanović, Petar Kočić, Josip Markušić, Osman Đikić,

Jagoda Truhelka, Šemsudin Sarajlić, Jovan Protić, Dragan Dujmušić, Izidor Poljak, Musa Ćazim Ćatić, Ivo Andrić, Abdurezak Hifzi Bjelevac, Ivan Vasin Popović i još mnogi ovde nepomenuti. Naveo bih i neke koji su dosta svoga vremena posvetili sakupljajući *narodne umotvorine*. U ovoj grupi posebno se ističu: Mehmed-beg Kapetanović-Ljubušak, Nikola Kašiković, Kosta Hörmann, Ivan Zovko, Ivan Marunović i Mihajlo Milanović.

Svoj doprinos umjetnosti i tradicionalnoj književnosti dali su i pokretači i urednici književnih časopisa: *Hercegovački bosiljak*, *Novi hercegovački bosiljak*, *Bosanska vila*, *Bošnjak*, *Hađa - Nada*, *Zora*, *La Alborada (Svitanje)*, *Behar*, *Cvijet*, *Gajpem - Gajret*, *Srpska škola*, *Biser*, *Srpska omladina*, *Prosvjeta*, *Hrvatski dnevnik*, *Trebević*, *Vrhbosna* i *Franjevački glasnik*.

Kad je u pitanju *glazba* pomenut ću samo Nikolu Tejšanovića, Bogumira Kačerovskog i Ljudevita Kuhu. Naravno lista bi mogla biti i znatno duža, ako se za to ukaže potreba, jer sam već jednom prilikom istraživao ono što se dešavalo na muzičkom planu u ovom periodu, u čemu su posebno dali svoj doprinos ipak oni koji dođoše "sa strane".

Kad se već pominju oni koji su došli ili dolazili u Sarajevo, treba reći da nije veliki broj onih koji su se odlučili trajno nastaniti na ovim prostorima. Većina njih je ovdje samo kratko boravila, ali vrijedno je pomenuti neka imena pa bili tu oni samo u posjeti. A tih ljudi nije bio mali broj. Međutim, ne mogu se zaboraviti: dr. Đuro Pilar, Ksaver Šandor Đalski, Iso Velikanović, Julio Kempf, August Gustav Matoš, Ferdo Šišić, Jovan Cvijić, Bogdan Popović, Jovan Skerlić, Tomo Masaryk, Josef Černy i dr.

Slikarstvo i kiparstvo

Od onih koje treba spomenuti odmah na početku ovoga teksta jesu: Jurkić, Mijić, Tiješić, Popović, Švrakić, Mazalić, Bähr i Bocarić. Naravno da bi lista mogla, i trebala da bude duža, ali navodim da su ovo ipak najistaknutiji.

U Sarajevu je bilo dosta razvijeno crkveno slikarstvo i ova djela su pohranjena u Staroj pravoslavnoj crkvi i Crkvenom muzeju.

Prvi slikar koji je došao ovamo bio je Vjekoslav Karas, rođen u Karlovcu 1821., gdje je i umro 1858. Smatra se da je njegovo najbolje djelo slika Omer-paše Latasa, koju je ovaj slikar poslao bivšem bosanskom guverneru u Carigrad. Posebno lijepu sliku Sarajeva iz 70-tih godina XIX st. izradio je engleski konzul Holmes.

Prvu izložbu slika u Sarajevu postavio je u Oficirskoj kasini 1880. Nikola Arsenović, po zanimanju krojač, koji se bavio slikanjem narodnih nošnji.

Prvi školovani slikar koji je nakratko bio u Sarajevu (1883/84) bio je Adol Pinkas. Jedan od njegovih prvih portreta bio je portret vladike Save Kosanovića.

U Sarajevu su radili slikari: Špiro Bocarić, prof. Janovsky, Gabriel Jurkić, Karlo Mijić, Đoko Mazalić, Rudolf Valić, Jovo Bijelić, Adela Ber, Savo Popović, Petar Tiješić, Todor Švrakić, Vojo Hadžidamjanovović, te kipari Branislav Dešković s Brača i Rudolf Valić.

Prvu veću izložbu priredio je domaći slikar Gabriel Jurkić, od 8.-24. oktobra 1911. izlažući 280 slika iz Bosne i njene prošlosti.

Izložbe slika u Sarajevu postavljane su čak i u toku Prvog svjetskog rata.

Arhitektura

Zgrade drugačijeg tipa od onih tradicionalnih počele su se graditi i prije austrougarske uprave, ali su se svojim izgledom uklapale u postojeći izgled grada. Pomenimo samo gradnju koju je vršio Andrija Zografski iz Velesa, te inženjera Franu Moisa i Franu Linardovića iz Splita. Međutim oni koji su došli nakon ulaska austrougarskih trupa, nisu obraćali pažnju na postojeće stanje, nego su unijeli sasvim nove elemente prilikom gradnje novih zgrada koji se ni po čemu nisu uklapali u zatečeno stanje.

Tako se u to vrijeme napravi od Sarajeva pravi izložbeni prostor romanskog, romansko-bizantijskog, arapskog, gotskog renesansnog baroknog i turskog sloga, a mogli su se naći i motivi antike, odnosno sve ono što je odlikovalo graditeljstvo XIX stoljeća. Čak su rušene i one bosanske zgrade koje su bile u dobrom stanju i izgledu da bi se sagradile nove. U ovome su posebno prednjačili Josip Vančaš, Karlo Pařík, Aleksandar Vitek, Ćirilo Iveković i Bartolomeo Knopfmaher.

Prvi arhitekt koji je došao ovamo iz Monarhije na poziv ministra Kallaya bio je Josip Vančaš, rođen u Šopronju 1859., a umro u Zagrebu 1929. U Sarajevu je boravio blizu 40 godina (od 1884-1921). Njegovo djelo je zgrada Zemaljske vlade i Katedrala, pa nadbiskupov dvor, zatim 5 crkava, Ajas-pašin dvor (hotel «Central»), zgrada Vakufske direkcije, Isa-begova banja itd. Osim u Sarajevu, gradio je i bezbroj crkava i privatnih zgrada po cijeloj Bosni. I u javnom životu ovaj arhitekt bio je istaknuta ličnost. Bivša Skerlićeva ulica do iza 1918. nosila je njegovo ime. U Bosni je gradio punih 30 godina (od 1884-1914).

Svoj rad započeo je pazeći da stil gradnje ne odudara od onog postojećeg, pa je 1888. pri izgradnji Kiraethane na Bentbaši izgradio verandu u bosanskom slogu, ali to je bilo sve što je učinio na tom planu.

Vančaša i ostale arhitekta koji su činili ove pogreške prilikom gradnje, upozorio je holandski ministar građevina koji je boravio ovdje 1903. stavljajući im do znanja da pretjerano koriste strane građevinske stilove, a ne obaziru pažnju i premalo cijene i uvažavaju bosanski način građenja, dodajući da više ne bi bilo interesantno putovati svijetom, kada bi se svi arhitekti tako ponašali, jer bi onda svi gradovi bili jednaki. Nakon 25 godina i Vančaš je izjavio kako je ovaj ministar bio donekle u pravu.

Kada je u pitanju bosanski način gradnje, najviše je na tome učinio Jozef Pospíšil iz Moravske, koji je u Sarajevo došao 1909. i tu umro 1918.

Na kraju da pomenem da se Sarajevo do 1878. protezalo na zapad do današnjeg Marindvora. Izgradnjom tvornice duhana i kolodvora ili «banova» (od Bahnhof) kako ga je narod zvao, ono se počelo širiti, premda je zapreku činio vojni logor. Osim ovoga gradilo se takođe prema Koševu i Kovačićima. Periferija se uglavnom nije mijenjala.

Tako Sarajevo postade spoj novog i starog, zapada i istoka. Glavni spomenik 4 stoljeća duge uprave Osmanskog carstva ostade Gazi Husrev-begova džamija u starom dijelu grada, a Zemaljski muzej postade simbol 40-to godišnjoj upravi Austro-Ugarske Monarhije, u novom dijelu grada. Prilikom preuzimanja uprave nad Bosnom i Hercegovinom, Austro-Ugarska Monarhija je zatekla u Sarajevu 6.110 stambenih kuća (popis iz 1879.), a 1918. ih je bilo 7.274 ili 1.164 više, što znači da se u tom periodu u Sarajevu izgrađivalo godišnje blizu 30 novih kuća, što i nije prevelik broj. Uzme li se u obzir da je nova uprava 1879. zatekla 21.377 stanovnika, a da je taj broj prema popisu iz 1921. bio 60.087, razlika je od 38.710 stanovnika, što bi značilo da je na svaka 33 nova stanovnika izgrađena po jedna kuća. Međutim, ne smije se izostaviti da je sagrađeno preko 60 većih zgrada, u koje su smještene razne civilne i vojne oblasti, koje i dan danas koriste svojoj svrsi, kao što su škole, bolnice, zatim sedam crkava, tri templa, pet samostana, šest sirotišta, tri veća hotela i više zgrada za industrijske svrhe.

Iako ne spadaju u oblast umjetnosti ovdje ćemo pomenuti još, novinarstvo i historiografiju, kao vrlo značajna polja ljudskog djelovanja u toku ovog perioda.

Novinarstvo

Od 40 godina duge austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, 30 je prošlo u apsolutističkom upravljanju zemljom, tako da nije ni čudo da je tek 1907. donesen zakon o štampi. Strogost cenzure popustila je tek nakon Kallayeve smrti. U toku tih 40 godina u Sarajevu su izlazila 93 lista. Za 30 godina uprave pokrenuto je 39 listova (statistički - 1,3 lista svake godine), a nakon Zakona o štampi, u narednih 7 godina, pokrenuto je čak 51 novi list (statistički - 7,28 novih

listova svake godine). Međutim, ova računica ispada još uočljivija, ako dodamo da je u periodu od prvih 28 godina (do izlaska Zakona o štampi) od 39 pokrenutih listova, sama vlada pokrenula i izdavala 5, a da je 6 izlazilo vrlo kratko, onda ispada da je to bilo samo 28 raznih listova.

Po sadržini to su bili službeni listovi, jedan policijski, 35 političkih, šest trgovačkih, 14 staleških, četiri društvena itd.

Sarajevski list, kao službeni organ, izlazio je svih 40 godina, *Bosnische Post* 35 godina, *Polizei-Blatt*, *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, *Vrhbosna* i *Franjevački glasnik* po 30 godina, zatim od 25 do 30 godina *Bosanska Vila* i *Istočnik* itd.

Početak Prvog svjetskog rata, zaustavio je razvitak novinarstva u BiH.

Historiografija

Mula Mustafa Bašeskija, Abdulah ef. Kantamirija, Mustafa ef. Firakija, njegov sin Abdulkerim Firakija samo su neka imena koja navodimo da su bili bilježnici savremenih događaja (iz druge polovice XVIII i prvih decenija XIX stoljeća).

U drugoj polovici XIX st. pisao je Povijest Bosne za osmanlijske uprave Salih ef. Muvekit (1825-1888.). Poviješću Bosne bavio se i Muhamed Enveri ef. Kadić (1855-1932.), a njegov rad seže do iza austrougarske uprave. Prilike i događaje u Sarajevu od 1850-1878, bilježili su Tomo Herkalović, fra Grga Martić i Martin Durđević. Najvredniji zapisi iz ovoga perioda smatraju se oni od dr. Kečeta. U toku austrougarskog perioda, između ostalih, poviješću Sarajeva bavili su se: Esad Uzunić, Jovo Tubinović, Hilmi Muhibić, Mehmed Kalabić, Aleksa Popović, Vladislav Skarić, Mehmed Spaho, Šejh Sejfudin Kemura, dr. Moritz Levy i Vejsil Čurčić. Najplodniji od njih bio je Šejh Sejfudin Kemura.

Prošlošću Sarajeva bavili su se i oni koji nisu bili iz ovog grada: Franjo Fiala, Vaclav Radimski, Karlo Patsch, Ivan Kellner, Ćiro Truhelka, dr. Safvet-beg Bašagić, Karl Braun, Milena Mrazović-Prajndlšperger, dr. V. Ćorović, Emilijan Lilek, dr. Milan Prelog, te franjevci Jerko Vladić, Ignacije Strukić i dr. Julijan Jelenić.

2. OBRT, TRGOVINA I PROMET

Za cijelo vrijeme vladavine Osmanlija, Sarajevo je bilo glavni centar obrta i trgovine. Roba se većinom uvozila s istoka, ali je bilo i domaćih proizvoda koji su se izvozili i izvan Bosne i Hercegovine.

Dolaskom Bosne i Hercegovine pod austrougarsku upravu i u Sarajevu su se osjetile promjene na ovom polju. Počinju dolaziti novi proizvodi, a novi način rada počinju primjenjivati i ovdašnje zanatlije, po ugledu na one koji ovamo dođoše.

Nakon što je podignuto prvo moderno svratište u Sarajevu (hotel «Evropa») 1882. tu se oko nje počeo okupljati nova čaršija, isto kao nekad stara oko Kolobare. Ulice Franje Josipa i Rudolfa (bivša JNA i Štrosmajerova) označile su prostor te nove čaršije, koja se kasnije proširi i po Ferhadiji, a kasnije sve do Marindvora. Međutim, ta blizina čaršija učini da se po mnogo čemu počnu približavati "Istok" i "Zapad", odnosno ti različiti načini proizvodne i trgovine, a roba se počeo miješati. Industrijska proizvodnja i roba učiniše da propadnu mnogi dotadašnji obrti, a najduže se zadržale sarači i kazandžije. U Bosni se počeo razvijati naročito industrija drveta. U Sarajevu se osnove preduzeća: pivara, tvornica duhana, tkaonica beza i ćilima, tvornica sukna, gajtana, tkaonica vune, pamuka i kokosa, tvornica kože, sirćeta, likera, tvornica sapuna i svijeća, tvornica žice i klinaca, željeznička radionica za popravak vagona i lokomotiva, nekoliko pilana, ciglana, tvornica raznog građevinskog materijala i pokućstva, te nekoliko tiskara.

Novi način trgovine uslovio je osnivanje novčanih zavoda, špedicije, trgovačkih agentura i sl. Na polju komunikacija takođe je učinjeno mnogo.

GLAVNIJA INDUSTRIJSKA PODUZEĆA

a) Državna

1) **Tvornica duhana.** Na samom početku, austrougarska uprava je počela izdavati razne naredbe o prodaji i sađenju duhana. Duhanski monopol za Bosnu i Hercegovinu uveden je 15. aprila 1880.

Današnja tvornica duhana izgrađivana je u više mahova, a snabdjevana je najmodernijim spravama. Izgradnja ove tvornice započela je 1. jula 1880., a prerada duhana započeta u augustu iste godine u privremenim prostorijama. Prvi proizvodi stavljeni su u promet, već u septembru, iste godine.

Do 1882. obrada duhana je bila manufakturna, nakon čega je uveden parni pogon. Do I svjetskog rata ovdje je bilo uposleno oko 500 radnika, koji su godišnje izrađivali 33 miliona raznih cigareta.

2) **Tkaonica ćilima** osnovana je 1888. kao poduzeće bečke tvrtke «Philipp Haas et Söhne». Da nova industrijska proizvodnja ne bi uništila ono što se u Bosni od davnina radilo, pokušala je spriječiti vlada, preuzimanjem ove tkaonice 1892. godine

3) **Tkaonica beza i vezionica.** Tkanje, vez i keranje (Spitzenkunst), uz redovne kućne poslove, bilo je glavno zanimanje žena i djevojaka. Da bi se ova vještina spasila od propasti pred industrijskom konkurencijom, ali i podigla i na jedan veći nivo, otvorena je 1892. ova tkaonica beza i vezionica.

4) **Radionica za umjetni obrt.** I ova radionica, kao i prethodne dvije, osnovana je 1892. i uređena kao umjetno-obrtna škola. Radilo se u pet odjeljenja.

b) Privatna

1) **Dionička pivara.** Kovačići u Sarajevu, zavičaj su pivarstva u Bosni. Ovdje je 1864. podigao malu pivaru *Josef Feldbauer*, koju je uz veliku svečanost pustio u rad 24. maja iste godine. Svečanosti je prisustvovao i bosanski namjesnik Topal Osman-paša koji je ispio i prvu čašu piva, napunivši je iza toga zlatnim lirama.

Risto Radulović je otvorio 1868. jednu malu pivaru u Lukavici.

Slovenac *A. Gerdoutsch* osnovao je pivaru takođe u Kovačićima 1870. koja je nastavila rad i nakon 1878. Na ovom mjestu tipografi su priređivali i svoje izlete. Kada je Viktor Knežek 1890. otkupio ovu pivaru, prozvali su je «*Češka pivara*».

Hajnrih Levi je 11. oktobra 1881. otpočeo zidati pivaru u Konak ulici, na mjestu današnje pivare.

Georg Ašenbrener je godinu dana iza (1882.) otvorio pivaru uz potok Koševu, na mjestu gdje se danas nalazi Istorijski arhiv Sarajevo.

Sve ove pivare preuzelo je 1893. god. jedno dioničko društvo i tako je postala *Dionička pivara*.

2) **Paromlin** na valjke osnovan je 1908. i pored pivare to je jedino veće industrijsko poduzeće. Paromlin je radio do početka I svjetskog rata.

3) **Ciglane.** Godine 1880. počela je s radom prva ciglana Augusta Brauna, a već 1904. bilo ih je devet.

4) **Pilane.** U okolini Sarajeva podignuto je više manjih parnih pilana i potočara.

Sva navedena industrijska preduzeća bila su dosta mala i lokalnog karaktera.

GRAFIČKI OBRT

Zemaljska štamparija nastavak je Vilajetske štamparije i po tome je najstariji i najugledniji zavod ove vrste u Bosni. Od 1909. smještena je u zgradu koja je u potpunosti odgovarala ovoj namjeni. Odmah nakon zauzimanja Sarajeva započela je rad pod nazivom «C. kr. vladina tiskara». Od 1. januara 1879. prozvaše je *Zemaljska tiskara*, a od 1885. *Zemaljska štamparija*. Nakon 1918. nazvali su je *Državna štamparija*, a pamtimo je i kao *Štamparski zavod «Veselin Masleša»*.

Prvu privatnu tiskaru osnovao je dr. Julije Makanec. Od 3. januara 1884. počeo je izdavati politički list «Bosnische Post». Od 1. maja 1884. ova tiskara počinje raditi pod firmom «*Spindler i Löschner*». Od 1904. ova je tiskara vlasništvo komanditnog društva pod firmom «*Tiskara Vogler i drugovi*», kada se nakon fuzije s Tiskarom «*Sarajevoer Tagblatt*» 1916. nazva «*Sarajevska tiskara i litografija Perišić, Benisch i drug*».

«*Prva srpska štamparija*» Riste J. Savića osnovana je 1890.

Dva sarajevska knjižara osnovala su svoje štamparije. Bili su to: *Daniel A. Kajon* 1892. i *B. Buhvald* 1898.

Godine 1905. osnovane su još dvije tiskare: *Islamska dionička štamparija* i *Srpska dionička štamparija*. Od 1910. do 1913. otvoreno je šest novih tiskara.

Uz ovaj grafički obrt razvio se i *knjigovezački*.

RADNIČKI POKRET

Kao administrativni i industrijski centar Sarajevo je postalo kolijevka radničkog pokreta. Smatra se da je prvi oblik radničkog udruženja bio «*Knjigotiskarsko bolesničko i potporno društvo u Sarajevu*», osnovano 1894. god.

Ipak jedan sistematičniji rad na udruživanju radnika na modernoj klasnoj osnovi počinje tek početkom XX st. (1905.). Ovi počeci bili su vezani za ime knjigovezačkog radnika Miće Sokolovića.

Prvi koji su tražili dozvolu za proslavu 1. maja, bili su građevinski radnici. Ovaj zahtjev je odbijen, ali su zato stolarski radnici uz obustavu rada za 1. maj uspjeli da u pregovorima s poslodavcima dobiju izvjesnu povišicu plaće i skraćivanje radnog vremena. Ovo je ohrabrilо građevinske radnike koji su prvih dana maja održali sastanak u gostionici «*Stadt Wien*», kasnije zvanoj «*Slavenska lipa*» (preko puta Glavne pošte, na lijevoj obali Miljacke). Kako su zaprijetili štrajkom, došlo je do pregovora s poslodavcima u uredu Vladina povjerenika, gdje je utvrđen *prvi radni ugovor* u Sarajevu. Ovim ugovorom dogovoreno je desetosatno radno vrijeme, umjesto ranijeg 12-14 časovnog, a uspjeli su izdejstvovati i izvjesno povećanje dnevnicа. Ovo je potaklo i radnike ostalih struka na jednu organizovanu borbu. Ovome su svakako doprinijeli i neki radnici iz susjednih zemalja koji su počeli ovamo pristizati s namjerom širenja ideja o organizovanoj borbi za bolje uslove rada i veće nadoknade. Na zgradi Centralne banke BiH (bivše Narodne banke R BiH) "u sred' Titove ulice" istaknuta je spomen ploča na kojoj je naznačeno da je na tom mjestu 27. augusta 1905. god. uz učešće oko 300 radnika, u «*Gradskoj bašti*» održan *prvi opšti javni radnički zbor*, na kome su donesena pravila *Glavnog radničkog saveza* i izabrana njegova privremena uprava. Za sekretara privremene uprave izabran je Mićo Sokolović, koji je imao zapaženu ulogu u osnivanju *Saveza*.

U narednim mjesecima radilo se na povezivanju ovoga *Saveza* s radničkim organizacijama u

Zagrebu, Beogradu i Budimpešti. Prvi masovni istup radnika u Sarajevu desio se 29. aprila 1906. na sprovodu Miće Sokolovića kojem je prisustvovalo oko 3.000 radnika. Iako je dozvola za proslavu 1. maja (1906.) odbijena, radnici su masovno došli poslije podne na skup u Lukavicu, kojom prilikom je i prvi puta razvijena crvena zastava. Kao glavni govornik istupio je Nikola Vukojević.

Povodom štrajka koji se desio u Tvornici duhana, došlo je do zatvaranja četiri radnice, što je bio povod okupljanja radnika ispred zatvora pored Vijećnice. Zbog nastojanja policije da rastjera radnike došlo je do nemira u kojima su poginuli devetnaestogodišnji Radoslav Kostić, bankovni činovnik i stolarski kalfa Mirko Stijepčević. Naveče oko 10 časova radnici su rastjerani.

Sutradan (4. maja 1906.) stupili su svi radnici u *generalni štrajk*. Nakon ulaska austrougarskih trupa u Sarajevo (kada radnje nisu bile otvarane od 19. - 21. augusta 1878.), desilo se prvi puta da je Čaršija bila zatvorena. Štrajk je trajao tri dana, nakon čega je radničko vođstvo, predveče 6. maja 1906. objavilo obustavu štrajka, zbog postizanja sporazuma s vladom. Od tada počinje slobodnije da se razvija politički život u zemlji.

Ovakva ustrajnost radnika omogućila je osnivanje Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu, kojeg je i Zemaljska vlada odobrila 21. septembra 1906. god.

Prva legalna uprava Glavnog radničkog saveza izabrana je 3. juna 1907. god. na I kongresu Glavnog radničkog saveza na kome je učestvovalo 84 delegata iz cijele Bosne i Hercegovine.

Prvi socijalistički list «Глас слободе - Glas slobode» počeo je izlaziti 28. aprila 1909. god. Ovaj list se navodi kao - Organ Socijal-demokratske stranke Bosne i Hercegovine - koja je izabrana dva mjeseca kasnije, 28. i 29. juna 1909. god. na I kongresu u Sarajevu, koji je u tu svrhu i sazvan.

Zakon za osiguranje radnika u slučaju bolesti, stupio je na snagu 1. januara 1910.

Ovaj uspješan početak radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini zaustavljen je izbijanjem I svjetskog rata, a njegova stagnacija trajala je sve do Oktobarske revolucije 1917. god.

Od 1906. do 1911. radničko sjedište bilo je u ulici Terezije br. 11, sve dok nisu kupili i adaptirali jednu kuću na obali potoka Koševе (sadašnja Alipašina 19 - bivša Đ. Đakovića 19), na mjestu gdje je bila Ašenbrenerova pivara. Ova zgrada se sve do naših dana pamti kao Radnički dom i još ima mnogo ljudi koji tu navrate da bi se prisjetili radničkih zabava i igranki koje su se tu održavale. Ovu ponovo adaptiranu kuću, sada koristi Istorijski arhiv Sarajevo kao svoj kancelarijski prostor.

U aprilu 1919. stupili su radnici Bosne i Hercegovine u Socijalističku partiju Jugoslavije (partija komunista).

KNJIŽARE

Prvu modernu knjižaru i papirnicu otvorio je 1879. *Ignatz Königsberger* i vodio je do novembra 1897. kada je preuzeo *Albert Tir*, a od ovoga je 1914. god. prekupio *Leon Finci*. Kako su ovi imali uspjeha u svom radu, to je navelo i druge da se počnu baviti ovim poslom. Među njima su poznati *Bernhard Buhvald*, koji je otvorio knjižaru 1888. god, zatim *Danijel Kajon* i *Milan Šarić* 1893., a iza njih *J. Studnička* i drug 1897. *Milanović* i *Rajković* su to učinili 1899. i ovu knjižaru su otkuplili braća *Bašagić* 1906. Neki od ovih izdavali su i knjige, a naročito *Danijel Kajon* i *J. Studnička* i dr.

Najstarija knjižara, još od turske uprave, bila je ona koju je u ovo vrijeme vodio *Jakov Trifković*.

APOTEKE (LJEKARNE)

Još za osmanske vlade postojala je posebna čaršija u kojoj su drogeristi²⁴ prodavali lijekove. Međutim, tek kada je otvorena vojna bolnica 1867., uređena je u njoj moderna ljekarna. U posljednjim godinama turske uprave osnovane su još tri ljekarne. Dvije su bile vlasništvo dvojice Jevreja, *Atijasa* (zvanog Zerdo) i *Sumbula*, a treća je bila *dr. Kečeta*. Samo ovoj trećoj, nova vlast je dala dozvolu za nastavak rada. Ljekarne i liječnici, kojima se narod sve više obraćao, bili su razlog zatvaranja atarskih²⁵ dućana. Kad je pred I svjetski rat umro *Ibrahim-aga Agić*, posljednji atar, zatvoren je i zadnji dućan u atarskoj čaršiji. Osim Kečetove («*Ljekarna k Orlu*»), do 1918. otvoreno je još pet ljekarni. Osam godina nakon što mu je zabranjen rad (1878.), Jako Sumbul je dobio koncesiju i ponovo otvorio svoju ljekarnu 1886.god.

NOVČANI ZAVODI

Osim trgovaca koji su radili s inostranstvom, malo je ko u Sarajevu u doba osmanske uprave znao za banku i bankovne poslove. Dolaskom austrougarske uprave uvodi se ova novina u poslovima vezanim za trgovinu.

Godine 1883. bečka «*Union-Bank*» otvorila je u Sarajevu svoju filijalu, koja je radila do 1912. god. pod imenom «*Privilegovani odjel Union-banke za Bosnu i Hercegovinu*» i bila prvi novčani zavod u zemlji.

Pomoću «*Činovničke mirovinske zaklade*» osnovan je 1889. *Bosansko-hercegovački hipotekarni kreditni zavod*.

Značajniji preokret nastao je 1895., kada inicijativom Zemaljske vlade, «*Wiener Bank-Verein*» i Ugarska banka za industriju i trgovinu osnovaše u Sarajevu *Privilegovanu zemaljsku banku za Bosnu i Hercegovinu*, koja odmah preuze *Bosansko-hercegovački hipotekarni kreditni zavod* i *Bosansku narodnu dioničku banku*. Preuzimanjem i nekih novčanih zavoda u provinciji, obuhvatila je cijelu zemlju. Na ovu banku predoše i mnoge povlastice Privilegovanog odjela Union-banke. Od 1918. god. ova banka posluje pod imenom «*Zemaljska banka za Bosnu i Hercegovinu*». U ovo vrijeme bio je ovo najjači bankovni zavod u zemlji. Banka je imala i svoju zgradu, monumentalnu palaču u našem gradu. Prednji dio ove zgrade podigao je 1894. Salom i u njoj je bio «*Grand hotel*», sve do 1896., kada ga je banka otkupila i dogradila 1897. god. Tako je ova banka u ovoj zgradi od 1896. god.

Tek od 1905. počelo je osnivanje domaćih manjih bankovnih i štedioničkih poduzeća, koja se ponajviše konstituiraju na temelju zajedničkih interesa narodno-vjerskih skupina. Tako su nastale banke: *Hrvatska centralna banka* (1907.), *Hrvatska zadružna banka* (1910.), *Muslimanska centralna banka* (1911.), *Srpska narodna banka* (1911.), *Srpska centralna banka* (1912.) i *Srpska privredna banka* (1914.).

Hrvatska centralna banka podigla je i svoju zgradu (1909.).

Nakon aneksije takođe je osnovano nekoliko banaka, sa stranim kapitalom, otvarajući i podružnice u Monarhiji. Jedna od takvih bila je i *Austrijsko-bosanska banka* (1912.). Ona je pokrenuta s bečkim kapitalom, a preuzela je privredni odjel Union-banke.

²⁴ drogerist(a) franc. (droga franc. drogue - osušeni dijelovi bilja ili ljekovite tvari koji služe za pripravljanje lijekova) - prodavač u drogeriji; čovjek koji se bavi prodajom droga.

²⁵ atār tur. (attar od ar. 'atṭār «drogerist»; ar. 'ṭr «mirođija») onaj koji prodaje lijekove, travar, drogerist.

TRGOVAČKA I OBRTHNIČKA KOMORA ZA BOSNU I HERCEGOVINU

Tidžaret-Medžlis (Trgovački sud), koji je vršio i dio poslova koji spadaju u nadležnost Obrtničke komore likvidiran je početkom austro-ugarske uprave, 1881. To je bio povod da stranci zakažu skupštinu u hotelu «Austrija», 13. februara 1881., na kojoj domaći ljudi nisu pokazali zainteresovanost za osnivanje Komore, tako da je ova pokrenuta tek 1909. pod nazivom *Trgovačka i obrtnička komora za Bosnu i Hercegovinu*.

PAZAR²⁶

Pazar (sajam/pijačni dan) se i nakon promjene vlasti nastavio održavati srijedom i nedjeljom. Izmjena se desila samo u obavljanju čarši-čehaje²⁷. Gradsko poglavarstvo postavilo je za tržnog nadzornika, Mirka Đurkovečkog, prema čijem se prijedlogu promijenio red dotadašnjih mjesta na čaršiji. Prema tom novom rasporedu, drva, kolje, ugljen i kreč su se prodavali na Filipovića trgu (bivši Park cara Dušana, danas At-mejdan). Na Mustajpašinu mejdanu (kod Vijećnice), prodavali su se sijeno i slama. Žito se prodavalo u gornjem dijelu Baščaršije, a mlivo²⁸ na Novoj cesti, kao i prije, dok se povrće, voće, sir, jaja itd. prodavali u Donjoj čaršiji (južno od sebilja). Sve ostale stvari (oruđe, bakreni kotlovi, platno itd.) prodavali su se uz sebilj. Stoka sitnog i krupnog zuba prodavale se kod malte prema Klačnici (iza današnje Tvornice duhana). Osim ovih izmjena u rasporedu prodaje na Čaršiji, doneseni su i neki propisi za pekare, mesare, zatim o vagama, pogodbi i sl. Sve je to objavljeno u posebnom *Tržnom redu za grad Sarajevo* («Mark-Ordnung für die Landeshauptstadt Sarajevo», Sarajevo, 1905.).

TRGOVAČKI MUZEJ

Kr. ugarski trgovački muzej Ugarskog trgovačkog dioničkog društva u Budimpešti otvorio je svoju filijalu u Sarajevu 25. marta 1890., radi upoznavanja domaće javnosti s ugarskim proizvodima obrta i industrije.

U maju 1893. održali su industrijalci šećera iz Monarhije svoj sastanak u Sarajevu, povodom otvaranja tvornice šećera u Usori.

Savez austrijskih muzeja za umjetne obrte održao je u Sarajevu 1910. svoj XI kongres.

KONZULATI

Austro-ugarska uprava je privremeno zadržala stare konzulate, koji su do 1880. ostali u Sarajevu i nastavili svoje djelovanje. Austrougarski generalni konzulat prestao je djelovati 1. aprila 1880., a do kraja te godine prestala je konzularna jurisdikcija²⁹ za sve ostale konzulate stranih država u BiH.

Nakon aneksije, osnovala je Turska ovdje svoj konzulat, a 17. septembra 1910. došao je generalni konzul Fuad Sead bej.

²⁶ pàzār tur. (pazar od pers. bāzār) pijaca; pijačni dan; kupoprodaja, trgovanje; promet, novac od trgovačkog prometa.

²⁷ čārši-čehāja tur. (çarši kâhyasi-izafetska konstrukcija, genitivna veza (komponente čaršija i čehaja) od pers. čārsū + ?; pers. čār «četiri» + pers. sū «strana»=čārsū=«četverostran» = čaršija+?) čaršijski čehaja, tržni i sanitarni inspektor za čaršiju.

²⁸ mlivo (od mljeveno/samljeveno) brašno

²⁹ jurisdikcija lat. (jus-právo = dicere-govoriti) sudska nadležnost, pravo sudjenja, a također i oblast, djelokrug na koji se prostire to pravo.

PROMET

Ceste. Sve do šesdesetih godina XIX st. kolski putevi u Bosni bili su veoma slabi. Za promet robe i putnika najviše se koristio konj. Izgradnja puteva započela je tek 1863. U narednih desetak godina Sarajevo je bilo uvezano sa svim trgovačkim mjestima u zemlji. Nadzor nad izgradnjom cesta vršili su inženjeri iz Austrije, Moise, Linardović i dr.

Prije dolaska pod austro-ugarsku upravu u Sarajevu su se sastajali pet drumova³⁰:

- 1) Sarajevo-Busovača-Vranduk-Maglaj-Derventa-Brod. Ova cesta dovršena je 1865. i njom je išao glavni promet s Austrijom.
- 2) Sarajevo-Busovača-Livno, te preko Bijelog Brijega u Dalmaciju.
- 3) Sarajevo-Visoko-Kakanj s priključkom na cestu Sarajevo-Brod. Dvršena je 1865.
- 4) Sarajevo-Mostar-Metković
- 5) Sarajevo-Višegrad i dalje prema Carigradu.
Odmah nakon okupacije, vojska je pristupila popravci postojećih i izgradnji novih puteva, a ovaj posao je 1880. preuzela Zemaljska vlada, tako da su pored popravki već postojećih izgrađene i nove ceste:
- 6) Sarajevo-Vlasenica-Zvornik-Bijeljina-Rača
- 7) Sarajevo-Prača-Goražde-Čajniče-Pljevlja, u dodatku s Goražde-Foča i Goražde-Rogatica i
- 8) Sarajevo-Trnovo-Kalinovik-Jeleč-Foča.

Željeznice. Pruga Brod-Sarajevo (K. u k. Bosnabahn), puštena je u promet 4. oktobra 1882. i predstavljala je vezu Sarajeva sa srednjom Evropom. U ovo vrijeme izgrađena je i kolodvorska zgrada uskog kolosjeka, a nešto kasnije i Željeznička radionica u kojoj je zaposleno oko 1000 radnika. Druga pruga, Sarajevo-Metković, puštena je u promet devet godina kasnije, 1. septembra 1892. i predstavljala je vezu Sarajeva s Jadranskim morem. I najzad, istočna pruga puštena je u promet četrnaest godina nakon ove druge, 4. jula 1906.

Pošta, telegraf i telefon. Redovni poštanski saobraćaj uspostavljen je između Sarajeva i Carigrada 1840., a narednih godina i s ostalim važnijim mjestima.

U početku je poštu nosio tatar³¹. Privatna, naročito trgovačka pisma nosili su *ulaci*³² (Kurier³³) ili *sahije*³⁴ (Fussbote³⁵). U Sarajevu je živjela porodica s prezimenom Ulak.

Austrougarski generalni konzul Franjo Soretić nije imao povjerenja u tursku državnu poštu, pa je od 1869. do aprila 1872. uvedena konzulatska pošta koju su raznosila dva kavaza³⁶. Kasnije su kavazi za svoj račun nastavili raznositi poštu i manje pošiljke, tako da je ova pošta radila sve do jula 1878.

Sarajevo se telegrafski uvezalo s Carigradom preko Novog Pazara 1857., s Metkovićima preko Mostara 1862., a do 1870. i s ostalim važnijim mjestima u zemlji. S Monarhijom je veza išla preko Metkovića i Stare Gradiške.

Do 1878. bilo je u Sarajevu sjedište *Inspektorata pošta i brzjava* (telegrafa), koji je zamijenila

³⁰ *drúm grč. (drómos) cesta, put;*

³¹ *tatar tur. (tatar, Tatar od pers. Tātār «Tatar») poštar-konjanik u Osmanskoj Carevini. Tatari su na brzim konjima prenosili fermane i službenu poštu iz Carigrada u razne krajeve Turske.*

³² *ulak tur. - glasonoša, kurir, poštar. (Od ovoga je nastalo prezime Ulak).*

³³ *Kurier (kurir) od franc. courrier - skoroteča, ulak, glasonoša, vjesnik, glasnik; dostavljač, teklitič;*

³⁴ *sáija, sáhija tur. (sai od ar. sâī) glasnik, vjesnik, knjigonoša.*

³⁵ *Fußbote njem. (od Fuß-stopalo, noga i Bote-glasnik) glasonoša. (Postmeister-poštar; Briefträger-pismonoša).*

³⁶ *kāvāz (gāvāz) tur. (kavas od ar. qawwās «strijelac» → qaws «lûk, strijela») stražar, pandur; sudski pozivari; tjelohranitelj kod velikodostojnika, a naročito kod stranih diplomatskih predstavnika u Turskoj Carevini.*

C. i kr. vojnička direkcija pošta i brzojava (telegrafa). Od 1878. do 1. aprila 1883. bila je zasebna Direkcija pošta i Direkcija brzojava (telegrafa), a od tada obje ustanove spadaju pod jednu Direkciju.

Poštanske marke uvedene su u otomanskoj carevini 1862. Ove su se upotrebljavale i u Bosni. (Nekoliko lijepih primjeraka nalazi se u kolekciji *Poštanskih maraca i žigova*, Istorijskog arhiva Sarajeva). Od okupacije do decembra 1878., poštom i telegrafom služila se samo vojska. Do 1. jula 1879. u Bosni su se koristile mađarske, a u Hercegovini austrijske marke. Posebne marke, dopisnice i druge razne tiskanice za Bosnu i Hercegovinu uvedene su 1. jula 1879. I marke i dopisnice mijenjale su se više puta (1900., 1906. itd. - svi ovi primjerci nalaze se u kolekciji *Poštanske marke i žigovi*, Istorijskog arhiva Sarajeva).

Uvođenje *telefona* započelo je 1897., u vojne i civilne urede, a od 15. aprila 1898. telefon je pušten i u privatni promet. Godine 1907. Sarajevo je telefonski uvezano s Mostarom i Tuzlom, a 1908. s Brodom i Banja Lukom itd.

Od 1913. brzojavni (telegrafski) ured i telefonska centrala nalaze se zajedno u svojoj vlastitoj zgradi.

HOTELI

Austrougarska vojska zatekla je u Sarajevu 50 hanova³⁷. (U arhivskom fondu *Gradskog poglavarstva*, koji se čuva u Istorijskom arhivu Sarajeva, nalazi se spisak hanova u Sarajevu, sastavljen 5. novembra 1878., na zahtjev C. i kr. zapovjedništva grada. Kako hanovi sa svojim unutrašnjim uređenjem nisu odgovarali navikama i potrebama putnika iz Monarhije, odmah je otvoreno nekoliko hotela: «Austrija», «Kaiser von Oesterreich» i «Radetzky».

Hotel «Evropu» sagradio je Gliša Jeftanović. (Mislim da je ovo bio najmoderniji hotel od 12. decembra 1882. do otvorenja nove zgrade «Bristola» kod Stare želj. stanice, 1971/73?). Sarajevski bogataš Salom sazidao je novu zgradu u kojoj je 2. maja 1895. otvoren «Grand hotel», u koji se 1896. uselila Zemaljska banka. U Ajas-pašinom dvoru, otvorio je kavanar Pratschke 6. maja 1897. hotel «Central». «Rodetzky» je radio do 1910.

POLITIČKE PRILIKE

Pri razmatranju (izučavanju) historije Sarajeva ova oblast je vrlo značajna i uvijek uzima mnogo prostora, jer je Sarajevo oduvijek bilo glavni kulturni i ekonomski centar ove zemlje, a tri puta je bilo politička rezidencija Bosne (prvi puta-Bosanskog sandžaka od 1463-1553; drugi puta-Bosanskog pašaluka, prije 1640. do kraja XVII st. i ponovo od 1851.).

U političkoj povijesti Bosne ovoga doba razlikujemo u *državno-pravnom* pogledu dva doba: okupaciono (1878-1908) i aneksiono (1908-1918), a u *upravnom* pogledu također dva: doba vojne (1878.) i doba civilne uprave (1879-1918).

Međutim, ovdje ćemo u kratkim crtama istaći u prvom dijelu ono što se dešavalo od početka civilne uprave do Prvog svjetskog rata, a u drugom, prilike i dešavanja u Prvom svjetskom ratu.

³⁷ hân tur. (han od pers. hân, hâne «kuća») zgrada (kuća) koja služi za svratište i prenoćište putnika.

PRILIKE U SARAJEVU OD POČETKA CIVILNE UPRAVE DO PRVOG SVJETSKOG RATA (1879 - 1914)

Apsolutizam što ga je zavela vojna uprava, a nastavila civilna, naročito je bio jak u doba ministra Kallaya (1882-1903).

U ovo vrijeme, značajni su pomena zahtjevi za vjersko-prosvjetnu autonomiju kako muslimana, tako i pravoslavnih, u toku čije borbe su formirane i političke grupe.

Godina 1903. je vrlo značajna po mnogo čemu. Te godine u Srbiji, 11. juna (1903.), s političke pozornice i vladajuće pozicije silazi dinastija Obrenović, a iz Hrvatske odlazi ban Khuen, 16 dana kasnije (27. juna 1903.), a takođe 16 dana iza ovoga (13. jula 1903.) u Beču umire Kallay. U sve tri zemlje desile su se promjene - po mnogima, na bolje. Ove, 1903. Bosnu napuštaju i najuži Kallayevi saradnici, Kučera i Apel, koji su ovdje došli zajedno s njim, 1882. god.

Umjesto Kallaya došao je *Stjepan barun Burijan*, također Mađar, Apela je zamijenio *Eugen barun Albori*, a Kučeru, *Isidor barun Benko*. Na osnovu pisanja tadašnje štampe osjeća se prisutnost slobodnijeg pisanja i govora, tako da Burijanovo vrijeme (1903-1912), neki označavaju kao **predustavno doba**. Umjesto službenog naziva za jezik - *bosanski*, Burijan 14. oktobra 1907. uvodi naziv *srpskohrvatski*. U njegovo doba završena je i borba za vjersko-prosvjetnu autonomiju, 1905. i 1909. Godine 1906. Burijan je počeo i s obznanjivanjem *Izvjestaja o upravi Bosne i Hercegovine*. Kako je Burijan vodio politiku oslonca na Srbe u Bosni i Hercegovini, prihvatio je njihove zahtjeve za crkveno-školsku autonomiju (1905.), a nedugo iza toga (1907.) odobreno je i organiziranje srpskog naroda, koji izabra glavni odbor i donese program *Srpske narodne organizacije*.

Muslimani su takođe proveli izbore, izabrali izvršni odbor, organizovali se u *Muslimansku narodnu organizaciju* i takođe ostvarili vjersko-prosvjetnu autonomiju (1909.). Ove dvije organizacije imale su i svoje listove, «Srpsku riječ» i «Musavat».

Početakom 1908. organizovana je *Hrvatska narodna zajednica* s prosvjetnim i gospodarskim programom. HNZ je u početku počeo izdavati «Hrvatski dnevnik», da bi nedugo iza toga napustio isti napustio, a osnovao list «Hrvatska zajednica».

Aneksija je proglašena 5. oktobra 1908. god. Povodom ovog čina, predstavnici Muslimana i Srba protestovali su u Parizu, Petrogradu i Carigradu. Nasuprot ovoga, Zemaljska vlada je preko Šadlera i s njim na čelu organizovala poklonstvenu deputaciju u Beč od 400 osoba. Šadler je na ovaj način pokazao da je i nadbiskup i politički vođa Hrvata u Bosni, a ne HNZ.

Krajem juna 1909., u Sarajevu je održan prvi radnički kongres, a 23. juna 1909. osnovana je i *Socijaldemokratska stranka za Bosnu i Hercegovinu*, čiji je organ bio «Glas slobode».

Ovaj period karakterističan je i po organiziranju srednjoškolske omladine kroz tajne đačke družine, čiji je začetak bio još u Kallayevo doba, kao što su u Sarajevskoj gimnaziji: «Srpska svijest» 1896., «Mlada Bosna», gdje se omladina obrazovala i uzgajala u nacionalnom duhu. Neke od ovih su se povezala sa sličnim izvan zemlje, čija su sjedišta bila u Zagrebu i Beogradu.

Ustavno doba. Jasno je da je proglašenje aneksije moralo da se izvede prije donošenja ustava, na kome su već počele da insistiraju političke partije. I kada je objavljen proglas o aneksiji u njemu se moglo naznačiti da će se za Bosnu i Hercegovinu donijeti i ustav, koji su sada s nestrpljenjem svi očekivali.

Ustav i prateće zakone odobrio je Franjo Josip I, 17. februara 1910., a proglašen je u velikoj dvorani Zemaljske vlade, 20. februara 1910. Izbori za sabor provedeni su u Sarajevu u maju 1910.

Odmah poslije saborskih izbora posjetio je Bosnu i Hercegovinu car i kralj Franjo Josip I sa svojom svitom. U Sarajevu je boravio od 30. maja do 3. juna 1910. Za vrijeme svog boravka car i kralj Franjo Josip I, stanovao je u Konaku. Ovom prilikom kroz Konak je 11. juna prodefilovalo 6.000 učenika i učenica svih škola u Sarajevu. Za to vrijeme Car je stajao na terasi pred ulazom u zgradu Konaka. Carev boravak u Sarajevu i cijeloj Zemlji popraćen je mnogim tekstovima u tadašnjim novinama. (Svi važniji trenutci prilikom ovog boravka u Sarajevu zabilježeni

su i fotografski, tako da je sačinjen poseban album fotografija, od kojih se jedan nalazi i u Istorijskom arhivu Sarajeva).

Na saziv cara i kralja Franje Josipa I, od 31. maja 1910., u Sarajevu se 15. juna 1910. sastao Sabor koji je otvorio poglavar zemlje Marijan barun Varešanin. Pri povratku s ove prve sjednice (na Carevoj čupriji), na Varešanina je izvršio atentat Bogdan Žerajić, student prava, rođen u Nevesinju 1886. Nakon neuspjelog atentata Žerajić je izvršio samoubistvo. Ovaj atentat imao je vrlo povoljan odjek kod nacionalistički nastrojene srpske bosanskohercegovačke omladine. Sabor je radio pune četiri godine, a posljednja (žalobna sjednica) održana je 28. juna 1914. nekoliko sati nakon atentata Gavrila Principa na Franju Ferdinanda. Sabor je raspušten u februaru 1915. (Više o radu Sabora, može se pogledati kroz sjedničke zapisnike, pohranjene u Istorijskom arhivu Sarajevu).

Omladinske demonstracije koje su se održavale u Sarajevu 1912. bile su kao odjek političkih događaja u Hrvatskoj. Tada je spaljena i mađarska zastava, a na sve ovo reagirala je i policija, kom je prilikom ranjen omladinac Salko Šahinagić.

Sav ovaj veliki zamah u političkom, ekonomskom i kulturnom životu Bosne i Hercegovine prekinuo je Prvi svjetski rat.

SARAJEVO ZA VRIJEME PRVOG SVJETSKOG RATA (1914 - 1918)

U želji da iskaže vojnu demonstraciju sile prema osnaženoj Srbiji austrougarska vojska je u junu 1914. god. održala velike vojne manevre u predjelu između Ivan-planine i Sarajeva. Da bi se istakao značaj i veličina ove vojne akcije na lldžu je došao i vrhovni zapovjednik austrougarske vojske, prestolonasljednik i nadvojvoda Franjo Ferdinand, kako bi prisustvovao manevrima. U sklopu svog boravka na ovim prostorima, 28. juna 1914. izvršio je i službenu posjetu Sarajevu. Kako je program kompletnog boravka obznanjen ranije, članovi nacionalističke organizacije «Mlada Bosna» bili su pripremljeni da na prestolonasljednika i nadvojvodu Franju Ferdinanda izvrše atentat.

U toku obilaska grada na Vidovdan, 28. juna 1914. na Prestolonasljednika su izvršena dva atentata.

Prvi atentat izvršio je Nedeljko Čabrinović, tipograf, rođen u Trebinju, koji je zbog ovog zadatka došao iz Beograda, kao član nacionalističke omladine iz Bosne. Atentat je izvršen niže Čumurije čuprije, bacanjem bombe na automobil u kome se vozio nadvojvoda sa suprugom. Kako atentat nije imao težih posljedica, program posjete je nastavljen, pa je nadvojvoda produžio do Gradske vijećnice.

Pri povratku iz vijećnice na zaokretu kod Latinske čuprije drugi atentat na nadvojvodu izvršio je Gavrilo Princip, rođen u Grahovu, koji je pred Vidovdan došao iz Srbije nakon obuke u rukovanju oružjem. (Gavrilo Princip je početkom balkanskog rata otišao iz Bosne u Beograd s namjerom da stupi u dobrovoljce). Atentat je izvršio pucanjem iz revolvea, ubivši nadvojvodu i njegovu suprugu Sofiju.

Od ovog trenutka u Sarajevu su nastala teška vremena, koja su trajala sve do kraja Prvog svjetskog rata i sloma Monarhije.

Nakon atentata u Sarajevu su se desile demonstracije protiv Srba u kojima je većinom učestvovao sarajevski ološ, demolirajući srpske radnje i ustanove. U neredima koji su nastali, dva su čovjeka poginula, a dva ranjena. Od toga dana obustavljen je rad svih srpskih društava u Bosni i Hercegovini.

Pred sud je izvedeno 25 osoba koje su optužene zbog atentata. Principu i njegovim saučesnicima, 28. oktobra 1914. izrečena je osuda. Na smrt vješanjem osuđeni su: Danilo Ilić, Miško Jovanović, Veljko Čubrilović, Nedo Kerović i Jakov Milović. Na doživotnu tamnicu osuđen je Mitar Kerović, a na 20 godina teške tamnice Gavrilo Princip, Nedeljko Čabrinović i Trifko Grabež; na 16 godina Vaso Čubrilović; 13 godina Cvjetko Popović, po 10 godina Ivan Kranjčević i Lazar Đukić, na 7

godina Cvijan Stjepanović, po 3 godine Marko Perin i Branko Zagorac. Krivice su oslobođeni: Dragan KaleMBER, Blagoje Kerović, Jovo Kerović, Mićo Mičić, Obren Milošević, Nikola Forkapić, Ivan Momčinović, Franjo Sadilo i Angela Sadilo.

Pored ovoga, na stotine ljudi otpremljeno je u logore, od kojih se mnogi nisu nikada vratili. (O samom atentatu objavljeno je više od dvadeset većih monografskih publikacija, na desetine manjih, te veliki broj naučnih studija i referata, kao i bezbroj novinskih natpisa, dok je o Prvom svjetskom ratu, njegovim uzrocima i posljedicama napisano više od 100.000 djela).

Nakon objave rata Srbiji od strane Monarhije i daljeg zapleta situacije u Evropi, ali i u cijelom svijetu, nastadoše još teža vremena.

Odlazak naših ljudi u vojsku pod zastavom Monarhije, bio je razlog brzog zamiranja obrta i trgovine, dok je skoro preko noći zaustavljena sva građevinska djelatnost.

Asentaciona³⁸ komisija zasedala je bez prekida. Pregledi («Nachmusterung»³⁹) se redaju jedan za drugim.

Skinut je s vlasti (u zadnje dane suludi) poglavar zemlje Oskar Potiorek, čije su armije doživjele poraz u Srbiji. Na njegovo mjesto postavljen je posljednji poglavar zemlje Stjepan barun Sarkotić. Naredne, 1915. god. u rat ulazi i Italija, a crnogorska vojska prodire skoro do samog Sarajeva, koje se pretvara u vojnu tvrđavu. Po nalogu «Festungskomande»⁴⁰ iz Sarajeva (u provinciju) je evakuirana većina stanovništva. Na seobu u Požegu (u Slavoniji) bila je pripremljena i vlada. Određeni dijelovi grada potpuno su iseljeni i opustjeli, tako da su sokaci (bukvalno) u travu zarasli. Ljude je obuzimala jeza prolazeći takvim mjestima. Takođe i najveći dio čaršije, bio je zatvoren. Uz sve ovo, između 3. i 4. jula, te 28. i 29. oktobra, nakon obilnih kiša, ulicama je tekla voda i do 60 cm visine, tako da je dva puta bio poplavljen i sam centar grada. Tek u kasnu jesen, povratkom iseljenog stanovništva, grad je oživio.

Zastoj trgovine, ali i mnoge druge stvari uzrokovali su i oskudicu životnih namirnica. Ovo je bio razlog uvođenju *Gradske aprovizacije*⁴¹, 1. januara 1915., a 1. maja iste godine uvedenu su i *krušne karte*. U tržnici je 3. jula 1915. otvorena *Gradska mesarnica*. U školi na Bendbaši i u staroj vatrogasnoj zgradi otvorena je *Pučka kuhinja*. U novembru 1916. u gradskoj aprovizaciji otkrivena je i malverzacija, pa su krivci stavljeni u zatvor.

U maju 1915. započelo je sakupljanje kovina, a krajem novembra otvorena je «*Centralna kovina*». Ovom prilikom iz naše sredine nestalo (upropašteno) je mnogo predmeta umjetničke vrijednosti. Iz nekih crkvi odnesena su zvona, a s kupola nekih džamija skinuto je olovo. Ovo je bio razlog propadanja Skender-pašine džamije.

U novembru 1915. raspušteno je Gradsko zastupstvo, a poslove Gradskog poglavarstva preuzeo je vladin povjerenik, što je činio sve do sloma Monarhije. U junu 1917. u Bosni i Hercegovini organizirana je i policija sa sjedištem u Sarajevu.

U ovom periodu dešavale su se neke promjene u obrazovanju, a bilo je i određenih dešavanja na polju kulture.

Ratne godine donijele su i promjenu naziva nekih ulica, s napomenom da se radi samo o tri četiri ulice, dok takvih promjena (osim pomenutih) nikada nije bilo u toku austrougarske vladavine.

³⁸ asentacija lat. (*assentari - ulagivati se*) odobravanje; novačenje; stavnja; regrutacija; asentirati - pristajati uz koga; odobravati; novačiti; regrutirati; vršiti regrutaciju; uzimati u vojsku.

³⁹ Nachmusterung njem. (*od nach - k, ka, prema i Musterung - pregled, smotra*) za pregled.

⁴⁰ Festungskomande njem. (*od Festung - tvrđava, utvrđenje i komanda - komanda, zapovjedništvo*) komanda tvrđave, zapovjedništvo utvrđenja

⁴¹ aprovizacija lat. (*ad - k + providere - brinuti se, nabaviti*) opskrba, snabdijevanje živežom; ustanova za opskrbu.

Puštanjem vodovoda s vrela Prače, 1. aprila 1918. u Sarajevu se desila jedna od najkrupnijih stvari koja je dugoročno zadovoljila jednu od najvažnijih potreba ovoga grada.

U želji da na bilo koji način obezbjedi opstanak već dobro uzdrmane Monarhije, u septembru 1918. svoju turneju po dijelu Monarhije koji se odnosio na zemlje Južnih Slavena, započeo je u dogoru s carem i kraljem Karlom, ugarski ministar predsjednik grof Stjepan Tisza u uniformi pukovnika. Na skupu srpskih i hrvatskih prvaka stranaka koji je sazvan 20. septembra 1918. od strane Tisze, uručen mu je poznati Memorandum bosanskih Hrvata i Srba, kojim je energično odbijen njegov prijedlog o daljem opstanku Monarhije. Ovim su se bosanski politički predstavnici po ovom pitanju svrstali u red onih iz Praga i Ljubljane, odnosno priklonili nastojanjima Antante da se stavi tačka na postojanje Austro-Ugarske Monarhije.

Već prvih dana oktobra znalo se u Sarajevu za sastav Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu i njegov Pravilnik. U to su Narodno vijeće ušli i predstavnici Bosne i Hercegovine. Krajem mjeseca (26. oktobra 1918.) u Gradskoj vijećnici se sastalo Narodno vijeće za Bosnu i Hercegovinu i tog dana izdalo svoj Proglas. Samostalna država Slovenaca, Hrvata i Srba, proglašena je 29. oktobra 1918. Narednog dana, 30. oktobra, ponudio se general Ervin Matanović s vojskom Narodnom vijeću u službu, što je odbijeno. Slijedeći dan 31. oktobra 1918. isti general sazvao je sve časnike Sarajeva u kafanu Marindvora i saopćio im da nema više Austro-Ugarske. Sutradan, 1. novembra 1918. predao je poglavar zemlje Sarkotić vlast Narodnom vijeću, koje je navečer to dana sastavilo novu vladu za Bosnu i Hercegovinu i ujedno postavilo Narodno vijeće za kotar i grad Sarajevo. Narodno vijeće Bosne i Hercegovine imenovalo je ljude koji su 3. novembra preuzeli vladu, a 6. novembra, general Stjepan barun Sarkotić napustio je Sarajevo, uputivši se onim istim putem kojim je prije četrdeset godina ovamo došao general Josip barun Filipović. Ovim je završena četrdesetogodišnja vladavina Austro-Ugarske Monarhije u Bosni i Hercegovini.

Literatura

1. Babić, N.: *Rat, revolucija i jugoslovensko pitanje u politici Socijaldemokratske stranke BiH*, Sarajevo, 1974.
2. Bašagić, S.: *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1900.
3. Besarović, Risto: *Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, Sarajevo, 1968.
4. Bogičević, Vojislav: *Grada o počecima radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini od 1878-1905*, Sarajevo, 1958.
5. Bogičević, Vojislav: *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini od 1463-1918*, Sarajevo, 1965.
6. Bogičević, Vojislav: *Mlada Bosna - Pisma i prilogi*, Sarajevo, 1954.
7. Bošnjović, Ilijas: *Preobražaj ekonomske strukture radne snage i stanovništva Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1966.
8. Čanković, Miodrag: *Fabrika duvana Sarajevo 1880-1970*, Sarajevo, 1970.
9. Ćorović, Vladimir.: *Bosna i Hercegovina*, Beograd, 1925.
10. Ćorović, Vladimir.: *Historija Bosne*, I, Beograd, 1940.
11. Dedijer, Vladimir: *Sarajevo 1914*, Beograd, 1966.
12. Donia, Robert J.: *Bosna i Hercegovina - tradicija koju su izdali*, Sarajevo, 1995.
13. Donia, Robert J.: *Islam pod Dvoglavim orlom: Muslimani Bosne i Hercegovine 1878 - 1914*, Zagreb; Sarajevo, 2000.
14. Đaković, Luka: *Položaj BiH u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslovenskog pitanja 1914-1918*, Tuzla, 1981.
15. Đaković, Luka: *Rudarstvo i topioničarstvo u Bosni i Hercegovini*, Tuzla, 1981.
16. Ekmečić, Milorad: *Mlada Bosna*, Sarajevo, 1964.
17. Ekmečić, Milorad: *Ratni ciljevi Srbije 1914*, Beograd, 1973.
18. Ekmečić, Milorad: *Ustanak u Bosni 1875-1878*, Sarajevo, 1960.
19. Erić, Milivoje: *Seljaštvo i poljoprivreda Bosne i Hercegovine pod austrougarskom okupacijom*, Sarajevo, 1953.
20. Filandra, Šaćir: *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sarajevo, 1998.
21. Grijak, Zoran: *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001.
22. Gross, Mirjana: *Povijest pravačke ideologije*, Zagreb, 1973.
23. Grupa autora: *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja drugog svjetskog rata*, Sarajevo, 1994.
24. Grupa autora: *Istorija naroda Jugoslavije*, I i II, Beograd, 1953.
25. Grupa autora: *Socijalistička republika Bosna i Hercegovina*, Separat iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije, Zagreb, 1983.
26. Hadžibegović, Iljas: *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, Sarajevo, 1991.
27. Hadžibegović, Iljas: *Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914*, Sarajevo, 1980.
28. Hadžijahić, Muhamed: *Od tradicije do identiteta (Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana)*, Sarajevo, 1974.
29. Hrelja, Kemal: *Industrija Bosne i Hercegovine do kraja prvog svjetskog rata*, Beograd, 1961.
30. Hauptmann, Ferdo: *Borba Muslimana Bosne i Hercegovine za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju*, Sarajevo 1967.
31. Imamović, Mustafa: *Historija Bošnjaka*, Sarajevo, 1997.
32. Imamović, Mustafa: *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878-1914*, 2. izd., Sarajevo, 1977.
33. Isović, Kasim: *Generalni štrajk u Bosni i Hercegovini 1906. godine*, knjga I, Sarajevo, 1963.

i knjiga II, Sarajevo, 1967.

34. Isović, Kasim: *Radnički pokret u Bosni i Hercegovini 1907. godine*, Sarajevo, 1975.
35. Jevtić, Borivoje: *Sarajevski atentat - Sjećanja i utisci*, Sarajevo, 1923.
36. Juzbašić, Dževad: *Izgradnja željeznica u Bosni i Hercegovini u svjetlu austrougarske politike od okupacije do kraja Kallayeve ere*, Sarajevo, 1974.
37. Juzbašić, Dževad: *Jezičko pitanje u austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini pred prvi svjetski rat*, Sarajevo, 1973.
38. Kapidžić, Hamdija: *Agrarni odnosi u Bosni i Hercegovini (1878-1918)*, knjiga I, Sarajevo, 1969.
39. Kapidžić, Hamdija: *Bosna i Hercegovina za vrijeme austrougarske vladavine*, Sarajevo, 1968.
40. Kapidžić, Hamdija: *Hercegovački ustanak 1882. godine*, Sarajevo, 1958.
41. Kapidžić, Hamdija: *Naučne ustanove u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave*, Sarajevo, 1973.
42. Kapidžić, Hamdija: *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine u XIX vijeku*, Sarajevo, 1956.
43. Karabegović, Ibrahim: *Radnički pokret Bosne i Hercegovine između revolucionarne i reformističke orijentacije 1909-1929*, Sarajevo, 1973.
44. Karamatić, Marko: *Franjevci Bosne Srebrne u vrijeme austrougarske uprave 1978-1914*, Sarajevo, 1992.
45. Kemura, Ibrahim: *Uloga "Gajreta" u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903-1941)*, Sarajevo, 1986.
46. Kraljačić, Tomislav: *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*, Sarajevo, 1987.
47. Kreševljaković, Hamdija: *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1961.
48. Kreševljaković, Hamdija: *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1980.
49. Kreševljaković, Hamdija: *Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave (1878-1918)*, Sarajevo, 1969.
50. Kruševac, Todor: *Sarajevo pod austrougarskom upravom 1878-1918*, Sarajevo, 1966.
51. Lešić, Josip: *Pozorišni život Sarajeva 1878-1918*, Sarajevo 1973.
52. Ljiljak, Milan: *Razvoj i razmještaj poštanskog, telegrafskog i telefonskog saobraćaja za vrijeme austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine (1878-1914)*, knj. II, Sarajevo, 1981.
53. Ljubibratić, Drago: *Mlada Bosna i sarajevski atentat*, Muzej grada Sarajeva, 1964.
54. Madžar, Božo: *Borba Srba za crkveno-prosvjetnu samoupravu u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1983.
55. Madžar, Božo: *Pokret Srba Bosne i Hercegovine za vjersko-prosvjetnu samoupravu*, Sarajevo, 1982.
56. Madžar, Božo: *Radnički pokret u Bosni i Hercegovini 1908. godine*, Sarajevo, 1983.
57. Madžar, Božo: *Radnički pokret u Bosni i Hercegovini 1909*, Sarajevo, 1984.
58. Malkolm, Noel: *Povijest Bosne - kratki pregled*, Zagreb-Sarajevo, 1995.
59. Masleša, Veselin.: *Mlada Bosna*, Beograd, 1954.
60. Mićanović, Slavko: *Sarajevski atentat*, Zagreb, 1965.
61. Miličić, Budimir: *Grafički radnici Sarajeva 1903-1941*, Sarajevo, 1975.
62. Mitrović, Pavle i Kreševljaković, Hamdija: *Izveštaji italijanskog konzulata u Sarajevu (1863-1870)*, Sarajevo, 1958.
63. Mladenović, Ljubica: *Građansko slikarstvo u Bosni i Hercegovini u XIX veku*, Sarajevo, 1982.
64. Mursel, Ekrem: *Bibliografska građa za proučavanje istorije naroda Bosne i Hercegovine u periodu austrougraske vlade (1878-1918)*, Sarajevo, 1973.
65. Papić, Mitar: *Istorija srpskih škola u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1978.
66. Papić, Mitar: *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878-1918)*, Sarajevo, 1972.
67. Pejanović, Đorđe: *Kulturno-prosvetna, humana i socijalna društva u Bosni i Hercegovini za vreme austrijske vladavine*, Sarajevo, 1930.
68. Pejanović, Đorđe: *Srednje i stručne škole u Bosni i Hercegovini od početka do 1941. godine*, Sarajevo 1953.

69. Pejanović, Đorđe: *Stanovništvo Bosne i Hercegovine*, Beograd, 1955.
70. Pejanović, Đorđe: *Štampa Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1949.
71. Prelog, M.: *Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade*, I-II, Sarajevo, 1912.
72. Popović, Đ. Cvetko: *Oko sarajevskog atentata - kritički osvrti i napomene*, Sarajevo, 1969.
73. Popović, Đ. Cvetko: *Sarajevski Vidovdan 1914. Doživljaji i sjećanja*, Beograd, 1969.
74. Rizvić, Muhsin: *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda (1887-1918)*, Sarajevo, 1990.
75. Sučeska, Avdo: *Ajani*, Sarajevo, 1975
76. Šabanović, Hazim: *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela*, Sarajevo, 1959.
77. Šarac, Nedim: *Položaj radničke klase u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom okupacijom (1878-1914)*, Beograd, 1951.
78. Šehić, Nusret: *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1980.
79. Trišić, Nikola: *Sarajevski atentat u svjetlu bibliografskih podataka*, Sarajevo, 1960.
80. Zgodić, Esad: *Bosanska politička misao : austrougarsko doba*, Sarajevo, 2003.

STALNA MUZEJSKA POSTAVKA U BRUSA BEZISTANU

THE PERMANENT EXHIBITS IN THE BRUSA BEZISTAN

Abstract:

In 1992 the Museum of Sarajevo lost the building in which it had been housed for many years, when the property was restored to its original legal owner. During the war of aggression and the siege of Sarajevo, the exhibits were stored in one of the Museum's annexes, the former synagogue known as Il Kal Grandi, which had been converted into the Jewish Museum of BiH. A few years after the war ended the Cantonal authorities allocated the Brusa bezistan in Baščaršija to the Museum for its permanent exhibits. The bezistan is a historic monument dating from 1551, originally a covered market where silk from Bursa was sold.

The displays were designed by a team of experts overseen by a Council composed of prominent figures from the world of culture, history and politics. The exhibits provide a chronological overview of the history of Sarajevo from prehistoric times to 1914. Later times are portrayed in the Sarajevo 1878-1918 Museum.

This paper describes the work on the exhibits, the advantages and shortcomings of the premises, a description of each display, and the names of all those who took part in the project.

Sažetak:

Muzej Sarajeva je 1992. godine izgubio svoju matičnu zgradu u kojoj je bio smješten do tada, zbog toga što je zgrada vraćena svom izvornom i pravnom vlasniku. Tokom agresije i Opsade Sarajeva, eksponati su bili pohranjeni u depandansu Muzeja sinagogi Il Kal Grandi, u kome je inače Muzej Jevreja BiH. Nekoliko godina po završetku rata, Kantonalne vlasti dodjeljuju Muzeju prostor Brusa bezistana na Baščaršiji za stalnu muzejsku postavku. Bezistan je spomenik kulture iz 1551. godine, izvorno zatvorena tržnica u kojoj se prodavala svila iz Burse.

Postavku je radio tim stručnjaka, a rad je pratio Savjet sačinjen od poznatih imena iz svijeta kulture, historije i politike. Izložba hronološki prikazuje historiju Sarajeva od prahistorije do 1914. godine. Nastavak je prikazan u muzeju "Sarajevo 1878-1918".

U tekstu je opisan način rada na postavci, prednosti i nedostaci datog prostora, opis izložbe po segmentima, kao i imena svih učesnika u Projektu.

Tokom opsade Sarajeva 1992-95. godine, Muzej grada Sarajeva je ostao bez svoje matične zgrade iz imovinsko-pravnih razloga. Kompletan inventar Muzeja zajedno sa svim eksponatima, preseljen je u zgradu Muzeja Jevreja Bosne i Hercegovine, odnosno Staru jevrejsku sinagogu Il Kal Grandi, koja je jedan od depandansa Muzeja.

Ovakav razvoj situacije se u toku agresije pokazao kao dobar, jer su eksponati u zgradi Sinagoge ostali sačuvani. Sama sinagoga nije direktno gađana, a i njena konstrukcija sa debelim zidovima, mračnim i hladnim prostorima bez vlage, pogodovala je očuvanju predmeta.

No, smještaj Muzeja nije riješen ni nakon agresije, što je razumljivo, obzirom na kompletnu situaciju koja je vladala u zemlji. Mora se priznati da je važnije bilo riješiti vitalna pitanja kao što su bolnice, kuće, škole i sl. Ipak, cijelo vrijeme, radnici Muzeja i pojedinci iz Kantonalne vlasti, pokušavali su naći adekvatno rješenje. Analiziralo se više opcija, jedna od njih bila je i čuvena Jajce kasarna iznad Bentbaše (u blizini sarajevske Vijećnice), ali je tadašnje rukovodstvo Muzeja

ovaj prijedlog odbilo. Tako je oktobra 1999. godine na inicijativu tadašnjeg guvernera Kantona Sarajevo gđina. Mustafe Mujezinovića i načelnice Općine Stari Grad gđe. Halime Hadžijamaković, Vlada Kantona dodijelila prostor Brusa bezistana Muzeju za Stalnu izložbenu postavku. Stručni kolegij Muzeja na čelu sa direktorom gđom. Mevlidom Serdarević, sa zadovoljstvom je prihvatio ovu odluku. U međuvremenu, zbog administrativnih promjena na nivou grada, naziv Muzej grada Sarajeva je promijenjen u Muzej Sarajeva.

Međutim, donošenjem ove odluke, pitanje smještaja Muzeja nije riješeno. Ostao je problem smještaja depoa, kancelarija, radionica, biblioteke i svih drugih muzejskih sadržaja, a time Muzej Jevreja BiH ostaje blokiran i zatvoren za javnost. Vlada, 2003. godine dodijeljuje Vile Koste Hermana, zgradu iz Austro-ugarskog perioda, Muzeju i Kantonalnom zavodu za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa, ali je zbog velike oštećenosti zgrada neupotreblijiva dok se na njoj ne izvrši rekonstrukcija. Da bi ubrzali otvaranje Muzeja Jevreja, u proljeće 2004. godine Općina Stari Grad dodijeljuje jednu zgradu na području Bašćaršije za smještaj eksponata, a do obnove Vile Koste Hermana. Zahvaljujući tome, jula 2004. godine otvorena je Stalna muzejska postavka u Muzeju Jevreja BiH.

Vratimo se našoj Stalnoj postavci u objektu Brusa bezistan. Stručni kolegij Muzeja je, nakon što je Bezistan predložen za Stalnu postavku, vodio žučne rasprave za i protiv. Naime, pojedine kolege su smatrale da je prostor premalen za izlaganje bogate historije našeg grada, što jeste jedan od problema, ali je, ipak, prevladalo mišljenje da je prostor adekvatan iz drugih razloga. Objekat je sam po sebi spomenik kulture pod zaštitom države, nalazi se u centru Bašćaršije i ima bitne tehničke preduslove koji su potrebni za muzejsku postavku. Nedostatak prostora za izlaganje moguće je riješiti dobrim arhitektonskim i dizajnerskim rješenjem izložbe, kao i tehničkim dostignućima.

Bezistan je tekovina Osmanskog carstva, predstavlja zatvorenu tržnicu. Sama riječ bezistan predstavlja arapsko-perzijsku složenici bezz-i-stan, što u prevodu znači mjesto gdje se prodaje platno. Brusa bezistan je dao izgraditi veliki vezir Rustem paša, porijeklom iz okoline Sarajeva, 1551. godine, i uvakufio ga (dao u zadužbinu) zajedno sa dućanima koji se nalaze oko njega. U njemu se prodavao pretežno tekstil, na cijeni je bila svila iz Burse, pa je po tome i dobio naziv. To je građevina pravougaone osnovice, površine od 592 kvadratna metra, ali sa unutarnjom galerijom prosječne širine 5 metara, koja se proteže duž sva četiri zida. Objekat je nadsvođen sa šest kupola promjera 7 metara, koje se naslanjaju na zidove i dva stuba u sredini objekta. Od 1950. godine zaštićen je kao spomenik graditeljskog naslijeđa. Služio je, sa prekidima, svojoj osnovnoj namjeni, dakle u enterijeru objekta je obavljana trgovina, ali se korisnik često mijenjao, što je uticalo na njegov sveukupni izgled. Za rekonstrukciju i vraćanje objekta u prvobitni izgled, a prije postavljanja izložbe, bio je zadužen Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa.

Radovi na rekonstrukciji završeni su u maju 2004. godine. Rekonstrukcija je obuhvatala saniranje oštećenja nastalih nakon ratnih dejstava i posljedica tih oštećenja nakon rata, uklanjanje svih suvišnih elemenata koji su vremenom dodavani, vraćanje enterijera i eksterijera što vjernije izvornom izgledu, ali i prilagođavanje objekta novoj namjeni u smislu izmjene starih i provođenja novih instalacija prema potrebama projekta izložbe.

Ovdje je potrebno sačiniti malu digresiju i objasniti zašto su se radovi odvijali ovako dugo. Osnovni problem je svakako finansijske prirode, jer je od sume predviđene Projektom koji su zajednički izradili Zavod i Muzej, odobreno i dobiveno manje od pola sredstava. Tako se obim radova morao bitno smanjiti i u tom smislu i angažovanje firmi koje su vršile poslove. No, nisu samo finansijske usporavale rad na Izložbi, već i promjene u strukturi vlasti. Naime, promjenom Upravnog odbora Muzeja dolazi do potpune obustave rada na kompletnom Projektu gotovo godinu dana. Novi Upravni odbor donosi odluku da se sve aktivnosti obustave, pod izgovorom da problem Muzeja Sarajeva treba posmatrati u cjelini i istovremeno rješavati pitanje kompletnog smještaja. Ipak, nakon godinu dana, tadašnji predsjednik UO Muzeja podnosi ostavku iz ličnih razloga, a slijedeći Upravni odbor ponovo aktivira rad na ovom, već uveliko započetom Projektu.

Uporedo sa radovima koji su se odvijali na objektu i uz stalnu saradnju sa kolegama iz Zavoda, stručnjaci Muzeja radili su na pripremi izložbe.

Novembra 1999. godine, na prijedlog Stručnog kolegija Muzeja, Upravni odbor donosi odluku o formiranju Stručnog savjeta Stalne muzejske postavke u Brusa bezistanu u sastavu: Bajić Svetlana, etnolog, Zemaljski muzej; Grbelja Tonči, prof. historije, Historijski arhiv; **dr. Hadžirović Ahmed**, prof. historije, Historijski muzej - predsjednik savjeta; dr. Husedžinović Sabira, arhitekta, Federalno Minisrstvo kulture i sporta; prof.dr. Imamović Enver, arheolog, Filozofski fakultet; prof. Kamhi David, Muzička akademija; prof.dr. Krzović Ibrahim, historičar umjetnosti, Akademija likovnih umjetnosti BiH; Mujezinović Mustafa, Guverner Kantona Sarajevo i dr. Zlatar Behija, orijentalista, Orijentalni institut. Zadatak Savjeta je bio da se sastaje najmanje jednom mjesečno i prati rad na Projektu u svim aspektima. Pored redovnih članova u radu Savjeta su učestvovali i svi kustosi Muzeja kao i stručnjaci Zavoda. Savjet je prihvatio osnovni nacrt tematsko-ekspozicionog plana Stalne postavke koji je predložio Stručni kolegij Muzeja. Nacrt se, naravno, u osnovi oslanja na Stalnu postavku koju je Muzej imao do 1992. godine. Naime, kao muzej lokalnog i historijskog karaktera, jedini mogući način je hronološko prikazivanje historijskih perioda, unutar kojih su moguće varijante. Oslanjajući se na ovaj koncept, određeni su autori historijskih podloga i autori pojedinih dijelova izložbe.

Historijsku podlogu za arheološki dio izložbe napisali su Mirza Hasan Ćeman, Svetozar Pudarić i Zilka Kujundžić-Vejzagić, autor ovog dijela izložbe je Zilka Kujundžić-Vejzagić, vanjski saradnik, arheolog iz Zemaljskog Muzeja. U trenutku donošenja ovih odluka, Muzej Sarajeva nije imao zaposlenog kustosa arheologa. Nakon što je 2001. g. primljen mladi arheolog Adnan Muftarević, on se uključuje u rad kao asistent na postavci arheološkog dijela izložbe.

Za dio izložbe koji prikazuje Osmanski period u Sarajevu historijsku podlogu pisala je dr. Behija Zlatar, a za autora postavke imenovana je Amra Madžarević, kustos Muzeja.

Za period Austro-Ugarske vladavine historijsku podlogu napisao je **Bajro Gec**, kustos Muzeja, tekst o arhitekturi napisao je Borivoje Spasojević, arhitekta, a o umjetnosti istog perioda prof. dr. Ibrahim Krzović. Autor ovog dijela izložbe je **Bajro Gec**. Asistent na postavci je Žanka Karaman, kustos.

Za XX stoljeće podlogu je napisao prof.dr. Tomislav Išek. No, vremenom se privremeno odustalo od prikazivanja ovog perioda, o čemu ćemo kasnije govoriti.

Idejno rješenje Izložbe uradio je **prof. Kemal Hrustanović**, dipl.ing.arh., izvedbeno rješenje su radili Pavle Mašić, dipl.ing.arh., koji je u isto vrijeme bio i nadzornik nad izvođenjem radova, i Emir Softić, dipl.ing.arh. Za dizajn kompletne Izložbe odabran je Nedžad Čmajčanin, stalni saradnik Muzeja. Kao koordinator cijelog projekta izabran je **Bajro Gec**, koji je za kratko vrijeme podnio ostavku na tu funkciju, a preuzela je, po odluci Savjeta, Amra Madžarević.

Zbog nedostatka finansijskih sredstava, Stručni savjet je nakon dvije godine rada morao biti reduciran i preimenovan u Stručni tim, u čijem su sastavu radili prof.dr. Ibrahim Krzović, kao historičar umjetnosti, Svetlana Bajić, kao etnolog; **prof. Kemal Hrustanović**, idejni autor, te autori pojedinih dijelova izložbe.

Dakle, nakon što su određene ekipe za rad, pristupilo se poslu. Stručnjaci za pojedine oblasti u bogatoj historiji našeg grada napisali su historijske podloge, na osnovu kojih su autori izradili tematsko-ekspozicione planove izlaganja. O svim tematsko-ekspozicionim planovima se raspravljalo na sjednicama Savjeta i svi su morali biti usvojeni od strane Stručnog savjeta. Kustosi autori su, na osnovu svojih planova, izdvojili eksponate za izlaganje, izradili fotografije i «špiگل» izlaganja na osnovu kojeg je arhitekta sačinio svoj Projekat, uključujući i vitrine. Ekspونات su zatim predati na obradu konzervatorima i preparatorima.

Na predmetima od drveta, metala i kamena su radili mr. Vesković Esad i Karkelja Hamo, Zemaljski muzej, te Taib Kešmer, Muzej Sarajeva, a na predmetima od tekstila viši preparatori Jasna Šišić i Enisa Čaušević, Zemaljski muzej. Muzej Sarajeva u tom trenutku (a ništa se nije

promijenilo ni do danas), nije imao zaposlenih preparatora niti konzervatora. Ovaj veliki problem oko kadrova, isto važi i za etnologe, arheologe, historičare umjetnosti, muzeologe, nije zastupljen samo u našem muzeju, već na području cijele Federacije. Razlog ovome je činjenica da ne postoji nijedna obrazovna institucija koja školuje nabrojane kadrove, neophodne u radu svakog muzeja, dakle neophodne za očuvanje sopstvene kulturne baštine i materijalnih dokaza o postojanju. No, ovo nije problem ovog rada, već iziskuje posebnu studiju.

Već sam napomenula da je, uporedo sa radovima i pripremama Izložbe od strane muzealaca, Zavod za zaštitu spomenika vršio radove na objektu. Isti su završeni maja 2004. godine, a izložba je, prema zahtjevima nadležnog Ministarstva trebala biti otvorena u septembru iste godine. Uz veliko zalaganje cjelokupne ekipe angažovane na radu i svih zaposlenika u Muzeju, a pored velikih zakašnjenja i problema sa isporukom i postavkom vitrina za izlaganje, Izložba je otvorena 30. septembra.

IZGLED POSTAVKE

Izložba je podijeljena na tri segmenta: arheologija (neolit.....), Osmanski i Austro-ugarski period. U okviru ovih perioda, obrađene su najznačajnije i najkarakterističnije oblasti za razvoj i historiju našeg grada. Svaka tematska cjelina popraćena je odgovarajućim tekstom (uvodnom legendom) na bosanskom i engleskom jeziku i predstavljena eksponatima koji vjerno dočaravaju segmente iz života perioda na koji se odnose.

Izložba arheologije je podijeljena u tri segmenta : prehistoriju, antički period i srednji vijek.

Početak je naravno rezervisan za najpoznatije prehistorijsko nalazište u Bosni i Hercegovini - Butmir. Originalna duhovna kultura njegovih stanovnika uvrstila je bosanskohercegovačku arheologiju u evropske razmjere. Uz Butmir je, kroz predmete, prikazan jedan veoma važan lijevački centar za izradu bakarnog oružja i oruđa - Debelo brdo.

Arheološka grada koja prezentira sarajevski kraj u doba rimske vlasti prikupljena je uglavnom na sistematskim istraživanjima antičke Ilidže, poljoprivrednog dobra na Stupu, kasnoantičkih refugija Debelo brdo i gradac na Ilinjači, te brojnih pojedinačnih nalaza širom Sarajevskog polja i okoline.

Period koji u našoj arheologiji nazivamo srednjim vijekom obuhvata razdoblja od 6. - sredine 15. vijeka n.e. Arheološki spomenici ranog srednjeg vijeka pripadaju dobu seobe naroda i ranoslovenskom periodu., dok kasni srednji vijek obuhvata vrijeme nastanka i razvoja državne organizacije srednjevjekovne Bosne (od sredine 12. do sredine 15.v.)

Dio Izložbe koji predstavlja **Osmanski period** počinje poveljom Isa-bega Ishakovića, koja se smatra aktom osnivanja Sarajeva kao šehera (grada). Sljedeći segment, jedan od najznačajnijih za razvoj grada, i možda presudan za razvijanje Sarajeva baš na ovom mjestu je: voda. Bogatstvo okolnih brda izvorima, uzrokovalo je da Sarajevo postane prvi grad u Evropi u kome je izgrađen vodovod. Stoga, priču o vodi smatramo važnom. Dalje se govori o najvećem bogatstvu ovog grada, multikulturalnosti i izgradnji četiri bogomolje u prečniku od 200 metara. Pod ovim segmentom predstavljeno je i bogatstvo gradskih nošnji. Sljedi priča o nastanku i životu čaršije, kao dijela grada u kome se odvijao društveni život. U okviru priče o čaršiji je i priča o zanatima. Umjetnost nastala u ovom periodu je sljedeća tema, predstavljena karakterističnim umjetničkim izrazima tog perioda. Mahala je dio grada izvan čaršije u kome se stanovalo i ona je, zajedno sa životom u kući, sljedeća tema. Izložba završava političkim prilikama pred dolazak Austro-ugarske, te je u ovom dijelu predstavljena između ostalog i kolekcija oružja. Osmanska arhitektura je predstavljena velikom maketom Čaršije u prizemlju objekta. Zbog svojih velikih dimenzija i težine, nije mogla fizički biti postavljena na galeriju u okviru dijela izložbe kojem tematski pripada, ali je posjetilac tekstom upućen na nju. Uostalom, Maketa se vidi iz tzv. ptičije perspektive sa cijele galerije.

Period **Austro-ugarske vladavine** u našem gradu, predstavljen je u nešto kraćem obliku, uz objašnjenje da će otvaranje muzeja «Sarajevo 1878 - 1918», predviđeno za ovu (2005.) godinu, obuhvatiti ovaj period, zajedno sa Atentatom, u mnogo većem obimu. Na Stalnoj postavci u Bezistanu dat je akcenat na promjene u kulturi življenja koje su se desile u odnosu na prethodni period. To su promjene u načinu odijevanja, ali uz jasno sačuvane elemente tradicionalnog, što daje jedan veoma karakterističan stil samo za ovo podneblje. Zatim je tu novi stil uređenja enterijera, pojava štamparija i časopisa, i naravno, potpuno novi stil u arhitekturi koji izgledu ovog grada daje karakteristični pečat sukoba Istoka i Zapada.

Period XX stoljeća u Sarajevu, na žalost, nije zastupljen na ovoj izložbi. Razlog tome je niz okolnosti, od toga da Muzej nije sakupljao predmete mlađe od Drugog Svjetskog rata, da je dobar dio upravo kolekcije XX st. stradao tokom agresije (uglavnom pisani materijal), da nemamo osobu zaposlenu u Muzeju koja se bavi ovom problematikom i da je nedostatak sredstava uslovio da se privremeno odustane od prikazivanja ovog značajnog perioda u historiji grada. Nedostatak sredstava je onemogućio otkup predmeta koji nedostaju našim kolekcijama i izradu velike makete Opsade, koja je bila predviđena za izlaganje tako da bude vidljiva i sa vanjske strane kada je Muzej zatvoren. U isto vrijeme otvorena je izložba o Opsadi u Historijskom muzeju, pa su neki smatrali da je to za sada dovoljno.

Ipak, moj lični stav je, da je to veliki nedostatak ove postavke. Pored agresije, koja je apsolutno događaj bez presedana koji mora biti zastupljen u gradskom muzeju bez obzira na postavke u drugim muzejima, Sarajevo je tokom XX stoljeća imalo veoma burnu i bogatu historiju. Pod XX stoljećem se u ovom kontekstu misli na period poslije 1918. godine, jer postavka seže do ove godine. Pored tri rata koja je ovaj grad preživio za posljednjih sto godina, u periodima između ratova, ovdje se desio i čitav niz lijepih stvari, između ostalog ovaj je grad dao dva Nobelovca, jednog Oskarovca, Olimpijske igre i veliki broj poznatih umjetnika, sportista, muzičara i slično.

Stoga smatram da je proritet u narednom periodu širenje izložbe u ovom pravcu, da bismo, kao gradski muzej, imali kompletnu postavku. Istina je da trenutno postavka zauzima gotovo cijeli prostor Bezistana, ali dobrim arhitektonskim rješenjem, uz male izmjene, i smanjenje prostora predviđenih za druge aktivnosti, ovaj period u historiji našeg grada može naći svoje mjesto. Tek tada će posjetilac imati kompletnu sliku o Sarajevu na jednom mjestu.

Kada je riječ o nedostacima, moram naglasiti da je čitav niz niskih izložbenih vitrina, projektom predviđen na spratu uz ogradu, tokom izvođenja radova morao biti izbačen, naravno zbog nedostatka finansija, tako da je morao biti smanjen i broj eksponata.

Također, već spomenuta maketa Opsade uz koju je projektant Hrustanović zamislio veliko platno na kome bi se prikazivali filmovi o samoj opsadi, ali i o općoj historiji grada, kao i manja maketa centra grada sa svjetlosnim efektima koji upućuju na najznačajnije objekte, ni u kom slučaju ne smiju biti zaboravljene, već treba planirati njihovu izradu u narednom periodu. Obzirom da su ove makete predviđene sa vanjske strane u bočnim ulazima Bezistana koji se ne koriste, prostor za njihovo postavljanje nije upitan.

TEHNIČKA OPREMA IZLOŽBE

Da bismo opravdali epitet moderna, kako smo je zamislili, i opravdali nedostatak prostora, nastojimo Izložbu opremiti tehničkim pomagalima.

Na početku se nalazi ekran (touch screen) sa svim podacima o postavci i pojedinim aspektima izložbe. Svaka tema zastupljena na izložbi biće produbljena i posjetilac će, zavisno od interesovanja moći proširiti svoje znanje. Osim ovog ekrana, na spratu su postavljena dva ekrana na kojima će se prikazivati filmovi i snimci o raznim aspektima života; o kulturi življenja, o zanatima, o arhitekturi i slično.

Svaki posjetilac izložbe može iznajmiti slušalice sa snimljenim vodičem na bosanskom i

engleskom jeziku. Radi se na muzičkoj podlozi koja će pratiti glas i koja odgovara periodu na koji se vodič odnosi.

Cijeli prostor je opremljen video nadzorom i obezbjeđen alarmnim sistemom.

U toku je projekat za pokrivanje velike makete Čaršije i njeno adekvatno označavanje, što podrazumijeva označavanje dijelova Makete sa adekvatnim legendama, a da se pri tome ne naruši sam eksponat. Moram naglasiti da Maketa izaziva najveći interes kod publike.

U objektu su urađene dvije vrste rasvjete: rasvjeta objekta i rasvjeta vitrina. Pri tome postoje određeni nedostaci, jer su četiri položene vitrine na spratu potpuno neosvjetljene. Da li je to propust arhitekta ili izvođača radova, to je sada manje važno, ali je činjenica da nema dovoda struje i da nema adekvatnog rješenja.

MUZEJ POSLIJE OTVARANJA

Godinama poslije rata u medijima, među kolegama muzealcima i građanima kružila je priča o nedostatku gradskog muzeja, o velikoj šteti koju ovaj nedostatak donosi u prezentaciji turistima i gostima grada, kao i edukaciji djece. Muzej je otvoren, ali publike je, čini se, mnogo manje od onih govornika koji su kritikovali prije njegovog otvaranja. Zašto, to je pitanje čitave studije psihologa i pedagoga. Neoprostiva je nezainteresiranost škola, odnosno učitelja, nastavnika i roditelja za ovakav vid upoznavanja djece sa sopstvenom historijom i stvaranja navike odlaska u kulturne institucije.

Upravo zbog toga, a i zbog činjenice da muzeji već odavno nisu institucije u kojima se u tišini razgledaju predmeti koji se ne smiju dirati, Muzej Sarajeva pokreće niz aktivnosti na oživljavanju prostora i same postavke. Jedan od takvih projekata je otvaranje «Malog muzeja» u jednoj od pomoćnih prostorija. Ovaj dio biće prilagođen dječijem uzrastu, gdje će posjetioci moći, pored razgledanja eksponata, oblikovati, crtati i na druge načine «usvajati» ono što su vidjeli.

Sljedeći projekat je prezentacija starih zanata i drugih starih vještina, koje će se odvijati jednom do dva puta godišnje. Pri tome će kustosi teoretski prezentirati osnove pojedine vještine, a ljudi koji se bave time će to praktično i pokazati. Ovaj projekat se realizira u saradnji sa udruženjima zanatlija.

Središnji prostor se koristi za povremene izložbe, što po mom ličnom mišljenju narušava, makar i povremeno, izgled Stalne postavke. Razlog tome je što prostor u kome su bile ove manje izložbe nije velik niti je fizički odvojen od naše postavke, a ni same izložbe se tematski nisu uklapale u ambijent. Projekat predstavljanja zanata je nešto drugo jer će se odvijati jedan dan i potpuno je u skladu sa predstavljenim temama.

Bez obzira na izvjesne propuste gore pomenute, smatram da je odabir objekta i sama postavka u njemu neophodna ovom gradu. Baščaršija je sama po sebi atraktivna i predstavlja spomenik jednog vremena (sa nedopustivim uplivima svakojake trgovine i kiča), ali bez stalnih kulturnih dešavanja. Izložba gradskog muzeja u njenom srcu je prava oaza za turiste i građane, a u isto vrijeme treba da bude polazište za konačno vraćanje Baščaršije u (bar donekle) izvorne okvire. Ovdje prije svega mislim na zaštitu i vraćanje starih zanata, kao i na uklanjanje kiča. Sasvim je jasno da u današnje vrijeme Čaršija ne može živjeti kao nekad, da, na primjer u ulici Ćurčiluk nema nijednog ćurčije jer ljudi od toga ne mogu živjeti, što je slučaj i sa drugim zanatima. Ali je nedopustivo da je, naročito u ljetnim mjesecima, jedan od najljepših sarajevskih trgova Baščaršijski trg i okolina Sebilja (zaštitni znak Sarajeva) potpuno preplavljena prodajom dresova svih svjetskih fudbalskih klubova, ili da je šadrvan kod Baščaršijske džamije zaklonjen pokretnim štandovima na kojima se prodaje uvozna roba, ili da se ne vidi nijedan izgled dućana u ulici Sarači od robe sumnjivog porijekla koja visi do pola ulice. Naravno, lično nemam ništa protiv prodaje i ove vrste robe, ali je njoj u srcu turističkog i historijskog dijela grada mjesto bar unutar dućana. Ovakvih primjera ima, na žalost, mnogo.

Zato ulogu Muzeja ne treba ograničiti u okviru zidova Brusa bezistan, već moramo, u saradnji sa općinskim vlastima i udruženjima zanatlija, proširiti Muzej na cijelu Bašćaršiju, što ona u osnovi i jeste. Ovo je još jedan dokaz da je Stalna postavka Gradskog muzeja našla svoje pravo mjesto upravo u Brusa bezistanu.

Isto tako, Stalnu postavku ne trebamo, kao stalnu smatrati i završenom, već i dalje raditi na njenom oplemenjivanju i proširivanju.

SMJEŠTAJ OSTALIH MUZEJSKIH PROSTORA

Pitanje Muzeja Sarajeva se rješava uz pomoć nadležnih institucija kao što su Kanton Sarajevo, preko Ministarstva kulture i sporta i Ministarstva finansija, Gradska uprava i Općina Stari Grad. Nakon što je otvoren Muzej Jevreja Bosne i Hercegovine i Brusa bezistan, dodijeljena nam je i zgrada Vila Koste Hermana, u kojoj su smješteni depoi, kancelarije i popratni sadržaji Muzeja. Ovu zgradu dijelimo sa Kantonalnim zavodom za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa. Ipak, kao muzealac, dužna sam iznijeti svoje mišljenje o smještaju Muzeja. Koliko je meni poznato, možda griješim, niko od nadležnih se nije konsultovao sa muzealcima o našem konačnom smještaju. Naime, ova zgrada, čak i da je ne dijelimo sa Zavodom, nije dovoljna za smještaj svih naših depoa po svjetskim muzejskim standardima. Normalno je da ljudi koji nisu direktno u struci ne moraju znati šta podrazumijeva jedan depo za muzejske eksponate, ali sve naše potrebe iskazane pismeno u više navrata ostale su nezapažene. Eksponati nisu stare stvari, a depoi nisu podrumi. Da bi ovi predmeti mogli trajati kroz vrijeme i služiti svojoj svrsi, svjedočenju nekog prošlog vremena, moraju imati specijalne uslove, kao što su određen prostor sa propisanom količinom svjetlosti, vlage, temperature. Ti predmeti su od različitih materijala, a svaki materijal zahtijeva različite uslove, te ne možemo zajedno držati npr. papir i metal, tekstil i drvo itd. Isto tako, muzeji se ne zaustavljaju u određeno vrijeme, već prikupljaju materijal i dalje, o čemu treba voditi računa i imati dovoljno praznog prostora za deponovanje novoprikupljenog materijala. Radionice za prepariranje i konzerviranje raznih vrsta materijala predstavljaju prave laboratorije. A da ne govorimo o prostorijama za aklimatizaciju predmeta prilikom ulaska i izlaska iz muzeja, jer novonabavljeni predmeti moraju proći fazu «čišćenja» da ne bi u prostore muzeja unijeli insekte i «zarazili» ostale predmete.

Sa muzeološkog aspekta, bilo bi mnogo bolje i praktičnije da je i stalna postavka u istom prostoru gdje i zaposlenici, radionice i depoi. Ovako ćemo biti primorani da eksponate s vremena na vrijeme iznosimo vani da bi ih donijeli na obradu, što muzeološki šteti predmetima. No, kao što sam već rekla u okolnostima u kojima se nalazimo i radimo, pri tome mislim na cjelokupno društvo i naš Kanton, i nakon što su propuštene mnogo bolje prilike, kako kaže narodna poslovice «Bolje išta, nego ništa».

Stoga moram izraziti žaljenje zbog nedopustive odluke bivšeg direktora Muzeja kada je odbio ponuđeni prostor Jajce kasarne za konačno rješenje Muzeja. Obrazloženje za takvu odluku bilo je da je zgrada visoko i da treba, citiram «žičara da se dođe do gore». Stanovnici Sarajeva znaju da se do Jajce kasarne može doći javnim gradskim prevozom za manje od deset minuta, autom za pet, pješice od Bašćaršije laganom šetnjom za deset do petnaest minuta, i to pored značajnih i atraktivnih spomenika kulture kao što su Vratničke kapije, groblje na Kovačima, Žuta tabija. Da je prostor prihvaćen prije osam godina, do danas bismo možda imali i malu žičaru koja bi vodila direktno od Bentbaše. Činjenica jeste da je zgrada u lošem stanju i da je iziskavala ogromna materijalna sredstva, ali smo je dobrim planiranjem za ovih proteklih osam godina mogli osposobiti. Ne trebam govoriti tome da je to jedan od najatraktivnijih prostora u gradu i mjesto odakle se pruža najljepši pogled na grad. Najprepoznatljivija panorama Sarajeva sa Vijećnicom i Miljackom sa svim svojim mostovima, nastala je upravo sa ovog mjesta. O veličini zgrade koja bi apsolutno zadovoljila potrebe kako stalne postavke, tako i svih neophodnih muzejskih sadržaja, velike bašte ispred zgrade, mogućnost izgradnje

zabavnog parka i parkinga, mogućnost sopstvenog prevoza od Bašćaršije u vidu manjeg kombija i slično da i ne govorimo. Pa zar nisu svi gradski ili neki drugi muzeji, gdje god je to moguće u velikim gradovima upravo na vidikovcima, kao na primjer Muzej grada Zagreba, Muzej Novog Sada, dvorac u Salzburgu, Monmartr u Parizu itd. No, ne trebamo ići dalje od Sarajeva, gdje su najposjećeniji restorani upravo na uzvisinama, predstave koje su se u okviru manifestacije «Bašćaršijske noći» održavale upravo u dvorištu Jajce kasarne i na Bijeloj tabiji (koja je mnogo višoj od Kasarne) bile su najposjećenije, što govori da kvalitet privlači. Na žalost, ovaj je prostor ponuđen samo jednom, i nakon nepromišljene odluke pojedinca, zauvijek izgubljen.

Muzej Sarajeva ostaje sa svojim objektima u užem jezgru grada.

1. Stalna postavka «Historija Sarajeva od najstarijih vremena do 1914. g.» u Brusa bezistanu,
2. Stalna postavka u Svrzinoj kući o kulturi življenja bošnjačkog stanovništva kroz 18. i 19. stoljeće,
3. Stalna postavka Muzeja Jevreja Bosne i Hercegovine u Starom hramu Il kal Grandi,
4. Stalna postavka «Sarajevo 1878-1918» koja obuhvata i poznati Sarajevski atentat u nekadašnjem Muzeju Mlade Bosne
5. Stalna postavka Despića kuće koja predstavlja kulturu življenja pravoslavne sarajevske porodice kroz 18. i 19. stoljeće
6. Stalna postavka „Muzej Alija Izetbegović“ u Kulama na Kovačima,
7. Sjedište Muzeja u Vili Kosta Herman

FENOMEN KOLEKCIJARSTVA KROZ PRIČU O ISTVAN / STJEPANU,
STEFANU / MEZO / 1877 - 1967 /

COLLECTING, AS SEEN THROUGH THE STORY OF ISTVAN MEZO
(1877-1967)

Abstract:

It is more than 45 years since the great collector Istvan Mezo donated his collection to the Museum of the Sarajevo: an extremely heterogenous collection of artefacts assembled by Mezo throughout his life and donated as a whole to the Museum.

Recognizing the human passion to collect, and how it compares with the basic function of a museum, many authors have discussed the issue, all of whom agree that it forms the basis of what museums are about, and that it should be encouraged, for no matter how systematically museums may approach their task, they can never cover the entire cultural heritage.

Sažetak:

Prošlo je više od 45 godina od kada je veliki kolekcionar, Istvan Mezo, predao svoju zbirku Muzeju grada Sarajeva. Radi se o veoma heterogenom materijalu, koji je Mezo prikupio tokom svog života i kao cjelinu donirao Muzeju.

Prepoznavajući važnost ljudske potrebe za sakupljanjem i upoređujući je sa osnovnom muzejskom djelatnošću, veliki broj autora je do sada razmatrao ovo pitanje. Svi se slažu da ona predstavlja osnov muzejske djelatnosti, da je treba podsticati, jer bez obzira koliko bio sistematičan rad muzeja oni ne mogu obuhvatiti cjelokupno kulturno nasljeđe.

Ta iskonska potreba čovjeka za sakupljanjem stara je gotovo koliko i čovječanstvo. Na početku, usmjerena samo na preživljavanje, vremenom se kultivisala i poprimala različite oblike i dimenzije. Od najstarijih vremena pojedinci su iz želje za prestižom, zbog vlastitog afiniteta, interesa ili prosto zadovoljstva počeli stvarati svoje zbirke. Većinom je to bio neselektivan, naivan, sakupljački rad, jednom riječju - hobi. Ali upravo ta djelatnost predstavlja osnov muzejskog i galerijskog rada i nukleus ovih institucija. Historija muzeologije pokazuje da svaka kolekcija, bez obzira koliko bila mala i beznačajna, jeste potencijalno novi muzej. Na početku, akt prikupljanja je bio posljedica iracionalnih motiva da bi ubrzo poprimio ekonomsku konotaciju, i na kraju kulturnu, koja je za muzejsku djelatnost najznačajnija. Prvi podaci o prikupljenoj zbirci stižu sa Bliskog istoka, 1176. p.n.e. kad Elamiti pljačkaju Babilon i blago prenose u grad Suzi, želeći pokazati ratni uspjeh i moć svog kralja. Zatim, dragocjenosti pronađene u egipatskim grobnicama, te dobro poznate riznice u staroj Grčkoj. Te riznice su bila mjesta na koja su se odlagali mnogobrojni darovi, koja su imali čuvare sa zadatkom da brinu i povremeno posjeti pokažu sakupljene vrijednosti. Što je najznačajnije rađeni su precizni popisi sa opisom predmeta, imenom donatora, kao i selekcija - na način da su čuvani vrijedniji primjerci a oni manje atraktivni su zakopavani kao žrtveni darovi.

Pojava muzeja veže se za helenizam, s tim da je muzej bio središte kulturnih, umjetničkih i naučnih stvaralaca sa zadatkom da sačuva kolektivno pamćenje. Sakupljanje je intrigantna djelatnost jer se ne zna njegov stvarni razlog i uzrok, kolekcija se ne može do kraja popuniti. Dakle, to je uvijek nedovršena priča, a na takav fenomen se može gledati i kao na «bijegstvo» iz svakodnevnog života u jedan drugi, po našim željama stvoreni, svijet. To je dijalog između

prošlosti i budućnosti, između čovjeka i predmeta, način da se zapamte određene pojave, mjesta, osobe... Kada ne bi bilo nečeg što nas podsjeća, uspomene bi vremenom iščezle. Sakupljanje se nalazi negdje između želje i potrebe, emocije i razuma. I uvijek je to inicijativa jednog čovjeka. U ovom slučaju Istvan Stjepana Stefana Meze.

Čovjek sa tri imena i najmanje dvije domovine, a slobodno ga možemo nazvati građaninom svijeta, kojeg je gotovo cijelog proputovao. Sa tih putovanja donosio je brojne uspomene koje su ostajale kao svejedočanstvo o vremenu koje je prošlo. Vremenu, koje je nastojao sačuvati materijalno ga potkrepljujući raznovrsnim predmetima. Svako od nas prošao je «sakupljačku» fazu u životu, od koje rijetko ostane neki trag: poneka sličica, salveta, značka, novčić... Samo rijetki od nas sačuvaju to dijete u sebi, obogaćujući svijet i sve nas takvom djelatnošću.

Takav je bio Istvan Mezo.

Rođen je u malom mjestu, pored Kečkemeta, u Mađarskoj. U Budimpešti je završio školu za konobara i počeo raditi u jednom budimpeštanskom restoranu. I otprilike u to vrijeme, Mezo počinje sa aktivnošću koja će ubrzo postati njegova najveća strast i ljubav. Naime, posmatrajući gosta koji je prilikom izlaska iz restorana ponio jelovnik kao uspomenu na boravak u njemu, Mezo počinje sakupljati jelovnike. Za pretpostaviti je da ga je taj motiv «vodio» svijetom, od grada do grada, od hotela do hotela, i napokon doveo do Sarajeva. Ne zna se da li se «napiro vode sa Bašćaršije», ali se zna da je neumorni putnik, tu konačno, spustio svoje kofere i odlučio predahnuti.

Zašto je izabrao baš Sarajevo? Možemo samo pretpostaviti! Možda je u njemu osjetio taj nadaleko prepoznatljivi spoj Istoka i Zapada koje je upoznao putujući, a kao kolekcionar nastojao sačuvati uspomenu o doživljenome? Ili ga je gostoprimstvo Sarajlija vezalo za ovaj grad? Možda su u njemu golubovi najpitomiji? Ovo su samo neka od pitanja na koje ne znamo odgovor, a tiču se Meze.

Nigdje se ne spominje podatak da je bio oženjen, mada na poleđini jedne fotografije stoji napisano: «Supruga i dijete S.M.» ali odmah pored je veliki znak pitanja. Bilo bi gotovo nemoguće dijeliti ljubav i energiju, kad je bila usmjerena samo na jednu stranu: upoznati, prikupiti, sačuvati što više, što raznovrsnije i rjeđe. I sve je bilo podređeno tom cilju.

Napustivši Budimpeštu, u Parizu počinje raditi kao prodavač novina. Pere posuđe u restoranima i vrlo brzo počinje raditi posao konobara u pariškim hotelima. Čini se da je Mezo birao i mijenjao zaposlenje vođen impulsom kolekcionara. Bilo je potrebno uvijek biti na izvoru, slobodan za putovanja, nevezan porodičnim ili drugim vezama, koje bi ograničavale ili na bilo koji način sputavale neumornog putnika u njegovim nakanama. Putujući, sklapao je poznanstva sa ljudima sličnih interesovanja koji su mu stalno slali nove primjerke jelovnika, kojima se uvećavala kolekcija i sreća ovog čovjeka. Mezo je, najvjerojatnije, najveći kolekcionar jelovnika na svijetu.

Zbog njih je bio spreman «prepješačiti» centralnu i sjevernu Afriku, Japan, Rusiju. Došao je i do perzijskog cara od kojeg je na poklon dobio rijetke primjerke jelovnika. Nošen željom za posjedovanjem rijetkih i neobičnih jelovnika, Mezo je obećao brak dvorkinji sa ruskog dvora, kako bi došao u posjed jelovnika sa svećenog ručka povodom krunisanja ruskog cara. I to su sigurno najljepši i najneobičniji jelovnici do kojih je uspio doći; veliki, bogati i moćni kao i carska Rusija tog vremena.

Nasuprot njima, u ovoj kolekciji nalaze se primjerci elegantnih i prefinjenih jelovnika kao onaj kojim se služila francuska glumica Sara Bernar, datiran 21.9.1911. ili primjerak jelovnika pravljenog povodom osamdesetog rođendana cara Franje Josifa. Pomenula bih još trodimenzionalne jelovnike u obliku jajeta, jabuke. Sa ponosom ističem da sarajevski jelovnici ljepotom dizajna i atraktivnošću nimalo ne zaostaju za evropskim jelovnicima tog vremena.

Kada smo počeli gubiti korak sa Evropom, ostavljam drugima u razmatranje. Nama ostaje činjenica da je Mezo prenio dio te Evrope u Sarajevo i tu ga zauvijek ostavio.

Oko 4000 jelovnika, različite starosti, porijekla i namjene čini samo dio sveukupne kolekcije koju je Mezo 1961. godine, uz simboličnu novčanu naknadu, predao Muzeju grada Sarajeva. Pored jelovnika, u zbirci se nalaze umjetničke slike, primjerci porculanskog posuđa, satovi, oružje, dijelovi namještaja, fotografije, pa čak i kutije šibica, ti gotovo bezvrijedni, potrošni predmeta, koji u kolekciji Istvane Meze dobijaju poseban značaj s obzirom na brojnost, starost, porijeklo i poruku sa pojedinih primjeraka. Posmatrajući više od 450 komada sakupljenih šibica, vraćamo se u vrijeme značajnih sportskih natjecanja, saznajemo kako je «Borac» iz Travnika reklamirao svoje proizvode prije četrdeset i više godina, koji je detrdžent tada bio najpopularniji ili koja je marka radio aparata tada bila hit. Danas, u vremenu računara i divovskih plakata ove reklamne poruke djeluju prevaziđeno, nemoćno - kao i predmeti na kojima su odštampani. Ali tako jasno ocrtavaju duh vremena u kojem su nastali, njegove vrijednosti i specifičnosti, a to su kategorije na koje muzejska djelatnost računa. Snaga muzeja leži u mijenjanju percepcije i izazivanju emocija, empatije - mnogo više nego u usađivanju novih činjenica.

Devet godina poslije njegove smrti, sudskom odlukom Mezeova zaostavština je dodijeljena njegovim sestričnima koje su živjele u Mađarskoj. Kada su otvorena vrata prostorije u kojoj su se čuvale Mezeove stvari konstantovano je da je gotovo sve propalo usljed vlage i neadekvatne brige. Samo je numizmatička zbirka zadržala vrijednost i ponuđena je na prodaju.

Kao da je pretpostavio kakva bi sudbina mogla zadesiti njegovu kolekciju Mezo ju je na vrijeme predao u sigurne ruke. Nažalost, ni Muzej kao ustanova koja prije svega treba da prikuplja i adekvatno čuva, pa tek onda da obrađuje i izlaže bogatstva koja se nalaze u njemu, nije bila u stanju do kraja ispoštovati ove osnovne, muzeološke principe. Već više od 45 godina zaostavština Istvana Meze «leži» u Muzeju Sarajeva nedostupna onima kojima je namjenjena i poklonjena. Istina, davne 1961. godine, kada je Zbirka «ušla» u Muzej napravljena je izložba na kojoj se mogao vidjeti dobar dio onoga što je Mezo sakupio i poklonio Sarajevu. I još u par navrata Sarajlije su mogle vidjeti dio Mezeove kolekcije, ali nikada u cjelini, sređenu i adekvatno muzeološki obrađenu, a mnogi od njih su bili itekako zainteresovani za život i djelo ovog čovjeka. Među njima ima još onih koji se sjećaju «kralja golubova» sa prepoznatljivom francuskom kapom, kariranom košuljom i obaveznom leptir mašnom i njegovog druženja sa omiljenim pticama.

Priča o Istvanu Mezi bi bila nepotpuna da se ne pomene još jedna velika ljubav ovog zanimljivog čovjeka. Ljubav prema golubovima. Želeći objediniti te dvije velike strasti Mezo je svoju kolekciju htio predati Društvu za zaštitu pernatih životinja, ali takvo udruženje u Sarajevu nije postojalo.

Još za svog života, Mezo je bio atrakcija, naročito strancima koji su posmatrali svakodnevni ritual hranjenja golubova upotpunjen mnogobrojnim poljupcima. Svaki dan, bez obzira na vrijeme i njegove ćudi, Mezo je tačno petnaest minuta do dvanaest sati izlazio da nahrani ptice, koje su ga prepoznavale i slijetale mu na ruke i ramena.

Interes građana ovog grada dokazuju i mnogobrojni novinarski članci napisani još za vrijeme života, a naročito nakon smrti velikog kolekcionara kada se javila ideja o postavljanju spomenika na mjestu gdje je Mezo živio, Titova ulica br. 37, preko puta legendarne kafane «Park». Dubrovački kipar, Marjan Kocković, bio je spreman besplatno uraditi skulpturu u prirodnoj veličini ali na žalost do realiziranja ove ideje nikada nije došlo. Da je spomenik napravljen, vjerujem da nikad ne bi bio usamljen. Mezeovi golubovi to ne bi dozvolili...

Također mislim da je to bio i dug prema čovjeku koji je sav svoj imetak i energiju ulagao u ono što je postalo opšte dobro ovog grada. Kao što je sam Mezo bio njegovo prepoznatljivo obilježje. Na onima iza njega je da to ostane zauvijek...

O NEKIM ASPEKTIMA OBILJEŽAVANJA HISTORIJSKIH DOGAĐAJA
I LIČNOSTI SARAJEVA (U PROŠLOSTI I SADAŠNJOSTI)

SOME REFLECTIONS ON MARKING HISTORICAL EVENTS AND
PERSONALITIES OF SARAJEVO (PAST AND PRESENT)

Abstract

"We know how to speak many falsehoods that resemble real things, but we know, when we will, how to speak true things." (HESIOD)

We are all travellers in time, able to go back and forth in the past, skipping certain periods, returning to others - but there is no point in avoiding the truth, in erasing the truth of the 1365 days of the siege and defence of Sarajevo, without water, power or food.

Why do we keep quiet? It is a proven fact that a few, very poorly armed people can hold out against a much more powerful aggressor when they know what they are fighting for and are willing to make immense sacrifices in order to survive, even when the aggression initiated by Belgrade and Zagreb was backed by certain great European powers.

There are no objective grounds for this heroic, superhuman struggle to be swept under the carpet, for the experience that could be gained from the successful struggle for the survival of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo and the Bosniacs in such circumstances should set an example.

Sarajevo is a fascinating example in our historiography of how the history of urbanism and the cultural history as a whole of this city, revealed in the names of its streets, squares, parks, bridges and other features, was sidelined until the aggression against the state of Bosnia and Herzegovina began.

Sažetak:

«Mi moramo kazati mnogo ispjevanog stvarnosti sličnog, a mi znamo također, kad hoćemo objaviti istinu.» (HESIOD)

Svi smo mi putnici kroz vrijeme koji mogu ići kroz prošlost unaprijed i unazad, preskakati neke periode, na neke se vraćati, ali je nerazumno bježati od istine, brisati tu istinu iz 1365 dana opsade i odbrane Sarajeva, bez vode, struje, hrane...

Zašto šutimo? Potvrđeno je da i jedan brojčano mali i veoma slabo naoružan narod može da se suprostavi nekoliko puta jačem agresoru, svjestan ciljeva za koje se bori i spreman da se žrtvuje da bi opstao, pa i u slučaju kada su agresiju iz Beograda i Zagreba podržavale i neke velike evropske sile. Nema objektivnog opravdanja da se ovakva herojska, nadljudska borba prešućuje, jer iskustva koja bi trebalo stjecati na njima, mogu i trebalo bi da budu primjer kako se i u kakvim uvjetima uspješno vodila borba za opstanak države Bosne i Hercegovine, Sarajeva i Bošnjaka. Sarajevo predstavlja zanimljiv primjer u našoj historiografiji kako se do početka agresije na državu Bosnu i Hercegovinu minimizirala i negirala historija urbanizma, i cjelokupna kulturna historija ovog grada, u pogledu naziva ulica, trgova, parkova, mostova i drugih obilježja.

Dokumentarno zagwarantirana starost mreže ulica i trgova Sarajeva je 554 godine, sa šest karakterističnih historijskih razdoblja, koji su značajno utjecali, svaki na svoj način, na izgradnju grada, ulica i trgova:

1. Osmansko razdoblje (1462. - 1878. → 416 godina);
2. Austrougarsko razdoblje (1878. - 1918. → 40 godina);
3. Stara Jugoslavija (1918. - 1941. → 22 godine);
4. Okupaciono razdoblje (1941. - 1945. → 4 godine);
5. Socijalistička Jugoslavija (1945. - 1992. → 47 godina);
6. Država Bosna i Hercegovina (od 1992. godine).

Određivanje naziva ulica živi u svim civiliziranim gradskim naseljima svijeta i odvija se negdje po nepisanim, a negdje i po pisanim zakonima. U Sarajevu je poslije 1945. godine, bila propisana djelatnost kao i obaveza regulirana zasebnim zakonskim aktima, a briga o nazivima ulica je bila u općinskim nadležnostima. Narodna skupština FNRJ je 1953. godine, donijela Preporuku o davanju imena mjestima, ulicama, ustanovama i drugome. Prekinuto je s tradicijom davanja imena po živim ličnostima, osim imena Maršala Tita. Tako smo imali gradove: Titov Drvar, Titov Veles, Titovo Užice, Titograd, Titova Mitrovica, pa Titove rudnike, ulice, brodove, ostrva, avione, do naziva i države Titova Jugoslavija. Skupština SR Bosne i Hercegovine je prilagodila svoje ustavne odredbe iz 1948. godine, novim odredbama o nazivima ulica i mjesta iz 1964. godine.

Od 1970. godine, nadležnosti o nazivu ulica i trgova od općina preuzima Skupština grada Sarajeva. Formiranjem Kantona Sarajevo 1997. godine, te nadležnosti preuzima Skupština Kantona Sarajevo, uz djelovanje općinskih komisija, odnosno kantonalne Komisije za obilježavanje i njegovanje historijskih događaja i ličnosti.

Ulice Sarajeva od postanka grada do danas, predstavljaju bogat i zanimljiv materijal za historičare, etnologe, etnografe, sociologe, politologe kao i za druge naučne discipline. Ulice svakoga grada su živo biće svoje vrste i rađaju se, razvijaju se, ali nikada potpuno ne umiru, ali se to dešavalo u Sarajevu, isključivo u ideološkim prilikama.

Vrijeme od prohujalih 554 godine, je vrijeme ono isto, koje sve gradi i razgrađuje, koje je ovdje ipak danas, naredalo preko 1400 ulica i trgova. U nazivima ulica minulih epoha, ulice su trebale da predstavljaju spomenike autohtone jezične, etnološke i kulturne historije Sarajeva, da potiču poštovanje građana i da pobude brigu da se to očuva, a ne ideološke nazive, posebno sa obilježjem srpskog velikodržavlja s ekspanzionističkim interesima ka nestanku države Bosne i Hercegovine i Bošnjaka.

Institucija naziva ulica i trgova je podložna procesu promjena u zavisnosti od ideoloških, socioloških uvjeta pojedinih historijskih epoha, odnosno društvenih i državnih uređenja. Analizom je utvrđeno, da je blizu jedne polovine ulica iz osmanskog razdoblja do početka srbcnogorske agresije na Sarajevo 1992. godine, izgubila prvobitna, izvorna imena. Zanimljiv je, i upadan podatak o velikom broju naziva koji su promijenjeni u razdoblju socijalističke Jugoslavije. Tada su ukinuti dotadašnji izvorni, stari nazivi i dati novi nazivi ulica, odnosno, pristupilo se sistematskom pokrštavanju naziva ulica, trgova i parkova.

U tadašnjim nazivima po ličnostima dominirali su nazivi po nosiocima radničkog pokreta, učesnicima NOR-a i slično, koji nisu iz Sarajeva i Bosne i Hercegovine. Oni su bili zastupljeni u oko 40% svih naziva ulica u Sarajevu. Broj kulturnih i znanstvenih radnika, u nazivima ulica grada je bio zastupljen sa svega 6,40%. Još je poraznija činjenica od ukupno 42 naziva ulica je tek 15 ličnosti sa polja kulture i znanosti bilo iz Sarajeva i Bosne i Hercegovine.

U nazivima ulica i trgova u Sarajevu dominirali su srpska i crnogorska imena sa oko 50%. Socijalističko razdoblje Sarajeva, (koje je trajalo oko 47 godina), u odnosu na osmansko razdoblje, (koje je trajalo 416 godina), predstavljeno je sa preko 40% naziva ukupnog broja

ulica i trgova u Sarajevu.

Studioznom analizom naziva ulica i trgova u Sarajevu do 1992. godine, primjetno je minimiziranje i negiranje Sarajeva, Bosne, Bošnjaka i islama, i zato prezentiram te nazive:

1. Dobrovoljačka
2. Hajduk-Veljka
3. Kosovska
4. Miloša Obilića
5. Nemanjina
6. Njegoševa
7. Vojvode Stepe Stepanovića
8. Stevana Sindelića
9. Valjevska
10. Vuka Karadžića
11. Jovana Cvijića
12. Starine Novaka
13. Uskočka
14. Vojvode Radomira Putnika
15. Park cara Dušana
16. Veselina Masleše i druge.

Naša novija historija je potvrdila da su Bošnjaci mučeni, ubijani u logorima, zatvorima, u vlastitim domovima, na poslovima, u školama, upravo od hajduka, vojvoda, uskoka, srpskocrnogorskih dobrovoljaca i drugih. Naši susjedi su potvrdili da su nasljednici svojih gore navedenih predaka, da u njima inkvizicija živi, i to je dokaz da se historija ponovila, jer su se ustvari, ljudi ponovili.

U novijoj historiji promijenio se oblik inkvizicije, a suština je ostala ista. Agresori iz susjednih država prihvatili su ulogu inkvizitora, a Bošnjaci ulogu žrtava i ugnjetavanih. Od srednjovjekovlja do danas, čini mi se, sve je ista pozorišna predstava, samo se kostimi mijenjaju (križari, hajduci, uskoci, četnici, ustaše...), samo su iste žrtve Bošnjani, Muslimani, Bošnjaci. Svijet i Evropa iz publike i dalje mirno gledaju, a Bošnjaci i na početku trećeg milenija, učeci na vlastitim greškama, utvrđuju lekcije iz vlastite historije.

PROBLEM RACIONALNOG SAGLEDAVANJA HISTORIJSKIH DOGAĐAJA I LIČNOSTI U OPSADI I ODBRANI SARAJEVA (1992.-1995.)

Sarajevo je posebno važno danas, kada su i poslije 15 godina genocida nad građanima, prisutne manipulacije historijom, evidentne laži, neistine i drugo, kao npr.o tzv. «stradanju 5000 Srba u Sarajevu od strane Bošnjaka». Nisu to samo pokušaji obrnutih teza ko je stradao u opkoljenom Sarajevu, to su pokušaji da se historija ispravi perom i državnom politikom iz Beograda, jer oni su to po tradiciji i prakticirali.

Na osnovu raspoložive dokumentacije različite provenijencije naučno je utvrđeno i dokazano, da je izvršeno protjerivanje, egzodus i odisejada Bošnjaka na kraju XX stoljeća, ali je nažalost to još uvijek opijum za srpske historiografe o tzv. «četničkom herojstvu».

Svaka generacija, svako pokoljenje ima svoj zadatak. I mi Bošnjaci, imamo svoj zadatak, jer imamo naša mezarja, hiljade muhadžira, invalida, siročadi i udovica čija su naselja pretvorena u zgarišta, te danas bez krova nad glavom lutaju i traže hljeba.

Rezultat Dejtonskog mirovnog sporazuma je Bosna i Hercegovina podijeljena na srpski entitet sa nazivom Republika Srpska, i bošnjačko-hrvatski entitet oličen u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Ipak, Bosna i Hercegovina je danas ponovo država, i to samostalna država, prvi put nakon

pada Bosanskog kraljevstva 1463., dakle nakon punih 529 godina življenja u sastavu dva carstva i dvije Jugoslavije.

Sarajevo je teško stradalo za vrijeme posljednje agresije i četverogodišnjeg granatiranja i snajperisanja njegovih kvartova i ulica sa okolnih planina. U klasičnoj srednjovjekovnoj opsadi (dugoj 1322 dana) ubijeno je oko 16 hiljada ljudi, uglavnom civila, žena i čak 1600 djece, neselektivno devastirano na hiljade stambenih, poslovnih, vjerskih i drugih objekata neprocjenjive kulturno-historijske vrijednosti.

Sarajevo danas, usprkos svemu, živi multinacionalno i multikulturarno, kao i uvijek, nakon svega - bez mržnje. Uz to, obogaćeno ambasadama, poslovnim predstavništvima, kulturnim ustanovama, ljudima svih boja i religija, koje su se oduvijek susretale u ovome gradu sretnog života u različitosti.

Bitka za opstanak države Bosne i Hercegovine i Bošnjaka još traje i vodi se kroz institucije, a naša je obaveza da to realiziramo projektima «Da se ne zaboravi i nikada ne ponovi». Nažalost, mi ne vraćamo dug onima koji su nas tokom agresije sačuvali od istrebljenja i progona. Mi smo brzo zaboravili imena viteških i slavni naših sinova, što potvrđuje i činjenica da u Sarajevu imamo svega 3-4% naziva ulica, spomen obilježja i drugo što nas podsjeća na njihovo herojstvo, odbranu države Bosne i Hercegovine i Sarajeva (1992.-1995.).

Sama inicijativa da se dio Titove ulice u centru Sarajeva dodijeli prvom predsjedniku Republike Bosne i Hercegovine i vrhovnom komandantu oružanih snaga R BiH, rahmetli Aliji Izetbegović, dočekan je "na nož" posebno od Bošnjaka. Ovo je dovoljan primjer kako se odnosimo prema našem narodno-odbrambenom i oslobodilačkom ratu (1992.-1995.), prema tekovinama naše borbe. Ovo je primjer kako političari ne žele da ispune želju najmanje 80% Bošnjaka da se dio ulice Maršala Tita preimenuje u ime Alije Izetbegovića, i primjer odstupanja od tradicionalne historije, negiranja naše oslobodilačke borbe, identiteta.

Nije iznenađujuće što srpski političari iz Republike Srpske kao npr. Nikola Špirić, traže ukidanje naziva ulica: Patriotske lige, Branilaca Grada, Zelene Beretke, Mladi Muslimani, Zlatnih ljiljana i druge. Budimo istinski ponosni na navedene ulice, da nije bilo Patriotske lige, Zelenih Beretki, Branilaca Grada i Zlatnih ljiljana ne bi bilo ni Bosne, ni Sarajeva, ni Bošnjaka...

Bošnjaci i drugi narodi moraju biti ponosni na naša spomen-obilježja na Markalama, Ferhadiji, Žuči, Dobrinji, na nazive ulica naših vitezova: Safeta Hadžića, Envera Šehovića, Zaima Imamovića, Dine Magode, Vinka Šamarlića, Čedomira Domuza, Ene Šakića, Ramiza Salčina, Fadile-Žute Odžakovića, Mehe Porobića, Smaila Šikala, Safeta Isovića, Safeta Zajke, Emira-Čarlija Bogunića, Igora Pavlovića, Hašima Spahića, Mustafe-Talijana Hajrulahovića, Kurta Šorka, Želimira Vidovića, naših intelektualaca: Atifa Purivatre, Avde Sućeske, Ibrahima Tepića, Alije Isakovića, Muhsina Rizvića, Mehmedalije Bojića, Kasima Begića, Vitomira Lukića, i mnogih drugih zvučnih imena, do Davorina Popovića i Mirze Delibašića.

HISTORIJSKA ISTINA O ODBRANI SARAJEVA I DRŽAVE BOSNE I HERCEGOVINE

Niko ne može bošnjačkom narodu negirati pravo na istinsku historiju. Samo postojanje Bošnjaka do danas, određuje mu i historijski razvoj. Mi smo svjesni, da do danas ni historija, ni kultura, ni običaji Bošnjaka u Bosni i Hercegovini nisu adekvatno obrađeni u našim udžbenicima. Još uvijek Bošnjaci u udžbenicima nemaju realan osnov za prepoznavanje i poistovjećivanje sa vlastitom kulturom. Do početka agresije 1992. godine, srednjoškolski udžbenici iz nacionalnih disciplina nisu pisani po bosanskohercegovačkim programima pa su se Bošnjaci suočavali sa pritiskom asimilacije i nacionaliziranja u Srbe i Hrvate. Nažalost, i danas je slična situacija u gradovima sa dominantnim srpskim ili hrvatskim stanovništvom, gdje su u upotrebi udžbenici iz susjednih država.

U prijeratnim čitankama za osnovne škole od prvog do četvrtog razreda, prezentirani podaci pokazuju zastupljenost Muslimana 2%, zastupljenost Hrvata 7%, zastupljenost Srba 62%. U

imenima zastupljenost 4% muslimanska, 7% hrvatska i 52% srpska.

Danas, svijet i Evropa u udžbenicima nacionalnih predmeta u Bosni i Hercegovini promoviraju demokratske vrijednosti i toleranciju na užtrb i štetu većinskog stanovništva Bošnjaka. Poznato je, da naši učenici i studenti znaju mnogo više iz historije Francuske, Engleske ili Rusije nego što znaju o državi Bosni i Hercegovini. Postavlja se opravdano pitanje: zašto naša mladost mora više znati o Srbiji, Hrvatskoj ili Evropi nego o vlastitoj državi Bosni i Hercegovini?

Primjećen je sve veći interes mladih u Bosni i Hercegovini za osvjetljavanjem određenih aspekata naše najnovije historije, posebno perioda agresije na Bosnu i Hercegovinu (1992.-1995.). Zašto Vijeće Evrope i OHR ne žele istinu u našim udžbenicima? Zašto se skriva istina s kraja XX stoljeća, dokumenti, činjenice, iskazi očevidaca? Zašto se plaše istine? Evropa bježi od istine u Bosni i Hercegovini zbog svoje odgovornosti. Zašto se naša historija u udžbenicima završava sa krajem Drugog svjetskog rata?

Genocid nad Bošnjacima na kraju XX stoljeća, je najveći u Evropi poslije Drugog svjetskog rata. Agresor je pred očima te Evrope («koja nas uči historiji»), ubijao civile, silovao, klao, palio i radio druge zločine. Vjerujem da svijet i Evropa ne mogu izbrisati genocid i golgotu stradanja Bošnjaka iz memorije bošnjačkog čovjeka dok god on postoji...

Poznato je, da sve što se jednom desi ne mora se nikada ponoviti. Ali sve što se desi dva puta, desit će se sigurno i treći put. Razmislite Bošnjaci koliko smo mi puta genocide doživljavali!

Analizom udžbenika iz nacionalnih predmeta pisanih do početka agresije na Bosnu i Hercegovinu, uočljivo je da agresija na državu Bosnu i Hercegovinu i zločini izvršeni nad Bošnjacima ne pripadaju sferi slučajnosti, presedanima ili produktima historijske stihije. Potvrđeno je da se može pratiti kontinuitet agresije Srbije na Bosnu i Hercegovinu i Bošnjake od srednjovjekovlja do danas.

Uprkos pojavi svakovrsnih napisa o historiji Bosne i Hercegovine i Bošnjacima, još uvijek nedostaje svjetlost na tamnim naslagama naše prošlosti a posebno novije historije i razdoblja agresije (1992.-1995.) sve ono što se ne zapiše brzo se i zaboravi.

ZAKLJUČAK

Tekovine naše narodno-odbrambene i oslobodilačke borbe protiv fašizma na kraju XX stoljeća moramo sprovoditi kroz obilježavanje značajnih događaja, datuma i ličnosti iz perioda opsade i odbrane Sarajeva (1992.-1995.), kroz nastavne planove i programe iz nacionalnih predmeta našeg obrazovanja i drugih sličnih metoda.

Postavlja se pitanje, zašto i dalje učimo historiju obmane, laži, licemjerstva i hipokrizije? Da li nas Vijeće Evrope i OHR sa našim trenutnim obrazovanjem uvode u nešto što je u prošlom sistemu propalo i uzrokovalo raspad SFR Jugoslavije?

Ukoliko ukinemo istinu o našoj herojskoj i oslobodilačkoj borbi za opstanak Sarajeva, Bosne i Hercegovine i Bošnjaka, nastavnici, predavači i naučnici iz nacionalnih predmeta ne mogu našoj mladosti pričati o istini, pravdi, vjeri, moralu i ljubavi. Bošnjacima i našoj mladosti je dobro poznato iz prošlosti i sadašnjosti ko su četnici i ustaše, čija je krv natapala svaki grumen zemlje Bosne i Hercegovine, a to potvrđuju naši mezaristani, naše masovne grobnice, naši invalidi i spomen-obilježja. Ne dozvolimo kroz nove nastavne planove i programe i udžbenike nacionalnih predmeta, kao i drugih metoda i sredstava, početak novog genocida - poslije genocida nad Bošnjacima.

Sudeći po trenutnom stanju, uspomene na branioc Sarajeva tokom agresije na državu Bosnu i Hercegovinu (1992.-1995.), kroz nazive ulica, spomen-obilježja, udžbenike nacionalnih predmeta, filmove, seminare, simpozije i posjete značajnim događajima, stanje je zabrinjavajuće. Bošnjaci «teško se odriču starog, a još teže prihvataju nešto novo». Uglavnom, gdje su oni većina u Federaciji Bosne i Hercegovine, tu ima naziva ulica i spomenika različitih historijskih epoha, konfesija i nacija, dok u drugim dijelovima zemlje, gdje su Srbi i Hrvati

dominantni, gotovo svi nazivi su jednonacionalni, prijeratni (politički neadekvatni) izbrisani i ulice nose nazive ratnih zločinaca.

Ostaje i dalje otvoreno pitanje, poslije tolikih genocida nad Bošnjacima u minulim epohama, zar nismo zaslužili «Muzej genocida nad Bošnjacima», da se centralna saobraćajnica u Sarajevu nazove po imenu prvog Predsjednika Republike Bosne i Hercegovine i vrhovnog komandanta Oružanih Snaga Republike Bosne i Hercegovine Alije Izetbegovića i ulicu Armije Bosne i Hercegovine?

VIRTUALIZACIJA I VIZUALIZACIJA U MUZEJSKOJ DJELATNOSTI

VIRTUALIZATION AND VISUALIZATION IN THE WORK OF MUSEUMS

Abstract

This paper sets out in brief the potential for the use of computer technology, in particular virtualization and visualization, in museums, both for virtual visits by art lovers and by students for offline and online learning, both in site using pre-prepared CDs and the like, and for distance learning via the internet.

Keywords: e-learning, museum, museum work, visualization, virtualization, distance learning, in site.

Sažetak

U ovom radu je u kratkim crtama predstavljena mogućnost korištenja kompjuterske tehnologije, posebno virtualizacije i vizualizacije u muzejskoj djelatnosti, kako za virtualne posjete zainteresiranih ljubitelja umjetnosti, tako i za studentsko offline i online učenje, odnosno učenje "in site" (na mjestu učenja odnosno putem unaprijed pripremljenih CD-ova i sl.) kao i za učenje na daljinu (distance learning - putem interneta)

Ključne riječi: e-learning, museum, muzejska djelatnost, vizualizacija, virtualizacija, učenje na daljinu, in site.

I. INTRODUCTION - UVOD

Primjena kompjutera, kompjuterske grafike, kompjuterske vizualizacije i virtualizacije u muzejskoj djelatnosti ima višestruku namjenu. U ovom radu ograničit ću se na primjenu vizualizacije i virtualizacije kod virtualnih posjeta muzejima i kod studentskog i đlačkog učenja na daljinu.

U SAD-u je prije par godina planom školstva ukinuto sve osim esencijalnih predmeta, odnosno matematike, domaćeg jezika, stranog jezika i prirodnih disciplina.

Pokazalo da se, umjesto napretka u tim disciplinama, počeo dešavati nazadak. Stoga je, početkom godine, ponovo ekperimentalno uvedena umjetnička grupa predmeta u pojedinim školama, a ekperimentalno su virtualne posjete muzejima uvedene i u obdaništima. Već nakon par mjeseci su se desila primjetna poboljšanja u esencijalnoj grupi predmeta.

II. UPOTREBA KOMPJUTERA U NAVEDENIM OBLASTIMA

Da bi predmeti postali što interesantniji, pa čak i predškolskoj djeci, svi "umjetnički" predmeti se poučavaju isključivo pomoću kompjutera. Posebno mjesto zauzima virtualizacija i vizualizacija posjete muzejima. Naime, polaznici imaju mogućnost da pomoću računara, uz par pomaka mišem "obidu" muzejske postavke i detaljnije sagledaju iste, nego da ih fizički obilaze u grupi posjetilaca. Polaznici su u mogućnosti da virtualnim putem "podignu eksponat", okrenu ga i pogledaju iz raznih uglova, što u realnom okruženju ne smiju ni pomisliti. Na taj način se za sat vremena može obaviti detaljna posjeta muzeju udaljenom više hiljada kilometara.

III. UČENJE NA DALJINU

Također, ovo je posebno pogodno za studente i "učenje na daljinu". Studentu su dostupni razni svjetski muzeji i eksponati, kao i detaljno proučavanje artefakta, što posebno dolazi do izražaja kod studenata arheologije. Osim virtualnih zbirki na CD-ovima i DVD-ovima koji su dostupni već nekoliko godina, u zadnje vrijeme su dostupne i "žive snimke" postavki kojima pristupamo u "real time" putem interneta.

Čak šta više, neki univerziteti obavljaju online ispite iz arheologije i muzeologije putem interneta.

Smatram da bismo veoma mnogo mogli unaprijediti muzejsku djelatnost i "stvoriti ljubav" među mladim ljudima prema toj djelatnosti obilaskom pojedinih škola, odnosno umjesto dovođenja grupe đaka u muzej, da im odemo "na noge" i pomoću kompjutera i projektoru "provedemo" kroz najznačajnije zbirke.

Prema svjetskim iskustvima to bi pobudilo đake i studente da krenu i u "live" posjete, odnosno posjete uživo, prvo putem interneta, a zatim i dolaskom na lice mjesta.

Navedenu virtualizaciju je iznimno lahko pripremiti snimanjem objekata širokouganim objektivom. U elektronskom prilogu su date virtualizacije nekih turskih muzeja i džamija, a ukoliko ne dobijete elektronsku verziju časopisa, onda iste možete vidjeti na slijedećim linkovima:

<http://www.3dmekanlar.com/sites.html>

Web stranica turskih virtualnih sajtova

<http://www.louvre.fr/llv/commun/home.jsp?bmLocale=en>

Web stranica muzeja Louvre u Parisu na kojoj se nalaze virtualni sadržaji

http://www.virtualmuseum.ca/English/index_flash.html

Web stranica virtualnog muzeja Canade

<http://www.ieee-virtual-museum.org/>

Web stranica IEEE muzeja, odnosno muzeja tehnike svjetskog udruženja inženjera

Isprobajte, i oduševit će te se. Ukoliko ste već ranije, uživo posjetili te objekte, zapitajte se da li ste tada vidjeli i 10% ovoga što možete vidjeti ovdje.

IV. CONCLUSION - ZAKLJUČAK

Koliko god neki smatrali muzejsku, a posebno arheološku djelatnost, dalekom od kompjutera i njihove primjene, i koliko god im se „gadilo“ kompjuteriziranje iste, ne možemo zanemariti neophodnost uvođenja virtualizacije i vizualizacije u ovu djelatnost.

Ukoliko stručnjaci iz navedenih oblasti i ne vide ostale koristi, sigurno će primjetiti da se na ovaj način bolje „čuvaju“ eksponati i vrijedni artefakti. Budući mladi stručnjaci će mnogo „ljepše“ gledati na kompjuterizaciju, jer već i učenje obavljaju pomoću iste

V. REFERENCES - LITERATURA

Musée du Louvre -

<http://www.louvre.fr/llv/commun/home.jsp?bmLocale=en> - 2005

CHIN -

http://www.virtualmuseum.ca/English/index_flash.html - 2007

IEEE -

<http://www.ieee-virtual-museum.org/> - 2007

Nurris.com

<http://www.3dmekanlar.com/sites.html> - 2007

U literaturi nisu navedeni tekstualni radovi autora, jer isti nisu ni korišteni, obzirom da ih i nema mnogo napisanih - jer je ovo nova oblast nauke.

DOPRINOS ZDRAVSTVENIH RADNIKA JEVREJSKOG PORIJEKLA RAZVOJU ZDRAVSTVENE DJELATNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI

Abstract:

Jewish health-care workers in Bosnia and Herzegovina have had a very constructive and positive impact on the organization of health-care activities in times of emergency and war in order to deal with the many health problems facing the country, and in particular the range of contagious and non-contagious diseases. Both qualified and semi-skilled health-care workers passed on their knowledge to their descendants and successors.

They occupied leading positions in many eminent health-care institutions, and were highly effective in leading teams of field workers to eradicate contagious diseases in Bosnia and Herzegovina. For centuries, particularly during the Ottoman period, the Jews were in a sense an international factor, forming a link between Bosnia and Herzegovina and the rest of the world, especially the West, from Italy to Holland and beyond.

They have been prominent as an urban element in economic life and development at all times from the Ottoman period through the Austro-Hungarian and Yugoslav periods to this day. It was they who provided Bosnia and Herzegovina with its first academically-trained citizens in various fields: the natural sciences, law, medicine, pharmacology, dentistry, and every aspect of health-care. Their involvement in science and the arts has also been of outstanding importance, from founding the first cultural and artistic societies to their vital contribution to the development of progressive thought as a whole in Bosnia and Herzegovina.

Sažetak:

Zdravstveni radnici Jevreji u Bosni i Hercegovini djelovali su izuzetno konstruktivno i pozitivno u organizaciji zdravstvene djelatnosti u vanrednim situacijama i u ratu u cilju rješavanja brojnih zdravstvenih problema, prije svega zarazanih i nezaraznih bolesti.

Pored školovanih, djelovali su i priučeni zdravstveni radnici koji su svoje znanje prenosili na svoje potomke i nasljednike.

Zauzimali su rukovodeća mjesta u mnogim eminentnim zdravstvenim ustanovama i vrlo uspješno rukovodili terenskim ekipama u eradikaciji zaraznih bolesti u Bosni i Hercegovini.

Možemo konstatovati da su Jevreji bili u dugom periodu a posebno za vrijeme Otomanskog carstva, u neku ruku internacionalni faktor povezivanja ove sredine sa svijetom, posebno sa zemljama Zapada, od Italije do Holandije, pa i mnogo dalje. Izrazito je njihovo učešće kao urbanog elementa u ekonomskom životu i razvoju u svim periodima, od otomanskog, preko austrougarskog i jugoslovenskog razdoblja pa do danas. Bosansko-Hercegovačkoj sredini dali su prve akademske obrazovane građane na raznim područjima:

u privrednim naukama, pravu, medicini, farmaciji, stomatologiji, odnosno zdravstvenoj kulturi u svim segmentima. Njihovo učešće u nauci i umjetnosti bilo je izuzetno značajno, od osnivanja prvih kulturno-umjetničkih društava koja su počinjala sa radom, do izuzetnih doprinosa razvoju ukupne progresivne misli u Bosni i Hercegovini.

Jevreji su u Španiji živjeli više od hiljadu godina. U Bosnu i Hercegovinu su počeli dolaziti početkom šesnaestog stoljeća, nakon progona iz Španije 1492. godine, za vrijeme uprave Ferdinanda I i Izabele Kastiljske.

Dolazili su sa zapada u Dubrovnik, a od tamo emigrirali u Bosnu i Hercegovinu. Drugi su dolazili sa sjeverne strane i zovu se Eškenazi. Iako su okrutno protjerani oni su sa sobom ponijeli

običaje i navike, jezik i romanse koje su im na padinama bosanskih planina dočaravali ljepotu nekada zlatne Kordove i mirisne obale tihe rijeke Tajo (**Elazar S.** usmena predaja). Uz taj folklor ponijeli su i knjige iz kojih su učili, pored ostalog i medicinsku literaturu koja je bila pisana na hebrejskom, latinskom i orijentalnim jezicima.¹

Pretpostavlja se da je oko 300.000 Jevreja prešlo granicu Španije i pošlo u nesigurnu budućnost. Oko 100.000 njih našlo se unutar Otomanskog carstva. Za vrijeme prvih sultana, a i kasnije, u moćnoj Otomanskoj državi, prema Jevrejima je postojao veoma liberalan stav. Neki od sultana su ih angažovali i kao svoje osobne ljekare ili diplomate.

Ipak, gonjeni nuždom da očuvaju svoju egzistenciju počeli su se postepeno širiti po cijeloj teritoriji carstva, pa tako doseljavaju i u Bosnu i Hercegovinu. U početku su dolazili pojedinačno, mlađi i sposobniji, a potom sa porodicama, tako da tu i danas žive neki od potomaka tih pionira.

Jevreji su, iako malobrojni, dali veliki doprinos humanističkom, kulturnom i ekonomskom razvitku mnogonacionalne zajednice u Bosni i Hercegovini. Sa sobom su donijeli tekovine bogate kulture i civilizacije iz Španije, te cijelog svog milenijskog naslijeđa. Jevreji Sefardi, donijeli su sa sobom španski jezik kojim su najčešće govorili u međusobnoj komunikaciji i u porodici, kod nas poznat kao Ladino. Mnogo kasnije sa sjevera, sa Austro-ugarskom upravom, u Bosnu i Hercegovinu dolazi i znatan broj obrazovanih stručnjaka Jevreja koji se zovu Aškenazi.

Prema dr. Gluku, Jevreji su bili kod turskih ljekara kao pomoćno osoblje, te su se od njih naučile mnoge tajne liječenja bolesnika. Poznato je da su bosanski Jevreji učili i od svojih predaka vještinu liječenja i da su to znanje crpili iz brojnih djela i rukopisa na španskom, latinskom i orijentalnim jezicima. Svoje znanje su dalje prenosili na svoje potomke i nasljednike.

U novoj sredini Jevreji su djelovali vrlo uspješno, ne samo u medicini, farmaciji, stomatologiji nego i u mnogim privrednim granama, književnosti, bankarstvu itd.

Jevreji su posebno pridavali veliki značaj zdravstvenoj kulturi a uporište za to su, pored ostalog, nalazili i u religiji koja propisuje brojne preventivne i druge mjere, počev od održavanja lične i opšte higijene, ritualnog pranja i kupanja do higijene kuće i okućnice. Oni su, pored ostalog, prvi počeli spravljati ljekovite pripravke i prodavati ih u svojim kućnim apotekama gdje su imali i svoje privatne ordinacije ili u dućanima (atarske radnje ili veledrogerije u kojima se se pored medikamenata prodavali i začini, kozmetička sredstva itd.). U periodu Osmanske uprave u Sarajevu je pored Imareta (narodne kuhinje) bilo više dućana u kojima su radili atari i to se mjesto zvalo suk-atar. Atari su poznavali svaku drogu i ljekovitu biljku po izgledu i mirisu, i za koju se bolest upotrebljava. Spisak medikamenata, način spravljanja lijeka, upute za koju bolest se koristi bilježili su u svoje bilježnice-teftere i čuvali ih kao profesionalnu tajnu. Ovaj tefter je prelazio sa oca na sina i bogatio se novom recepturom. Veliki dio sirovina su nabavljali iz Dubrovnika, Venecije i Carigrada. Receptura u bilježnicama je pisana na španskom jeziku, hebrejskim kurzivom, a nazivi pojedinih droga bili su na talijanskom i turskom jeziku. Lijekovi su spravljani na različite načine prema njihovoj namjeni (ulja, masti, sirupi, prašci, hapovi, pilule).

Od 1938. godine zabranjen je rad ovih atarskih apoteka. Posljednje dvije su vodili braća **Avram** i **Rafael Papo**. Jedna od ovih apoteka je uništena u toku progona Jevreja od strane nacističkih grupa a druga je predata hrvatskom liječničkom društvu za muzealnu zbirku. Ovo društvo je sliku apoteke vratilo Muzeju grada Sarajevo. Zadnji vlasnik ove apoteke, stare još od Osmanske uprave u Bosni i Hercegovini, bio je **Jakov Papo** koji je imao dozvolu za rad.

Prema domaćim izvorima podataka, koncem XVIII i početkom XIX stoljeća u Sarajevu su ljekarsku praksu obavljali **Jozef Haim** i **Samuel Sumbul**. Od **Samuela Sumbula** stariji sin se

¹ (Doc. dr. Mihaili Protić, dr. Isak Josef Haim Salom, Prvi diplomirani lekar_bosanski Jevrej, Medicinski arhiv, organ društva ljekara Bosne i Hercegovine, god X, broj 2., mart_april 1956., str. 119_123)

bavio apotekarskom djelatnošću, a mlađi se opredijelio za ljekarsku praksu.

Josef Haim je poslao svoga sina **Isaka** u Padovu gdje je završio medicinski fakultet. On se po završetku studija vratio u Sarajevo gdje je vrlo uspješno obavljao ljekarsku praksu.

Kako je bio zapažen u struci i brizi za ljude, tadašnje turske vlasti u Sarajevu predložile su ga za predstavnika bosanskih Jevreja u Zemaljsko upravno vijeće. Prema domaćim izvorima **dr. Isak Salom** se smatra prvim evropskim školovanim ljekarom u Bosni i Hercegovini. **Dr. Isak Salom** je bio i ljekar Omer-paše Latasa.

Među priučenim ljekarima hećimima spominju se **Samuel** i **Atijas Avram**. **Avram** je bio vrlo popularan među narodom pa su mu Austro-ugraske vlasti dozvolile rad, a **Samuelu** ne, iako mu u tom poslu nisu smetali. Do konca XVIII stoljeća jevrejski ljekari i hećimi su bili uglavnom stacionirani u Sarajevu a kasnije su se naselili u Banja Luci, Travniku, Tešnju. Tako je u Banja Luci poznat **Isak Papo**, a od njega je naučio ljekarsko i apotekarsko znanje njegov zet **Kalmi Altarac**, koji ga je nasljedio.

Među vojnim ljekarima se spominju **Rafael** i **dr. Nisim Žak** koji je završio Medicinski fakultet u Carigradu, a u Sarajevu je radio u Vojnoj bolnici. **Dr. Nisim Žak** je liječio Sijavoš-pašu (1,2).

JEVREJI - ŠKOLOVANI ZDRAVSTVENI RADNICI I NJIHOVO DJELOVANJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Bog i priroda obdarila je ove ljude zdravljem, dugim životom i pameti da su mogli raditi i stvarati do zadnjeg momenta života, a na dobrobit svoga naroda i sredine kojoj su pripadali. Narod ih je volio pa su imali nadimke, riječi od milja sa kojima su ih oslovljavali (3,4,). U Akademiji nauka i umjetnosti BiH akademika **Jakoba Gaona** zvali su naš **Jaša**, **mr. ph. Samuela Elazara** zvali su **Sami**, partizansku sestru **Haniku Altarac** zvali su sestra **Vuja** itd. O **Haniki Altarac**, partizanskoj sestri **Vuji** pisala je general pukovnik, **dr. Roza Papo**, učesnik Bitke za ranjenike na Neretvi u II svjetskom ratu, 1943. godine.

Većina Jevreja zdravstvenih radnika, bili su pored svojih stručnih i profesionalnih usmjerenja i aktivni kulturni i javni radnici, utemeljitelji pojedinih medicinskih disciplina.

Dr. Isak Samokovlija je bio izvanredan ljekar praktičar i zdravstveni prosvjetitelj. Odmah po oslobođenju od fašističke okupacije, 1946. godine, vodio je sektor zdravstvenog prosvjećivanja u Ministarstvu zdravstva Bosne i Hercegovine .

Bio je prvi urednik časopisa za zdravstveno prosvjećivanje «Život i zdravlje» i kroz svoj književni rad nije napuštao zdravstvenu temu.

Tek što je u Evropi (08. novembra 1895. Wurzburg) objelodanio svoja istraživanja **Vilhelm Konard Rendgen**, nedugo nakon toga, u Zemaljskoj bolnici u Sarajevu, **dr. Prajndlsberger** je demonstrirao rad rendgen aparata marke „Reiniger, Gebbert and Schall“ koji je kupljen sredstvima Zemaljske vlade u Sarajevu.

Dr. Pavle Kaunic sin **dr. Sigmunda Kaunica** i njegov brat **Oskar Kaunic** su bili poznati zdravstveni radnici. **Dr. Oskar Kaunic** bio je član ljekarskog tima pri autopsiji nad tijelima prestolonasljednika Ferdinanda i njegove supruge Sofije.

Dr. Pavle Kaunic je 1913. dobio mjesto asistenta na prosekturi u Zemaljskoj bolnici u Sarajevu. Za vrijeme prvog svjetskog rata radio je u sanitetu kao higijeničar i bakteriolog, a po završetku rata vratio se na svoje radno mjesto prosektora, u bolnicu u Sarajevu. Za šefa Epidemiološkog zavoda u Sarajevu imenovan je 1925. a bio je i direktor Higijenskog zavoda u Sarajevu od 1929. Zabilježeno je da su Jevrejske porodice iznjedrile više članova koje su se bavile medicinom, farmacijom i stomatologijom (**dr. Isak Samokovlija** i njegova kćerka **prof. dr. Rikica Samokovlija Najdanović**, **dr. Goldberger Adolf** i njegov sin **dr. Aleksandar**, **dr. Pavel Štern** i njegov sin **dr. Milan Štern**, psihijatar itd.).

Akademik dr. Ernest Grin je poznati naučni radnik koji je započeo svoj rad u Bosni i Hercegovini na suzbijanju endemskog sifilisa u seoskim područjima Cazinske krajine i Foče. Poslije drugog svjetskog rata u Ministarstvu narodnog zdravlja NR Bosne i Hercegovine radio je na sređivanju zdravstvene službe u Bosni i Hercegovini i na organizovanju programa ekipne terenske borbe protiv mnogobrojnih, većinom zaraznih bolesti koje su u vidu narodnih epidemičnih morija vladale po mnogim zabačenim planinskim naseljima i odnosile desetine života mladih i starih. Godine 1946. postao je direktor Centralnog kožno-veneričnog dispanzera u čijoj je organizaciji otpremljeno na stotine terenskih ekipa za suzbijanje sifilisa i mikotičnih oboljenja u Bosni i Hercegovini. On je svoja iskustva o suzbijanju sifilisa i mikotičnih oboljenja prenosio na druge kao ekspert Svjetske zdravstvene organizacije, dok je boravio na Tajlandu, u Sudanu, Indoneziji, Nigeriji, Tunisu, Egiptu, Iraku, Siriji, itd. Njegova iskustva o likvidaciji sifilisa u Bosni i Hercegovini i mikotičnih oboljenja proslavili su lično i **akademika Grina** i našu zemlju, Bosnu i Hercegovinu u svjetskim naučnim i stručnim krugovima. Njegova originalna naučno-istraživačka djela «Epidemiology and control of endemic syphilis» i «Dermatofitije ljudi i životinja» je od internacionalnog i nacionalnog značaja. Iskustva i metodologija rada na rješavanju endemskog sifilisa i mikotičnih oboljenja stečena u Bosni i Hercegovini su preporučena od Svjetske zdravstvene organizacije. Svoja predavanja studentima je ilustrovao originalnim slikama sa terena, čime je omogućio lakše sticanje praktičnih znanja u rješavanju javno-zdravstvenih problema u Bosni i Hercegovini.

Akademik Jakob Gaon je poznat po eradikaciji tifusa, rekurensa i ušljivosti kada je na području istočne Bosne oboljelo preko 40.000 ljudi. U teškim uslovima, kada nije bilo dovoljno medicinskih pomagala i opreme, situacija je zahtijevala snalaženje i improvizacije. Naprimjer, **akademik Gaon** je u nedostatku predmetnih stakalaca potrebnih za mikroskope našao rješenje u korištenju stakala sa starih prozora, da se pripreme i koriste kao predmetna stakla za mikroskop.

Takođe, kada je uvidio kolika je neprosvijećenost stanovništva na području istočne Bosne, ali i kao znak zahvalnosti za saradnju sa učiteljima izvršio je pretplatu za časopis «Život i zdravlje» za učiteljski bračni par koji je radio na razvijanju zdravstvene informiranosti stanovništva u tom dijelu Bosne.

Akademik Pavao Štern je radio na ispitivanju PP substance u cilju razjašnjenja nekih neuromišićnih bolesti. Smatran je jednim od najistaknutijih histaminologa u zemlji i inostranstvu.

Magistar Samuel Elazar ne samo da je bio vrsni praktičar nego i poznati istoričar medicine i farmacije u Bosni i Hercegovini. Jedan je od pokretača osnivanja muzeja Jevreja u BiH 1996. i prvi je napisao Elaborat o osnivanju muzeja zdravstvene kulture u Bosni i Hercegovini.

On je za tu svrhu predložio staru zgradu Turske vojne bolnice u Sarajevu koja je nažalost, u toku rata u BiH 1992-1995. srušena. Napisao je Bibliografiju djela medicine, stomatologije, farmacije i srodnih djela objavljenih do 1895. a zatečenih na tlu Bosne i Hercegovine, zatim „Istoriju razvoja farmacije u Bosni i Hercegovini“, te „Bosanski romansero“ koji se sada prevodi na francuski jezik. Posjedovao je veliki interes za izučavanje kulturnog naslijeđa u Bosni i Hercegovini, a posebno orijentalnih rukopisa i ljekaruša te je u tu svrhu sarađivao sa mnogim orijentalistima na prevodenju tih tekstova.

Zdravstveni radnici Jevreji ne samo da su bili inventivni nego i eminentni stručnjaci koji su liječili brojne tadašnje ugledne ličnosti. Medicinska sestra **Hanika Altarac** poznata kao partizanska sestra Vuje, je iglom i žiletom amputirala nogu ranjenika koji je imao gangrenu i spasila mu život u koloni ranjenika koja se kretala prema Rami i Prozoru (bitka za ranjenike, 1943.g.).

Dr. Leopold Gluk je poznati istraživač zdravstvenih prilika u Bosni i Hercegovini. On je pisao o vodećim zaraznim oboljenjima i etnomedicini u našoj zemlji.

Općenito, svi poznati Jevreji zdravstveni radnici bili su eminentni stručnjaci i naučnici,

rukovodioci i učesnici u drugom svjetskom ratu. Bili su na odgovornim dužnostima, a među njima se posebno ističe **general Moni Levi** koji je dao veliki naučni i stručni doprinos u publikacijama o partizanskom ratovanju.

Prof. dr. Ivo Herlinge bio je učesnik bitke za ranjenike 1943. g. a poslije drugog svjetskog rata bio je šef Klinike za uho, grlo i nos u Državnoj bolnici u Sarajevu.

U znak zahvalnosti i sjećanja na istaknute zdravstvene, kulturne i javne radnike Jevreje u Bosni i Hercegovini mnoge zdravstvene ustanove i ulice nose imena zdravstvenih radnika - »Dom zdravlja u Goraždu nosi ime «Dr. Isak Samokovlija», Institut za farmakologiju medicinskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu nosi ime akademika Pavela Šterna, a u Foči, Mostaru, Trebinju i Zenici su dati nazivi ulica po imenima dr. Isidor Pape, dr. Goldbergera itd.

LITERATURA

1. Dr. Pinto Samuel „Jevrejski hećimi i atari u Bosni za turskog doba“, Med. arhiv Društvo ljekara BiH, Sarajevo, 1947. str. 93_98.
2. Fabijanić R. „Pojava atara i njihova djelatnost u Sarajevu u turskom periodu“, Zbornik radova sa simpozija Atari i njihov doprinos razvoju farmacije u BiH, Avicena, Biblioteka naučni i stručni radovi, 1999. Sarajevo, str. 7_22.
3. Iz atarskog dućana Sarajevske porodice Papo, Muzej Sarajeva, 1999. str. 1_58.
4. Muzej Sarajeva, Muzej Jevreja BiH, Izložba: Jevreji _medicinski radnici u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, novembar 2006.
5. Mr. ph. Aca Đuričić i mr. ph. Samuel Elazar: „Pregled Istorije farmacije Bosne i Hercegovine“, Centralni higijenski zavod, Sarajevo 1958.

PRILOG

JEVREJI - ZDRAVSTVENI RADNICI U BOSNI I HERCEGOVINI

/POPIS JE PRAVLJEN NA OSNOVU PODATAKA IZ ZBORNICA 2, JEVREJSKOG ISTORIJSKOG MUZEJA, BEOGRAD 1973. I DOSTUPNIH PODATAKA IZ DRUGIH IZVORA, TE SE NE MOŽE SMATRATI POTPUNIM/

OSMANSKI PERIOD

NARODNI LJEKARI:

- ljekar Salamon, sin Mojsijev
 - Moro Mošu, sin Isaka
 - Jozef Hajima Salom
 - Samuel Sumbul
 - Samuel Atias
 - Avram Atias
 - Papo Avram, njegov sin Santo i unuk Albert
 - Isak Papo-Papić i njegov učenik Kalmi Altarac-“Kalamiko”
 - Isak Atias i njegov sin Albert
- **dr. Isak Jozefa Salom (prvi školovani ljekar u Bosni)**

PERIOD AUSTRO-UGARSKE

- dr. Jakov Trojlih (Treulich)
- dr. Šnajder (Schneider)
- dr. Rihard Polak (Pollak)
- dr. Henrih Levenštajn (Lewenstein)
- dr. Ignjat Pordes
- dr. Bernhard Cauderer (Zauderer)
- dr. Henrih Makijević
- dr. Ferdinand Cajsler
- dr. Leopold Glik (Gluck)
- dr. Aleksandar Grinhut (Grunhut)
- dr. Isidor Baum
- dr. Jakob Zajdenfeld (Seidenfeld)
- dr. Geza Kobler
- dr. Rudolf Fišer (Fischer)
- dr. Elijas Majer
- dr. Moric Lefković (Lefkowitz)
- dr. Moric Seleš (Szollos)
- dr. Leo Šenfeld (Schonfeld)
- dr. Jozef Kac (Katz)
- dr. Isidor Najman (Neumann)

- mr. Robert Bramer (Brammer)
- mr. Lujo Hiršman (Hirschmann)
- mr. Ernest Finci
- mr. Aleksandar Susman (Sismann)
- mr. Mihajlo Finkelštajn (Finkelstein)
- mr. Oto Vajs (Weiss)

NOVIJE DOBA

LJEKARI

- dr. Adler Uri	- dr. Kampos Samuel
- dr. Band Aleksandar	- dr. Konforti Jakob
- dr. Baruh Samuel	- dr. Konorti Salamon
- dr. First Ernest	- dr. Levi Rifka
- dr. First Hans	- dr. Levi Rudolf
- dr. Friedman Aleksandar	- dr. Miler Andrija
- dr. Gaon Jozef	- dr. Papo Mordehaj
- dr. Grinberg Jozef	- dr. Parić M. Leon
- dr. Hercog Aleksandar	- dr. Pinto Sara
- dr. Hiršl Alfred	- dr. Salom Jozef
- dr. Izrael Isak	- dr. Šion Samika
- dr. Ižak I. Sima	- dr. Šternberg Adolf
- dr. Alfandari Isak	- dr. Levi Izidor
- dr. Altarac Kalmija Jakov	- dr. Levi Salamon-Moni
- dr. Atias Albert	- dr. Nahmijas J. Lora

- dr. Atias Moric-Branko
- dr. Baruh Samuel - "Kiči"
- dr. Bergman Jozefa Berta
- dr. Fertig Roza
- dr. Finci J. Leon
- dr. Fišbah Jonas
- dr. Grajf Mario
- dr. Grin J. Ernest
- dr. Griner Simon
- dr. Han Eduard
- dr. Kajon E. Ezra
- dr. Kauf L. Jakov
- dr. Kaunic Pavle
- dr. Keler Gustav
- dr. Konforti Jozef
- dr. Levi Hajim-Bukus
- dr. Jozef Salom
- dr. Isak Izrael
- dr. Žiga Bauer
- dr. Rafael Papo

- dr. Ovadia Elazar
- dr. Papo Izidor
- dr. Papo Rafael
- dr. Papo Roza
- dr. Pinto David
- dr. Pinto Leon
- dr. Romano J. Mario
- dr. Rozencvajg Fiši
- dr. Salc Hinko
- dr. Salom D Mento
- dr. Salom B. Rafael
- dr. Šprung M. Laura
- dr. Štajnberg Fridrih
- dr. Štern A. Gertruda
- dr. Švarc Miroslav
- dr. Zon Mojsije-Milan
- dr. Isak Samokovlija

FARMACEUTI

- mr. Altarac Mordehaj
- mr. Ast-Kun Vera
- mr. Beker Sigmund
- mr. Danon Blanka
- mr. Elazar M. Jozef
- mr. Joki Leopold
- mr. Kabiljo Aron
- mr. Kampos Olga
- mr. Ferera Mirjana
- mr. Ajzenštajn B. Milan
- mr. Albahari Rahela
- mr. Belić-Sporčić Dragica
- mr. Bergman J. Lujza
- mr. Bramer Alfred
- mr. Bramer Ernest
- mr. Čačkez Nunča
- mr. Finkelštajn Bruno
- mr. Fišer Ljudevit
- mr. Kajon-Rikov Vukica

- mr. Kunorti Sado
- mr. Levi Isidor, stariji
- mr. Levi Isidor, mlađi
- mr. Papo Santo
- mr. Salom Šua
- mr. Susman Aleksandar
- mr. Vajntraub Maks
- mr. Vajs-Sajden Ida
- mr. Šmikler Josip
- mr. Kraus Artur
- mr. Papo-Pajić Zlata
- mr. Pinto-Remeni D. Lea
- mr. Salom-Papo Mira
- mr. Starver Emil-Mika
- mr. Susman Sigfrid-Fric
- mr. Svečenski Velimir
- mr. Štajner Bela
- mr. Vajs Oto

- **Jakov Sumbul - prvi dipl. farmaceut u BiH.**

IMENA LIJEČNIKA I FARMACEUTA KOJA NISU OBUHVAĆENA OVIM POPISOM.
PODATKE SMO DOBILI LJUBAZNOŠĆU GDE. DRAGICE LEVI I GOSP. DANILA NIKOLIĆA,
IZ SARAJEVSKE JEVIJEJSKE OPŠTINE

DR. JAKOB GAON
MR. ELAZAR SAMUEL
DR. IVO HERLINGER
DR. JOZEF KONFORTE
DR. AVRAM PINTO
DR. ALBERT MUSAFIJA
DR. ADOLF GOLDBERGER
DR. VAGMAN VILIJAM
DR. MARIJA VAGNER
DR. REGINA ATIJAS
DR. ALBAHARI AVRAM
DR. FINCI LONIKA
DR. TIBOR SALAMON
DR. PAVLE STERN
DR. MILAN STERN
DR. SIGMUND KAUNITC
DR. LEOPOLD KAUFER
DR. AVRAM BARUH
DR. MARIO LEVI
DR. STEKL DRAGO
DR. ILES-MUSAFIJA FLORA
DR. SVARC ROZIKA
DR. GOLDBERGER ALEKSANDAR
DR. ROMANO SAMUEL
DR. VAGMAN VILI
DR. SAMEK BRANKO
DR. GOLDNER MILAN
DR. SAMOKOVLIIJA-NAJDANOVIC RIKICA
DR. STERN GERTRUDA
DR. ALTARAC JAKOB
DR. SVAGER
DR. STAJNBERG
DR. RENER
DR. ROZENCVAJG
DR. GINZBERG
MR. PH. ZAK MANDILOVIC
MR. PH. MIHAJLO ABINU

DR. ŠLEZINGER MILIVOJ
DR. GOLDMAN STEFAN
DR. RAJNER EGON

IN MEMORIAM

Mustafa (Halid) Dervišević
1952 - 2006

Pedeset godina, jednostavno čovjek nije ni tamo ni ovamo, nije balavac, ne može ga se prevariti, a opet je vjerovatno zakasnio za neke snove.... Jeste, Ahmmed Nurudin. Sidranova *Morija* i dalje mori Sarajevom i Bosnom i Hercegovinom. Skoro svakodnevno umiru voljeni i poštovani.

U Sarajevu, 4. avgusta 2006. godine preselio je na ahiret Mustafa Dervišević, šef Službe depoa, korišćenja i tehničke zaštite arhivske građe i knjižnog fonda JU Istorijski arhiv Sarajevo.

Suhoparni biografski podaci reći će sljedeće :

Rođen je 20. 12. 1952. godine gdje je završio osnovnu i Srednju tehničku školu. Na Filozofskom fakultetu u Sarajevu diplomirao je na Odsjeku za komparativnu književnost i bibliotekarstvo. Radio je u Energoinvestu, Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci Bosne i Hercegovine, a od 1999. godine u JU Istorijski arhiv Sarajevo.

Na specijalističkim studijama za restauraciju i konzervaciju starih knjiga i dokumenata u Austriji, Italiji i Maleziji stekao međunarodni certifikat za konzervatora.

Kao stipendista Vlade Austrije u Nacionalnoj biblioteci Austrije u Beču i na Odsjeku za slavistiku Univerziteta u Beču bavio se istraživanjem i evidentiranjem starih knjiga, rukopisa i dokumenata relevantnih za historiju Bosne i Hercegovine. Istim poslovima se bavio i kao stipendista Vlade Štajerske u Državnom arhivu Štajerske u Grazu kao i na Institutu za Jugoistočnu Evropu u Beču i Grazu.

Nakon položenih ispita na postdiplomskom studiju na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu ostat će, na žalost, nedovršena njegova magistarska teza o životu i djelu Hamdije Kreševljakovića.

Enciklopedijskog znanja, svoje stručne i naučne radove iz oblasti kulture, obrazovanja, arhivistike, bibliotekarstva i historije objavljivao je u listovima i časopisima kao što su : *Spektar*, *Naši Dani*, *Oslobođenje*, *Bobliotekarstvo*, *Arhivska praksa* i dr. Autor i koautor više izložbi, vodiča i kataloga u organizaciji i izdanju Istorijskog arhiva Sarajevo. Uoči teške bolesti uspio je dovršiti historijsku podlogu za stalnu postavku *Muzej 1878 - 1918* u okviru Muzeja Sarajeva.

Redovan učesnik domaćih i međunarodnih arhivističkih skupova i savjetovanja.

Ono što znamo mi koji smo imali sreću i zadovoljstvo da se svakodnevno ili povremeno sa njim družimo i prijateljujemo jeste :

Hadžijina dobra duša svima je željela i htjela pomoći. Od akademika, naučnih i kulturnih djelatnika do studenata i đaka koji su sa strahopoštovanjem ulazili u Arhiv bojeći se kako i na koji način uraditi seminarski ili diplomski rad. A onda bi im on, na sebi svojstven način, razbio taj strah i odagnao sumnju da to ne mogu uraditi. U arhivsku djelatnost Bosne i Hercegovine unio je dašak svježine i ponekad neustaljenih pogleda, posebno vezanih za pitanja informatizacije i restauracije i konzervacije arhivske i bibliotečke građe. Uz svakodnevnu brigu o djeci Harisu i Hani i supruzi Azri, imao je uvijek vremena za lijepu riječ i savjet kolegama i prijateljima sa posla. Maska bolesti spriječila ga je da ostvari puno toga zacrtanog i planiranog , ali ... *Hadžija, slijedi svoj put ma gdje da si, svi koji su te poznavali su se obogatili tvojim vrlinama i naučili ponešto o životu, prijateljstvu, ljubavi i kosmopolitizmu.*

Neka ti je vječni rahmet!

Sejdalija Gušić

IN MEMORIAM

Bajro (Juso) Gec

Rođen je u avgustu 1948. u Pljevljima, Crna Gora a umro u Sarajevu u septembru 2005. godine, Bosna i Hercegovina.

Osnovnu školu je završio u Pljevljima, srednju školu u Foči, a Filozofski fakultet, odsjek Historija u Sarajevu, 1985. godine.

Od 1973. godine je radio u Muzeju grada Sarajeva, prvo kao muzejski pedagog, potom kao kustos, da bi od 1985. do 1998. godine bio direktor Muzeja. Dakle, prošao je kroz sve nivoe muzejskog rada.

Bajro Gec je bio direktor Muzeja i u izuzetno teško, ratno, vrijeme od 1992.-1995. To je bilo vrijeme, kada je trebalo pod ratnim dejstvima iseliti cijeli muzej i pokušati sačuvati bogatstvo u njemu. Radnici Muzeja, koji su skupa sa direktorom dijelili sudbinu tih, teških, dana pamte da je jedan period spavao u Muzeju, budući da je stanovao na Dobrinji, poprilično udaljenoj od zgrade Muzeja.

Ranije uspostavljenu saradnju sa gradskim muzejima u Beogradu i Zagrebu sa uspjehom je nastavio.

Od izložbi kojima je bio autor kao naročito uspješnu izdvajamo Izložbu pravljenu povodom obilježavanja 40 godina Muzeja Grada Sarajeva, upriličenu u Collegium Artisticum-u a kojom su predstavljene sve muzejske zbirke. Tim povodom Muzej je izdao i publikaciju pod istim imenom. U njoj je predstavljen razvojni put Muzeja od osnivanja do tada, kao i razvojne perspektive ovog kolektiva. On je bio na čelu institucije i u vrijeme Zimskih olimpijskih igara, 1984. godine, kada su objekti muzeja bili otvoreni dvadeset i četiri sata i kada je trebalo uložiti pojačane napore da se sarajevska kulturna scena predstavi u najboljem svjetlu. Nakon ovog, svjetskog, događaja Muzej je nastavio svake godine aktivno uključivanje u Projekat Sarajevska zima i ta tradicija se održala do današnjih dana. Bajro Gec je bio autor i veoma uspješne izložbe Maketa starog Sarajeva postavljene u Kuršumlija medresi. Ovo je bila jedna od najposjećenijih izložbi koje je Muzej napravio. Ne smijemo zaboraviti ni njegov doprinos stalnoj muzejskoj postavci koja se danas nalazi u Brusa bezistanu. Naime, on je bio autor tematsko-ekspozicionog plana austrougarskog perioda, zbirke koju je godinama vodio.

Ipak, mislim da će Bajro Gec biti zapamćen kako po svojim profesionalnim uspjesima tako i po ljudskim karakteristikama. Ustvari, sigurna sam da će ga po tome pamtiti radnici Muzeja koji su imali sreću jedno vrijeme raditi sa njim. Možda zato što se i on razvijao i napredovao sa kolektivom uspio je ostvariti ugodnu, prijateljsku atmosferu i dobre međuljudske odnose. A to su osobine koje su uvijek na cijeni, naročito u današnjem, tim kvalitetama osiromašenom, vremenu.

U okviru muzejskog angažmana Bajro Gec je stekao najviše profesionalno zvanje, zvanje muzejskog savjetnika.

Dodig Karaman Žanka

IN MEMORIAM

Ahemet Grebo
1985 - 2008

Ove godine obilježava se dvadeset i tri godine od smrti profesora Ahmeta Grebe, čovjeka koji se sa pravom može smatrati najzaslužnijim za razvoj Muzeja grada Sarajeva, gotovo svih njegovih depandansa i zbirki.

Profesor Grebo rođen je u Ljubinju 1905. godine gdje je završio osnovnu školu. Šerijatsku gimnaziju završava u Sarajevu a Filozofski fakultet, odsjek Jugoslovenska književnost i srpskohrvatski jezik, u Beogradu. Samo par godina nakon diplomiranja, profesor Grebo je radio van granica BiH, nekoliko godina u Mostaru, a zatim u Sarajevu. Prvo kao profesor u Prvoj i Drugoj gimnaziji, da bi na mjesto direktora Muzeja grada Sarajeva došao 1951. godine. Dakle, samo tri godine nakon osnivanja ove ustanove čije se sjedište prvo nalazilo u zgradi Vijećnice i čiji je prvi upravnik bio profesor Vojislav Bogičević.

Nakon nepune dvije godine Muzej Grada je dobio prostor Šerijatske sudačke škole, skupa sa Arhivom Grada, ali tek 1966. godine ovaj prostor je mogao maksimalno iskoristiti za svoje potrebe. Naime, tada je Arhiv Grada izašao iz zajedničkih prostorija čime se otvorila mogućnost adekvatnog muzeološkog opremanja. Prije par godina dobili smo pismo iz Splita, od gospodina Mirjana Baldazara koji je tih godina bio angažovan na postavljanju tadašnje izložbe i koji je potvrdio izuzetnu atmosferu saradnje, naročito profesionalne i ljudske kvalitete kao tadašnjeg direktora. Izgleda da je ta crta prevladavala kod profesora Grebe jer je ističu svi njegovi bivši saradnici, kao i učenici. Spremnost da pomogne drugima se dobrim vraćala pa je profesor Grebo otvarao vrata koja su za druge bila zatvorena. Tako je uspio u relativno kratkom roku, pored stalne postavke otvoriti: „Svrzinu kuću“, 1952. godine; „Despića kuću“, 1953. godine. Iste godine je otvoren i Muzej „Mlada Bosna“, danas Muzej „Sarajevo 1878-1918“. I na kraju, 1966. godine, obilježavajući 400 godina od dolaska Jevreja na teritorij BiH, otvoren je Muzej Jevreja BiH u najstarijoj sinagogi u današnjoj državi. Pored nabrojanih objekata, koji su i danas u funkciji, u okviru Muzeja grada Sarajeva nalazila se i rodna kuća Gavrila Principa, soba Danila Ilića te Kazaski dućan u istoimenoj ulici.

Već u prvoj godini osnivanja, Muzej je ustrojio pet zbirki (arheološku, etnološku, umjetničku, istorijsku i zbirku pomoćnih predmeta). Većinom su dobijeni predmeti bili poklon Republičke i Gradske uprave, te pojedinačni prilozi ljudi koji su ovu ustanovu smatrali opštim dobrom našeg Grada. Materijal sa kojim se raspolagalo bio je skroman ali dovoljan da se otpočne sa radom. Vremenom je brojčano rasla biblioteka i fototeka a naročito etnološka i istorijska zbirka. U vremenu između 1950. i 1960. godine formirane su još tri zbirke: orijentalna, NOB, zbirka književnosti koja je ubrzo prešla u posjed novoformiranog Muzeja književnosti. Još jedna zbirka „ulazi“ u Muzej grada Sarajeva. Naime, 1961. godine Stjepan Mezo je cjelokupnu svoju zbirku predao ovom Muzeju.

Paralelno sa otvaranjem stalnih muzejskih postavki Muzej Grada je radio i privremene, tematske izložbe (Akvareli starog Sarajeva, Karikature Sime Draškovića) te se uključivao i u rad na arheološkim iskopavanjima antičke Ilidže, a vršio je i nadzor na zaštiti spomenika kulture (dok taj posao nije preuzeo Zavod za zaštitu kulturno istorijskog naslijeđa).

Značajan je i njegov rad na izdavačkoj djelatnosti Muzeja: „Sarajevo od najstarijih vremena do danas“, 1954; „Sarajevo pod austrougarskom upravom“, 1960; „Mlada Bosna i Sarajevski atentat“, 1964; „Bibliografija štampanih radova o Sarajevu“, 1964;

„Sarajevo u svijetlu bibliografskih podataka“, 1964; „Popis uzajamnog jamčenja stanovništva u Sarajevu“, 1970. Ovim se ne završava izdavačka djelatnost Muzeja. Profesor Grebo pokreće izdavanje „Priloga za proučavanje istorije Sarajeva“, čiji prvi broj izlazi 1963. godine a nakon njega još tri broja koja se bave sličnom tematikom. Posljednji broj Priloga je izašao 1974. godine. Nakon ove godine, nažalost, zamire izdavačka djelatnost Muzeja sve do 1989. godine kada se povodom obilježavanja četrdesetogodišnjice osnivanja ove ustanove štampa istoimena knjiga. Naredno izdanje je Monografija Svrzine kuće, izdata 2001.

Zasluga direktora Grebe je i uspostavljanje kontinuirane saradnje sa srodnim institucijama iz Zagreba i Beograda, čije su tematske izložbe stizale u Sarajevo a razmjenom, iz Sarajeva, u ove gradove.

Poseban značaj je pridavao razvoju pedagoške službe Muzeja i mnogobrojne istaknute goste je lično vodio kroz sve depandanse o čemu svjedoče brojne fotografije iz tog vremena.

Profesor Grebo je došao u Muzej u trenutku kada nije bilo riješeno pitanje smještaja ove institucije, kada nije bilo dovoljno stručnjaka za rad u njoj i kada je, gotovo od početka, trebalo isplanirati sveukupni rad u Muzeju. Sva je ova pitanja sa uspjehom rješavao. Rezultati koji su postizani pod njegovim rukovodstvom nisu ostali nezapaženi u javnosti. Za svoj rad je nagrađen Šestoaprilskom nagradom grada Sarajeva. Ipak, najveća nagrada i potvrda uspješnosti rada, bila je iskrena tuga kolektiva Muzeja prilikom odlaska u penziju čovjeka čiji su se pozitivni rezultati rada još dugo, dugo osjećali.

Dodig Karaman Žanka